

CELE TREI CRIȘURI

Revistă de cultură

Director: Antonio FAUR

Carte poștală: edificiile importantului Liceu românesc din Beiuș (1928)

COLABORATORII ACESTUI NUMĂR:

**Petru COVACI, Corneliu CRĂCIUN, Ovidiu MARC, Daniela MARIAN,
Radu ROMÎNAȘU, Susan Geroe SIMPSON, Vasile TODORICI, Lilian ZAMFIROIU**

CELE TREI CRIȘURI
Director-fondator: George BACALOGU
Director (seria a II-a): Dr. Viorel FAUR

Revista apare cu sprijinul Consiliului Municipal Oradea

REDACTIA:

Viorel FAUR,
secretar general de redacție

Redactori – istorie:

Barbu ȘTEFĂNESCU
Ioan HORGA

Redactori – literatură:

Corneliu CRĂCIUN
Miron BLAGA

Redactori-actualitate:

Flaminia FAUR
Radu ROMÎNAȘU

CUPRINSUL:

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

- **Vasile TODORICI**, *Colaborări ale tineretului studios din Crișana și Banat la presa românească.....*1
- **Radu ROMÎNAȘU**, *Solidaritatea parlamentului român cu mișcarea memorandistă (1892-1895).....*18
- **Daniela MARIAN**, *Repere istoriografice ale arhitecturii 1900 în Crișana.....*31
- **Lilian ZAMFIROIU**, *România la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920). Atitudinea delegaților italieni față de problemele referitoare la România.....*40
- **Ovidiu MARC**, *Precedente ale învățământului matematic românesc până în anul 1945.....*47
- **Corneliu CRĂCIUN**, *Contribuții de semantică istorică: reacțiune și reacționar în discursul politic românesc.....*64

CELE TREI CRIȘURI
ISSN-1221-5716

Revistă de cultură
Redacția: Oradea,
Aleea Rogerius, nr. 1,
Bl. G6, Ap.78

Tipar: Metropolis SRL Oradea
Tel.: 0259 472 640

LITERATURĂ

PROZĂ

- **Susan Geroe SIMPSON**, *Prăjitura.....*72

POEZIE

- **Petru COVACI**, *Prin noianul de semne, Satul, Zborul, Da, Plutind, Cântec virtual, De fapt.....*75

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

Vasile TODORICI

COLABORĂRI ALE TINERETULUI STUDIOS DIN CRIȘANA
ȘI BANAT LA PRESA ROMÂNEASCĂ

Presa de limba română din Imperiul Austro-Ungar a avut un aport deosebit în susținerea idealului național, în formarea și consolidarea unei conștiințe a unității de origine, limbă, tradiții, cultură și aspirații a românilor din întregul areal intra și extra carpato-danubiano-pontic. Presa și-a asumat un rol extins în alimentarea spiritului național al populației românești din imperiu și în promovarea idealului ei de unitate național-statală cu frații de peste Carpați. Ea a fost, de asemenea, oglinda aspirațiilor românilor, a nemulțumirilor naționale generate de eforturile de maghiarizare ale autorităților (în special după anul 1867).

O altă sarcină, pe care presa și-a autoimpus-o, a fost cea de formator de opinie, respectiv de promotor al valorilor culturale românești, al orientărilor social-politice vehiculate în epocă de clasa politică românească, precum și al modului de percepție a tineretului studios din Crișana și Banat față de politica de represiune a autorităților statului dualist. Ea a constituit, pentru populația românească, o sursă de informare viabilă, directă și descriptivă, până la amănunt, a activităților societăților culturale ale elevilor, studenților, învățătorilor și ale altor luptători naționali români, dar și pedepsele impuse acestora de către autoritățile ungare pentru așa-zisele lor „fapte antistatale”. Reprezentanții presei erau întotdeauna acolo unde se organiza un spectacol artistic literar, teatral, muzical, ori o serată sau un bal de cunoștință al românilor, fără însă a fi feriți de ochiul vigilent al guvernanților, care „vânau” atitudinile ori pozițiile cu tentă „daco-română”.

Revista *Familia* a fost cea mai longevivă revistă românească din Imperiul austro-ungar (cu o activitate editorială de durată: 1865-1906), condusă de “precursorul unității naționale” Iosif Vulcan, cu o neabătută atitudine antidualistă, care a acordat grupului de luptători naționali, reprezentat de profesorii Gimnaziului “Samuil Vulcan” din Beiuș, șansa de a-și face cunoscute activitățile și spectacolele de teatru susținute de “diletanții” locali, popularizate între anii 1880 și 1900. Iosif Vulcan a fost ziaristul român, care, la 24 de ani, a avut hotărârea de a edita la Budapesta o revistă în limba română, care să aibă o orientare „enciclopedică și beletristică”, să fie ilustrată și să prezinte biografiile personalităților epocii, materiale originale și traduceri din diferite domenii (literatură, istorie, estetică), alături de articole menite să dezvolte spiritul național. Ilustrul literat a mai editat (împreună cu Gheorghe Ardeleanu) revista *Umoristul*, iar mai apoi a condus-o, ca unic redactor, sub numele de *Gura satului*, scoțând de sub tipar o serie de calendare umoristice, împreună cu publicația *Șezătoarea*¹.

¹ Corneliu Crăciun, *Imaginea Europei în revista “Familia” (1865-1906)*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2005, p. 9-10

Familia a circulat în toate zonele locuite de români din imperiu, a avut colaboratori diverși, din medii variate, fapt ce i-a permis să poată prezenta tablouri de ansamblu, dar și punctuale, ale vieții sociale, culturale, religioase și artistice românești. Datorită acestei vaste acoperiri informaționale și a eforturilor de educare în spirit național românesc pe care l-a promovat în mod constant pe toată durata apariției sale, *Familia* a fost foarte apreciată de cititorii de toate vârstele, găsindu-și locul și pe rafturile bibliotecilor asociațiilor culturale ale tinerilor studioși români de pretutindeni.

În paginile *Familiei* au fost publicate anunțuri privind apariția asociațiilor culturale ale elevilor, studenților și intelectualilor români din Crișana și Banat. Dintre acestea, Societății de lectură de la Academia de Drept și Arhigimnaziul Premonstrantens din Oradea, care a funcționat între anii 1852 și 1875, i-a fost acordată o atenție deosebită.

În paginile sale, profesorul de limba și literatura română Alexandru Roman a publicat, sub pseudonimul Camil Censoriul, un articol în care sunt criticați unii elevi și studenți români din Oradea care, invocând motive diferite, încercau să-și scuze absența de la ședințele Societății de lectură, cu faptul că nu știu să scrie corect în limba română, încurajându-i, totodată, să-și iubească limba maternă și să se dezvolte în spirit național românesc².

Notarul Societății de lectură trimitea, la 2 iunie 1867, publicațiilor românești „o invitare la ședința publică literară, împreună cu producțiune instrumentală și vocală”³. Asemenea ședințe publice au fost organizate până în anul 1870, aducând în fața auditoriului românesc prezent în incinta Seminarului Greco-Catolic din Oradea un program diversificat, care cuprindea 23 de puncte, sub titlul de conferință literară a societății, precum și un program susținut de seminariști, după care urma un bal (cu intrare gratuită) la Hotelul „Arborele Verde”.

Tot *Familia* era cea care remarcă interesul și susținerea de care se bucura asociația culturală în rândul intelectualității românești, dintre care se remarcă mecenatul Ioan Pop, care o sprijinea moral, material și financiar, pentru a desfășura, în spirit național, ședințele festive în sala drapată cu drapelul național⁴. Larga audiență de care se bucurau acele manifestări ale Societății de lectură au impus utilizarea unor spații mai largi, cum a fost o sală a Hotelului „Arborele Verde”⁵. După creșterea rapidă a numărului spectatorilor, la spectacolul literar-artist, susținut la 3 iunie 1869, a fost necesară utilizarea sălii mari a Hotelului „Vulturul Negru”⁶.

Cu ocazia ședinței din 21 noiembrie 1869, Ioan Pop, supraveghetorul societății, a prezentat un discurs în care și-a exprimat satisfacția pentru progresul

² *Familia*, 1865, nr. 4, p. 1

³ *Ibidem*, 1867, nr. 23, p. 279

⁴ *Ibidem*, 1867, nr. 25, p. 302

⁵ *Ibidem*, 1868, nr. 18, p. 214 și nr. 19, p. 225

⁶ *Ibidem*, 1869, nr. 18, p. 214

elevilor și studenților care frecventau ședințele societății, constatând că eforturile tinerilor conștiincioși de a-și însuși și dezvolta corect cunoștințele de limba și literatura română, au stimulat interesul comercianților și meseriașilor români, care au promis să-i sprijine financiar, atât cât le va sta în putință⁷.

Societatea de lectură din Oradea reușise să fie cunoscută în comitatul Bihor, influențând chiar și structura programelor festive organizate de Societatea de lectură „Samuil Vulcan,, a elevilor gimnaziului omonim din Beiuș. Revista *Familia* făcea cunoscut, în anul 1868, faptul că în cadrul Societății de Lectură din Oradea au fost aleși ca membrii onorari Simeon Botizan, Vasiliu Bumbac, Grigore Granda, Iulian Grozescu, Iosif Vulcan, Mihai Străjanu, Atanasie Marienescu, I. C. Drăgescu, Paul Draga și Nicolae Oncu⁸.

Ea aducea la cunoștința bihorenilor mecenajii care sprijineau societatea orădeană cu diferite sume de bani, importante pentru acea vreme: Iosif Pop Sălăgianu donase 30 de florini, Ioan Vancia din Gherla 15 florini, Ioan Pop, 30 de florini, Ioan Darabant 20 de florini, Gregoriu Sărulescu, administratorul Beiușului acordase 6 galbeni pentru a fi premiate cele mai bune creații literare originale ale studenților orădeni⁹. Pentru a susține activitatea societății a mai donat 50 de florini Ioan Olteanu, care considera că făcuse societății „un ofert banal”¹⁰.

Tot revista *Familia* era cea care populariza inițiativele editoriale ale societății de lectură orădene, precizând, într-o corespondență din iulie 1865 intenția studenților orădeni de a realiza un almanah literar: „Dorința noastră a fost a eda încă su(b) decursul acestui an școl(astic) un almanac beletristic; aceasta însă rămase nerealizată, pentru că deși între opurile incurse aflăm multe folosibile, care ar putea mulțumi așteptarea onoratului public, totuși acele încă nu sunt destule pentru un almanac; iar estranii (cei din afara societății- n.n) recercați pentru sprijinirea întreprinderii noastre, nu ne-a onorat nici unul cu opurile sale, ceea ce sigur ar fi putut face posibilă edarea unui almanac estimp”¹¹, iar în anul 1866, Iosif Vulcan publica în revista sa faptul că „în decursul acestui an va da sub tipar tomul al doile(a) din *Diorile Bihorului*”¹² (*Zorile Bihorului* – n.n.).

Studenții orădeni apelează la serviciile *Familiei*, în anul 1867 când eforturile lor de a edita almanahul *Fenice* se apropiau de final, fiind nevoie de includerea ultimelor materiale literare promise de către studenți: „...*Fenice* curge neînterupt; și așa, amăsurat (conform- n.n. V.T.) promisiunei făcute, sperăm a putea începe (e)xped(i)erea exemplarelor prenumerate cel mult în 10-15 februarie. Ne adresăm dară încă odată către...toți binevoitorii noștri a grăbi cu prenumerațiunea; iar pt. domnii, căroră le-am trimis exemplare din puținele coale

⁷ *Ibidem*, 1869, nr. 48, p. 574

⁸ *Ibidem*, 1868, nr. 8, p. 94 și nr. 10, p. 118

⁹ *Ibidem*, 1867, nr. 47, p. 583

¹⁰ *Ibidem*, 1874, nr. 48, p. 581

¹¹ *Ibidem*, 1865, nr. 4, p. 2

¹² *Ibidem*, 1866, nr. 14, p. 168

de prenumerațiune, ce am tipărit, să binevoiască a lucra pe la cunoșcuii Domniei lor pentru sprijinirea călduroasă a almanahului”¹³.

Preocupările pentru cunoașterea spiritualității culturale românești de către studenții orădeni ca și rezultatele acestora erau popularizate de către *Familia*. De pildă, a fost reprodus programul „conferinței publice literare” a Societății de lectură din Oradea, care urma să se desfășoare la 2 iunie 1868 și urma să includă 3 dizertații privind „poezia română populară”, prezentate de către studenții Nicolae Zigre, Damian Dragonescu și Iosif Boto¹⁴.

Familia a evocat incidentele și disputele intervenite, în anul școlar 1874-1875, între conducerea societății, respectiv între Fr. V. Olteanu, fostul redactor al ziarului *Patria*, și membrii societății, întrucât acesta a încălcat prevederile statutelor și principiile democratice uzitate în cadrul societății. Conducătorul societății a permis unui grup de poiliști să asiste la o ședință festivă, pentru a-i descuraja pe studenții care doreau să îl acuze de nerespectarea regulamentelor interne. Prezența poliștilor i-a întăritat și mai tare pe unii studenți, care l-au fluierat, ceea ce a determinat reacția promptă a organelor de ordine, care i-au scos pe protestatari afară din sală¹⁵.

Incidentul menționat nu a rămas fără urmări, astfel că, la 7 februarie 1875, în cadrul unei ședințe plenare, membrii Societății de lectură au hotărât ca toți cei care au provocat „revolta” să fie excluși din rândul membrilor, iar detaliile amănunțite a celor întâmplare să fie împărțite tuturor ziarelor românești¹⁶.

Familia a redat modalitatea prin care autoritățile administrative locale au utilizat așa-zisul incident, drept motiv pentru desființarea Societății de lectură. În realitate, acestea au fost deranjate de faptul că ideile naționale erau promovate prin activitățile societății, prin răspândirea culturii și creațiilor românești de valoare în mediul rural, prin intermediul activităților culturale festive. În consecință, Senatul Academiei de Drept din Oradea a interzis, - cu susținerea „legală” a unui ordin ministerial -, în luna iulie 1875, ca studenții români să mai frecventeze Societatea de lectură, pe motiv „că ședințele se ținură afară de zidurile academiei”¹⁷. Măsura luată a fost abuzivă și netemeinică, îndreptată cu bună știință împotriva promovării culturii române, deoarece exista un protocol încheiat între conducerea Academiei de Drept și cea a Seminarului Greco-Catolic din Oradea, care permitea desfășurarea ședințelor societății în incinta acestuia din urmă, cu girul expres al episcopului greco-catolic de Oradea¹⁸.

Revista *Familia* s-a raliat către sfârșitul veacului al XIX-lea, presei românești din imperiu, devenind un aliat de nădejde în lupta pentru păstrarea și cultivarea conștiinței naționale, ajungând un veritabil factor de propagare a

¹³ *Ibidem*, 1867, nr. 5, p. 59

¹⁴ *Ibidem*, 1868, nr. 18, p. 214

¹⁵ *Ibidem*, 1875, nr. 4, p. 45

¹⁶ *Ibidem*, p. 46-47

¹⁷ *Ibidem*, 1876, nr. 2, p. 22

¹⁸ Viorel Faur, *Societatea de lectură din Oradea, 1852-1875*, Oradea, 1978, p. 71

culturii românești, a activităților politice inițiate la nivel național pentru afirmarea românilor drept o clasă politică de care trebuia ca să se țină seama. Revista aducea în fața cititorilor primele semne de implicare reală și eficientă a românilor în viața politică a imperiului, făcând cunoscută identitatea delegaților aleși ai Partidului Național Român în cercurile electorale din Crișana, Banat, Alba-Iulia, Cluj, Turda, Mediaș, Sighișoara, Ocna-Sibiului și Bistrița Năsăud, cu ocazia Conferinței Naționale de la Sibiu, din anul 1892¹⁹.

Periodicul orădean descrie lucrările Conferinței Naționale și hotărârile adoptate cu acest prilej: „Proiectul de rezoluțiune accentuează susținerea programului din 1881. Se decretează față de alegerile viitoare pasivitate generală absolută pentru românii din Transilvania și Ungaria; se decide așternerea *memorandului* la coroană fără amânare. În comitetul central s-au ales I. Rațiu, Popu de Băsești, Albini, Coroianu, Lucaciu, E. Brote, Barceanu, Mihali, Ignatu, Filipu, Vasile Rațiu, Ciato, Barbu, Triponu, Cristea, Nichita, Gavrilă Manu, Comșia, Aurel Suci, Veliciu, Gavrilă Lazar, I. Mera, Domide, Aurel Popoviciu, Patița”²⁰.

Cititorii *Familiei* erau familiarizați cu titlul complet al *Memorandului*, locul apariției sale, semnatarii săi, formatul, numărul de pagini și limbile în care s-a publicat „A apărut la Sibiu, din tipografia institutului tipografic, <<*Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria către maj. Sa imperială și regală apostolică Francisc Iosif I, împărat al Austriei, rege apostolic al Ungariei*>>. Conține textul *memorandului* dus de curând la Viena, în numele românilor, e semnat de dnii dr. Ioan Rațiu, președinte, George Pop de Băsești, vicepreședinte, Eugen Brote, vicepreședinte, dr. Vasile Lucaciu, secretar general, Septimiu Albini, secretar. Formatul e cvart, pagine 23. Același *memorand* s-a publicat și în limbile maghiară, germană și franceză”²¹.

Periodicul cultural orădean a urmărit, cu statornică atenție, evenimentele care au urmat înmânării la Viena a Memorandumului, „în plic sigilat consilierului de stat Braun”, care l-a trimis mai apoi guvernului de la Budapesta: agresiunile declanșate de populația maghiară, întârâtată de publicațiile de limba maghiară, (la Turda) împotriva împotriva lui Ioan Rațiu și Andrei Cosma (la Șimleu), întrucât au făcut parte din delegația care s-a deplasat în capitala imperiului dualist²²; mișcările naționale de adeziune ale studenților din București față de memorandiști²³; apariția, la Graz a *Replicii junimei academice române din Ungaria și Transilvania* la răspunsul junimei maghiare, tirajul în care a apărut (21.000 de exemplare), limbile în care a fost editat, locul de unde poate fi cumpărat și prețul unui manifest („2 florini sau patru lei și 50 bani”) ²⁴; modul de

¹⁹ *Familia*, 1892, nr.1, p. 10-11

²⁰ *Ibidem*, 1892, nr. 2, p. 22-23

²¹ *Ibidem*, 1892, nr. 24, p. 285

²² *Ibidem*, 1892, nr. 23, p. 273-274

²³ *Ibidem*, 1892, nr. 25, p. 299

²⁴ *Ibidem*, 1892, nr. 31, p. 369

derulare ale proceselor de presă, dintre anii 1892-1894, dintre care amintim cele intentate de autorități lui Vasile Lucaci²⁵, *Tribunei* din Sibiu²⁶, și publicației umoristice *Vulturul* din „Oradea Mare”²⁷. Aceasta din urmă a fost editată de studentul beiușean Iustin Ardelean de la Academia de Drept din Oradea, care prin poeziile sale satiric-acide, privind politica oficială ungară, a intrat pentru multă vreme în atenția autorităților, fiind, în cele din urmă, exclus din instituția de învățământ superior.

Una dintre țintele satirei lui Iustin Ardelean a fost încercarea istoricilor maghiari de a combate teoriile „daco-românismului”, prin „lucrarea” *Formarea limbii și națiunii valahe*, scrisă de Réthy László. Acestei lucrări pseudo-științifice, aspru criticată în paginile revistei *Familia* din 28 august 1892, Iosif Vulcan îi opunea (și recomanda cititorilor) lecturarea cărții *Originea limbii române. Formarea națiunii*, scrisă de profesorul Dionisiu Pășcuțiu din Făget²⁸. Redactorul *Familiei* a fost susținut nu numai de intelectualitatea orădeană, ci și de studentul Iustin Ardelean, fost elev al Gimnaziului „Samuil Vulcan” din Beiuș, care, publica în *Vulturul* un pamflet la adresa ipotezelor lipsite de orice fundamentare științifică, formulate de istoricul ungar Pál Hunfalvi. Intitulat *Un arheolog unic în felul său*, acesta era redactat sub forma unei corespondențe imagine, purtate de autor cu prietenul său („Emeric F. Nimeni de Nicăieri”), în care ridiculiza rezultatele muncii „savantului” maghiar, care, după ce participase la șantierele arheologice din Egipt, ajunsese la concluzia înrudirii poporului maghiar cu cel egiptean. Prietenul îi scria lui Iustin Ardelean că este pregătit să publice o descoperire mult mai importantă, în stare să șocheze lumea academică de la Pesta: „Am aflat un document subscris de protopărintele nostru Adam, din care o să arăt lumii că el a fost ungar, iar nevasta lui, Eva, a fost unguroaică din Kalotaszeg”. Gazetarul era apoi însărcinat să ofere o copie a „prețiosului document”, sub forma unui premiu, învățătorului român, care a obținut cele mai bune rezultate în procesul de maghiarizare a elevilor, bineînțeles „ca nu cumva să ajungi și tu la Seghedin”²⁹ (unde erau închiși memorandiștii români).

Studentul orădean a inițiat o adevărată campanie de presă, îndreptată împotriva intenției autorităților de a extinde procesul de maghiarizare și în sfera învățământului preșcolar. Tânărul ziarist Iustin Ardelean va deveni, în următorii ani, un model pentru junimea românească de la Academia de Drept din Oradea, prin atacurile duse împotriva proiectului de lege, care viza înființarea grădinițelor în limba maghiară pentru copiii români. Începând cu subtitlul *A intrat frica între românii noștri din cauza Chișdedovurilor*, autorul dezvolta un veritabil pamflet în

²⁵ *Ibidem*, 1892, nr. 35, p. 420; nr. 40, p. 479; nr. 45, p. 540; nr. 48, p. 575; nr. 49, p. 586-587 și nr. 51, p. 612; 1893, nr. 18, p. 216 (condamnările la închisoare și suspendarea sa din preoție)

²⁶ *Ibidem*, 1892, nr. 32, p. 382; nr. 36, p. 422

²⁷ *Ibidem*, 1892, nr. 36, p. 421; nr. 37, p. 443; nr. 43, p. 516

²⁸ *Ibidem*, 1892, nr. 16, p. 2

²⁹ *Vulturul*, 1892, nr. 20, p. 2-4

care ridiculizează întreaga politică de maghiarizare forțată, desfășurată de Budapesta.

Autorul nu se arăta de loc îngrijorat de pericolul maghiarizării românilor, deoarece era deosebit de încrezător în înțelepciunea poporului nostru, oferind în acest sens câteva mostre ale modului în care țăranul român percepea politica autorităților: *“Când va fi Boian cățel și Grivei vițel, vor face din român ungur și cum nu, când românul e convins că toate câte i-au spus lui moșii și părinții s-au adevărit, și se silește ca și pe copil să-l convingă că „Cu condacul umpli sacul, iar cu Gramatica rămâne de nimica” - stricând astfel toată truda Chișdedoviței (educatoarei); Nu-ți băga în cap taică de alea, că de când sunt pe lume, tot așa am auzit moșii zicând „Ungurul, turcul, te despoaie, iar neamțul te jupoaie”*³⁰.

Convingerea studentului - ziarist că politica de maghiarizare nu va avea sorți de izbândă asupra românilor era dată de faptul că fusese martor ocular al unor întâmplări comice consumate cu ocazia recensământului din 1890, la efectuarea căruia participase: „Cu ocaziunea conscrierii (recensământului) trecute a populațiunii, la umplerea rubricii *«Ce limbi din patrie vorbește?»* îmi răspunde un consătean că el știe ungurește. Eu ca să mă conving, îl întreb: *«Tudsz magyarul?»* El îmi răspunde: *«Tuğ főafeneg káponyá táblá kenghir forgáci, para roka cioroniș, vároș trosc, pliosc teremtelek miatiag, cuțitul în foale-ți bag, anț, vai, megghiș bun mălai»*³¹. Exemplul oferit de Iustin Ardelean era o frază lipsită de înțeles, dar memorată mecanic de interlocutorul său, fiind concludent eșecul programului de maghiarizare a românilor. De altfel, în finalul articolului, el va sublinia acest aspect, spunând că *„de o mie de ani se chinuiesc ungurii să facă unguri din noi, și în urmă nu li-e sfială să se vaite că noi îi românizăm”*.

În toamna anului 1892, studentul orădean s-a aflat din nou în centrul unui scandal de natură politică, izbucnit din pricina unei poezii satirice publicate în același ziar umoristic *Vulturul*, care reușise să irite opinia publică maghiară. Pentru că acesta văzuse lumina tiparului în vară, când studentul român se afla în vacanță, conducerea Academiei de Drept a amânat tragerea lui la răspundere până în momentul începerii anului universitar.

În ședința din 8 septembrie 1892, senatul Academiei a hotărât convocarea lui Iustin Ardelean în fața corpului profesoral, pentru a da explicații cu privire la materialul publicat. Două zile mai târziu, Iustin Ardelean a fost sfătuit de către decanul școlii „să-și exprime regretul sincer și profund în privința pasului greșit făcut”, alături de promisiunea că pe viitor se va abține de la asemenea manifestări, sub sancțiunea exmatriculării. Studentul nu a avut încotro și s-a conformat „sfatului” primit, deoarece era în anul IV, la un pas de absolvire, altfel l-ar fi pândit o perspectivă nu prea fericită³². I s-a mai cerut să-și publice declarația „de căință” în același ziar, pentru a da satisfacție opiniei publice maghiare „rănite”,

³⁰ *Ibidem*, 1892, nr. 8, p. 3-4

³¹ *Ibidem*

³² Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos. 339, f. 4-5

lucru pe care tânărul nu l-a mai făcut, ba din contră, s-a adresat ziarului *Szabadság*, care i-a oferit posibilitatea de a descrie șantajul la care a fost supus³³.

Desele ieșiri la rampă ale studentului român nu au scăpat nepedepsite. Senatul Academiei de Drept a transferat răspunderea asupra conducerii Societății de lectură, pe care a împuternicit-o să pronunțe excluderea lui Iustin Ardelean pentru a evita interpretările de natură politică care ar fi putut să vină din partea opoziției românești. Conținutul procesului verbal al ședinței, la care nu a fost invitat nici un student român, se constituie într-un rechizitoriu împotriva lui Iustin Ardelean. Conform acestuia, Comitetul „Asociației de lectură” era alcătuit din: Beöthy Dávid, Ritvók Géza, Györffy Kálmán, Eressey Pál, Jankovich Tihamér, Cutyán Odön, Sebestyén Odön, Losonczy Géza, Gál Lajos, Nagy Zoltán, Kurlander Ede, Jaczkovics Sándor, Kencs Sándor, Iatnonffy István, Kocsán János, Pap Károly, Stern Lajos, Salacs Ferenc, Salacs Aladár, Engel Vilmos, Winkler Lajos, Niedermann Antal, Nisley Kálmán, Buday Antal, Ormos Imre, Thury Kálmán, Schafer Sándor, Grósz Rezső, Hajnal Ede, Maron Endre, Hraball Ottó, Cilaky Ede, Kabos Béla, Papp Károly, Imrik Gusztáv, Szklenyár Gyözö, Stauber S., Szücs Dezső, Vereskiss László, Mecihradsky Hendl, Dobak Emil, Adorján Emil, Huszár Sándor, Vandlik Virgil, Törökfalvi, Török István, Szabátközy, Mitley Gyula, Knapp Sándor, Erdély, Gyöngyösi István, Balásházy Iván, Tury Endre, Cziffra Károly, Escherolles Kruspér Sándor, Kiss László, Wachter Károly, Bajor Antal, Tétsi István, Zana János, Tóth Ferencz, Herman Aladár, Lindenfeldz, Turcsány Ferenc, Petry Béla, Keminszky János, Bekker István, Baróothy Lajos, Bernáty István³⁴.

În cadrul procesului verbal, Iustin Ardelean era acuzat că, în numărul 14 al revistei *Vulturul* publicase o poezie jignitoare la adresa nației maghiare, intitulată *Tutti-Fruti*, iar în numărul 16 al publicației elogia personalitatea luptătorului național Ioan Rațiu, sub forma unei creații literare, intitulată *Viziune*, pe care studenții maghiari o apreciaseră ca fiind instigatoare, deoarece - într-unul dintre versuri - românii erau încurajați să nu renunțe la lupta lor politică: „*Ține minte, (vestitul ține minte) / O să mai bată ceasul răzbunării / Românii o să vă restituie împrumutu*”. Acest vers, care făcea referire clară la persecuțiile abătute asupra frunțașilor mișcării memorandiste (proces, încarcerări și atacuri violente asupra domiciliilor acestora), a fost considerat de Comitetul Societății de lectură drept o amenințare directă la adresa conaționalilor, constituind principalul cap de acuzare, pentru ca Iustin Ardelean să fie exclus din rândul membrilor.

Încheierea lucrărilor de construcție a penitenciarului din Seghedin i-a oferit tânărului ziarist un nou prilej de a critica administrația maghiară, publicând poezia satirică *Din Szegedin*, în numărul 17 al revistei, în care aducea „elogii” autorităților pentru zelul depus, sub forma versurilor: „s-a construit la Seghedin deja închisoarea /deci este unde să fie închiși românii”. Studentul român mai era

³³ *Idem*, dos. 341, f. 61-62

³⁴ *Ibidem*

acuzat și pentru că, în numărul 20 al *Vulturului*, criticase vehement atitudinea românilor din satele plasei Beliu, pe care-i numea „lingăii tălpilor ungurești”, deoarece se raliaseră politiciii maghiare, iar pe scriitorul român filo-maghiar, Moldován Gergely, îl eticheta drept trădător, sub formula „«*Herostrates-ul*» și «*Ephialtes-ul*» neamului”. În sfârșit, rechizitoriul se încheia cu „condamnarea” pamfletului adresat istoricului Hunfalvi Pál și cu pronunțarea „sentinței”: „*În aceste condiții – se pronunța conducerea maghiară – neavând nici cea mai mică speranță ca vreodată să-l determinăm să regrete sincer nebunia comisă ci, din contră (dacă devenim indulgenți), va deveni și mai îndrăzneț (...) propunem ca Iustin Ardelean, student în anul IV la drept, să fie exclus din rândurile Societății de lectură*”³⁵.

Măsura excluderii colegului lor din asociația culturală a determinat reacția imediată a grupului de studenți români din Academia de Drept, care, la 31 octombrie, au înaintat o notă de protest decanatului, în care reclamau faptul că în conducerea Societății de lectură, cea care pronunțase „sentința” în cazul lui Iustin Ardelean, nu exista nici un român, care – sesizau aceștia – „cu deosebită precauție au fost omiși din orice funcție (...), neasigurându-li-se loc nici în rândul comitetului”. Semnatarii petiției au fost: Popescu Teodor, Miclea Gheorghe, Vașadi Ioan, Doboși Andrei, Fazekas Ludovic, Rațiu Ioan, Ferent Augustin, Vălean Aurel, Miron Iustin, Lazăr Aurel, Fildan Emil, Dărăban Andrei, Gropșian Mihai, Novac Cornel, Ille Andor, Meseșianu Coriolan, Szabó Aurel, Laica Ioan. În finalul petiției, aceștia îi solicitau decanului să analizeze și să precizeze care studenți erau intoleranți și reprezentanți ai cărei națiuni manifestau tendințe separatiste³⁶.

În ciuda ingerințelor statului în viața școlilor românești, acțiunile de popularizare a cărților scrise de autori români, cât și intervențiile gazetărești în sprijinul acestora, au continuat. Despărțământul Reuniunii Învățătorilor din Tractul Beiușului a distribuit, în luna iunie 1893, tuturor școlilor „poporale” din protopopiat *Istoria pedagogiei* (scrisă de profesorul Petru Pipoșiu)³⁷ și câte un exemplar din *Manualul curs practic de aritmetică*³⁸. De cealaltă parte, la 15 octombrie 1893, ministrul de interne al Ungariei, Hieronymi, se adresa personal comitelui suprem, Beöthy László, știindu-l că este de origine român, cu rugămintea de a studia posibilitatea înființării unui ziar de limbă română, „cu o orientare bună”, în comitatul Bihorului, menit să contracareze influența presei naționale, care se bucurau de o largă circulație în mediile românești. Gazeta – mărturisește ministrul – „ar avea ca scop informarea în spirit patriotic a poporului român, în limba sa maternă, și care, în același timp, ar împiedica odată pentru totdeauna, răspândirea foilor cu tendințe extremiste”³⁹.

³⁵ *Ibidem*

³⁶ *Ibidem*, f. 107-108

³⁷ *Idem*, fond Protopopiatul Ortodox Beiuș, dos. nr. 50/1893, f. 171

³⁸ *Idem*, dos. nr. 45/1893, f. 35

³⁹ *Idem*, fond Prefectura județului Bihor, dos. 2/1893, f. 3-4

La data de 2 noiembrie 1893, comitele îi răspundea ministrului că s-a conformat însărcinării primite și că apariția „unei foi cu orientare favorabilă este de dorit în mod deosebit”, numai că ar putea să se ivească dificultăți la distribuirea ei, din pricina sărăciei care afectează populația satelor românești. El recomandă identificarea unor surse bănești necesare susținerii ziarului, pentru ca acesta să poată fi difuzat gratuit⁴⁰. Pentru urgentarea materializării propunerii, ziarul *Nagyvárad* (din 14 noiembrie 1893), semnală intenția intelectualității românești din Bihor de a pune bazele unei mari tipografii la Oradea, care să scoată un ziar național, în conducerea căruia urma să fie cooptat și Iustin Ardelean. După părerea editorialistului, acest demers nu era altceva decât o replică adresată articolelor semnate de unii români filo-maghiari, de genul Pituk Béla, care făceau prin presă politica guvernului⁴¹.

După două zile, același cotidian revenea cu un articol mai amplu închinat „Ziarului românesc de Oradea”, în care se încerca demonstrarea caracterului ocult al viitorului organ de presă. „*Este obligația noastră – atenționa semnatarul articolului – ca deja să punem întrebarea: Pentru ce ? Ce vor conducătorii mișcării cu acest organ ? Astfel vor ei să certifice că nu sunt dușmanii culturii maghiare, nu sunt adepții tendințelor de românizare, că nu vor să atâțe focul care în prezent mocnește sub cenușă ?*”. Gazetarul își arăta mirarea față de „miopia” de care dădea dovadă guvernul, de lipsa lui de reacție față de „preoții și avocații de vază”, care stăteau în fruntea mișcării românești, dar și „invidia” pentru disciplina și unitatea de acțiune a elitei noastre, materializată prin rezolvarea urgentă a resurselor financiare necesare susținerii ziarului. „*Bani sunt din plin – constata acesta – nu ca pentru elaborarea unui ziar maghiar. Întrecându-se în interesul cauzei sfinte, adună comori în grămezi. Își deschide punga, gata de sacrificii, episcopul Mihail Pavel, promotorul generos al acțiunilor culturale românești. Văzând acest zel și solidaritate, realmente mă cuprinde invidia și remușcarea*”⁴².

Începutul anului 1894 l-a readus în prim-plan pe studentul Iustin Ardelean, prin intermediul revistei *Familia* (din 16/28 ianuarie), care anunța în paginile sale, că instanța l-a sancționat cu o amendă de 60 de florini pe redactorul periodicului umoristic *Vulturul*, pentru că „a publicat în foaia sa lucrări politice”. Pe rolul Curiei regale se mai găseau și alte procese deschise împotriva patriotului român de către stat și mai mulți particulari, pentru delict de presă⁴³. În cursul aceleiași luni instanța a mai soluționat în mod identic un alt dosar ce-l avea ca parte pârâtă pe Iustin Ardelean, iar la începutul lunii februarie 1894, acesta se găsea iarăși pe banca acuzaților. De data aceasta era sancționat cu o lună de închisoare și 30 de forinți amendă, deoarece realizase o recidivă, în condițiile în care primele două sentințe nu-i fuseseră comunicate, ci aflase de existența lor numai din presă.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 12

⁴¹ *Nagyvárad*, 1893, nr. 262, p. 4

⁴² *Idem*, 1893, nr. 264, p. 1

⁴³ *Familia*, 1894, nr. 3, p. 35

Autoritățile maghiare reușiseră, în sfârșit, să găsească metoda cea mai sigură de a-l reduce la tăcere pe neobositul luptător. Completul de judecată a fost alcătuit din: Millye Gyula, președinte Méré Pál și Steller Arpád (judecători cu drept de vot), Szegedy Iosif (notar) și Kurovsky Frencz (subprocuror regal). Procedura penală maghiară le pune la dispoziție instituția recidivei, iar connaționalii magistraților, care au instrumentat cazurile, s-au străduit să asigure realizarea condițiilor reclamate de recidivă, prin deschiderea unui număr mare de procese împotriva ziaristului român⁴⁴. Iustin Ardelean era acuzat de faptul că în nr. 8 al revistei *Vulturul* criticase vehement, în versuri, felul în care a fost ales notarul cercual în comuna Cihei, un tânăr absolvent maghiar, care nu știa „o boabă” românește. Acesta fusese preferat în locul altui candidat mult mai meritoriu. Iustin Ardelean afirmase că, în spatele acestei afaceri, s-ar fi aflat prim-pretorul Kiss Elek și înalte personalități ale Episcopiei Romano-Catolice din Oradea.

Avocatul Hegyesi Márton, apărătorul învinuitului, a pledat strălucit în proces, opunând rechizitoriului formulat de procuror faptul că se forțează o interpretare excesivă a legii, în condițiile în care „aproape toate revistele satirice au putut libere să facă politică, și fac dealtfel politică de ani de zile”. Din argumentația prezentată transpare faptul că apărătorul cunoștea bine motivul real pe care se clădise toată această mascaradă, însă nu-l putea nominaliza public fără să-și atragă oprobiul conaționalilor săi. De aceea s-a limitat să întrebe retoric în fața instanței că „nu înțelege de ce numai revista *Vulturul* este singura persecutată?”, adăugând că „pentru aceasta, și împotriva acestui fapt se revoltă spiritul său justițiar”⁴⁵.

La data de 18 martie 1894, *Familia* își informa cititorii că Tribunalul din Cluj a soluționat, în urmă cu cinci zile, procesul intentat pentru delict de presă ziarului românesc *Foaia Poporului* din Sibiu. Învățătorul George Popovici, din Tornia, autorul articolului incriminat, a primit o pedeapsă de doi ani închisoare și 20 de florini amendă, redactorul-responsabil, Ioan Russu Șirianu, 15 zile de închisoare, iar editorul Ioan Popa Neacșa a fost achitat, însă editura a fost la rândul ei amendată cu 100 florini. *Familia* mai amintea că, pe 29 martie 1894, urma să se pronunțe sentința și în procesul deschis împotriva gazetei *Tribuna*⁴⁶.

În numărul din 8 aprilie 1894, aceeași publicație relata faptul că *Foaia Poporului* se afla la cel de al treilea proces, fiind chemat în instanță nu numai redactorul-responsabil George Moldovan, ci și responsabilul tipografiei, Iosif Maeschall, încercându-se în acest fel intimidarea deopotrivă a tipografiilor care colaborau cu mișcarea națională. La 3 aprilie 1894, se pronunțase sentința împotriva *Tribunei*. Cei implicați în proces, Simion Bratu și Andrei Balteș, fuseseră amendați cu 100 florini și respectiv 60 florini, iar societatea editorială cu 300 de florini⁴⁷.

⁴⁴ *Nagyvárad*, 1894, nr. 32, p. 5

⁴⁵ *Ibidem*, 1894, nr. 32, p. 5

⁴⁶ *Familia*, 1894, nr. 10, p. 118-119

⁴⁷ *Ibidem*, 1894, nr. 13, p. 156

Lanțul proceselor a continuat cu o nouă cauză, la 18 aprilie 1894, când instanța din Cluj i-a condamnat pe ziarisții de la *Tribuna*. George Crăciun a primit trei luni de închisoare și 50 florini amendă, George Petrovici s-a ales cu patru luni de închisoare și 100 de florini amendă, redactorul-responsabil, Andrei Balteș, cu 300 florini amendă, tipograful Ioan Popa-Neacșa cu 200 florini, plus cheltuielile de judecată. La data de 16 mai a fost programat un nou proces la Oradea, intentat tot *Vulturului*, iar la Tribunalul din Satu Mare era anunțat un nou proces în care era acuzat Vasile Lucaciu⁴⁸.

Procese au continuat în luna mai 1894, pentru Iustin Ardelean, când procurorul regal, Bulyovszky Jozsef, s-a autosesizat și a deschis nu mai puțin de șapte procese împotriva redactorului revistei umoristice *Vulturul*. Toate erau întemeiate pe „crima” delictului de presă, în speranța că va reuși să-l elimine din viața publică. Date fiind tulburările prilejuite de procesul memorandiștilor, Curtea cu Jurați din Oradea s-a ferit să creeze un nou „martir” și, ca atare, a considerat că pronunțarea unei pedepse minore va fi percepută de inculpat ca un act de clemență, de aceea l-a condamnat la numai 14 zile de închisoare. Ședința de judecată a debutat cu acțiunile de recuzare a completului de judecată, excepții procedurale uzate de ambele părți, de procuror și de învinuit, după care acuzatorul a trecut la citirea rechizitoriului alcătuit din cinci capete de acuzare, construite în jurul articolelor, socotite de el antistatale: *Viziune*, *Don Wekerle*, *Țarul românilor*, *Archiva Vulturului*, *Acrostichon* și *Monstronomie*. Apoi procurorul a încercat să demonstreze instanței conexiunea pe care o vedea între procesul ce se desfășura la Cluj și cel prezent, solicitându-i acesteia să nu se lase influențată de monitorizarea întreprinsă de presa occidentală, deoarece „Europa civilizată a dat un răspuns favorabil națiunii maghiare; urmare acesteia, sperăm că știrile false despre exploatare, deznaționalizare, răstignire, răspândite în întreaga lume din nou, acum când se află în curs dezbateră de la Cluj, nu ar găsi credit”⁴⁹.

Mersul procesului a dat dreptate procurorului pentru că, într-adevăr, după deliberare, Curtea cu Jurați l-a găsit vinovat pe Iustin Ardelean numai pentru două din cele cinci capete de acuzare. În ceea ce îl privea pe apărătorul studentului român, grație situației momentului, Hegyesi Marton nu a mai fost obligat să-și construiască o pledoarie foarte solidă. El a încercat doar să dovedească faptul că inculpatul nu este un dușman al statului maghiar, prezentând ca dovadă căsătoria acestuia cu „una dintre fiicele lui Vesselenyi, fiica unui fost honved maghiar”⁵⁰.

Familia își informa cititorii că ziarul de limbă română *Dreptatea* din Timișoara, apărut la 25 decembrie 1893, a fost suspendat pe 6 ianuarie 1894 mulțumită zelului depus de oficialitățile maghiare și avea să se confrunte cu trei procese de presă, inițiate la sesizarea procurorului din Seghedin. În această perioadă, Iustin Ardelean a mai fost condamnat la încă șapte zile de închisoare,

⁴⁸ *Ibidem*, 1894, nr. 16, p. 192

⁴⁹ *Nagyvárad*, 1894, nr. 117, p. 5-7

⁵⁰ *Ibidem*

sau la alternativa achitării unei amenzi de 70 florini, pentru că își continuase activitatea publicistică la *Vulturul*, cu toate că era suspendat de instanță, urmând ca la 13 iunie să fie din nou acuzat într-un alt proces de presă⁵¹.

Ziarul *Nagyvárad* (din 19 septembrie 1894) aducea, cu satisfacție, la cunoștința cititorilor maghiari din Oradea știrea plecării ziaristului Iustin Ardelean către locul de detenție din Seghedin, mimând însă regretul că „și-au luat rămas bun de la el, când a pornit pe drumul Seghedinului”, chiar și ziariștii care consideraseră drept antimaghiare articolele celui condamnat, publicate în *Vulturul*. Autorul articolului din *Nagyvárad* a încercat să găsească o scuză colegului român de breaslă, atât de hulit până atunci, pentru perseverența cu care a militat neîntrerupt pentru cauza națională: „*Degeaba, omul este încă tânăr, nu te poți supăra într-atâta pe el, ca și pe acei incorigibili martiri români* (memorandiștii întemnițați tot la Seghedin – n.n.), *care cu atât mai violent agită împotriva statului maghiar, cu cât sunt pedepsiți mai mult de către justiție*”. În esență, așa-zisa „simpatie” pentru tânărul ziarist român era doar un pretext pentru a prezenta opiniei publice maghiare din Oradea consecvența întregii elite românești în lupta ei pentru emancipare națională.

Iustin Ardelean a rămas un subiect publicistic de interes pentru presa maghiară orădeană, fiindu-i urmărite activitățile de către ziaristul maghiar, care îl „compătimise” și după încarcerarea sa la Seghedin. Aici, fostul student de la Academia de Drept a pus bazele unei „reuniuni corale românești, împreună cu martirii, care se răcoresc împreună cu el”. Constatarea ironic-răutăcioasă a autorului articolului din *Nagyvárad* era urmată de o concluzie voit moralizatoare și sarcastică: „se vede că Iustin Ardelean nu are nevoie nici de compasiune și nici de milă pentru că - în împrejurarea respectivă - se simte foarte bine în noua sa locuință”⁵².

Redactorul *Vulturului* s-a întors din închisoare mai hotărât ca niciodată să continue lupta pentru emancipare națională, dar, de îndată ce a ajuns acasă, a fost convocat din nou la tribunal, ca inculpat într-un alt proces, pentru delict de presă. Pe parcursul procesului a adoptat atitudinea memorandiștilor: „cu nici un preț nu a vrut să pronunțe un cuvânt unguresc în fața Tribunalului”, invocând articolul de lege 48 din anul 1868 [care]dă dreptul fiecărui cetățean ca să se apere în limba sa maternă”⁵³. De această dată, Iustin Ardelean a fost achitat în ședința de judecată, din 10 octombrie 1894, când Curtea cu Jurați din Oradea nu a dat curs provocărilor lansate de către ziaristul orădean⁵⁴.

De asemenea, ziarul *Tribuna* a avut un proces pe rol pentru publicarea unei scrisori de adeziune semnate de A. C. Popovici, împreună cu o serie de intelectuali din România, la 2 octombrie 1894, în urma căruia au fost date sentințe

⁵¹ *Familia*, 1894, nr. 22, p. 262-263

⁵² *Nagyvárad*, 1894, nr. 221, p. 4

⁵³ *Ibidem*, 1894, nr. 231, p. 10-11

⁵⁴ *Familia*, 1894, nr. 40, p. 479

severe: redactorul-responsabil A. Balteș a fost condamnat la 3 luni de închisoare, iar „girantul” tipografiei, I. Popa-Necșa, la 2 luni. Societății i s-au confiscat 500 de florini. Procesul intentat ziarului *Dreptatea* a fost amânat din cauza absenței redactorului-responsabil, Valeriu Braniște, care era bolnav⁵⁵.

Presa bănățeană s-a afirmat ca o permanență vie, prezentă în casele românilor din monarhia dualistă, ancorată în formarea conștiinței și a educației cultural-naționale a românilor către idealul de veacuri al întregului neam românesc, promovând cu tenacitate valorile culturale și ideile social-politice, menite să conducă la înfăptuirea acestuia. Reprezentanta cea mai de seamă a mass-mediei bănățene a fost ziarul *Tribuna poporului*, care a militat pentru reluarea activismului politic. Apărută la Arad, în anul 1896, publicația a promovat idei care au relansat activismul politic al românilor, reușind să impună Aradul ca un important centru politic al luptei naționale, atât între frontierele vremelnice ale imperiului, cât și în România. Apariția sa a fost posibilă datorită contribuției financiare consistente, de 7174 coroane, împrumutate de Vasile Mangra, Ioan Russu-Șirianu și Romul Ciorogariu, pentru autorizațiile de funcționare și instalațiile tipografice⁵⁶, însă situația financiară s-a menținut - pe parcursul apariției sale - negativă, deoarece cheltuielile de tipar depășeau încasările. Datorită acestei situații, pentru a continua să apară, *Tribuna poporului* a beneficiat de sprijinul financiar al Partidului Național Liberal din România, prin intermediul lui Ion Bianu și Eugen Brote⁵⁷.

Tribuna poporului, condusă de Ioan Russu-Șirianu, și-a propus, încă de la apariție, să mobilizeze opinia publică din Transilvania pentru a desfășura o politică națională unitară, considerând că românii trebuie să își perfecționeze metodele de luptă pentru idealul național, prin îmbrăcarea lor în învelișul politicului⁵⁸. Ziarul nu dorea ca lupta lor mediatică să aibă ca obiectiv schimbarea guvernului existent, ci „emanciparea națională pe baze sigure și durabile”, prin respectarea drepturilor tuturor românilor ca parte a națiunii române⁵⁹.

În paginile sale se promovau principii destinate sporirii capacității de rezistență națională, dintre care enumerăm: munca organizată și unitară, solidaritatea în acțiune, simplitatea în organizare, conform necesităților sociale și scopului politic urmărit, precum și constituirea unor cluburi comitatense ale P.N.R., similare celor existente la Arad și Lugoj. Datorită principiilor pe care le enunța, publicația arădeană a fost caracterizată, după apariția primelor numere, de către autorități, ca fiind „extremistă”⁶⁰, cu toate că Aradul beneficia de un regim

⁵⁵ *Ibidem*

⁵⁶ Aurelia Bunea, *Apariția unui nou ziar românesc în monarhia Habsburgică „Tribuna poporului” din Arad*, în *Ziridava*, Arad, 1977, nr. 7, p. 146

⁵⁷ *Ibidem*

⁵⁸ *Tribuna poporului*, 1897, nr. 1, p. 2

⁵⁹ *Ibidem*, p. 32

⁶⁰ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Arad, *fond Astra-despărțământul cultural al județului Arad*, 1896, dos. 192, f. 6

de presă aplicat Ungariei, care era mai puțin restrictiv decât cel aplicat Transilvaniei istorice.

Cele mai incisive și mai numeroase articole legate de necesitatea reorientării modalităților de luptă politică, destinată idealurilor de libertate națională ale românilor, dintre care amintim *Acțiune* și *Puncte de orientare* sunt semnate, în anul 1897, de către Eugen Brote, care pune în mod deschis problema schimbării tacticii de luptă politică, în scopul accederii în parlament, unde românii sunt îndreptățiți să fie reprezentați, iar la aceste lupte trebuie să se afilieze și românii din Transilvania, pentru a se evita pericolul dezbinării politice⁶¹. Redactorul Ioan Russu-Șirianu își făcea publice convingerile în această chestiune politică de o deosebită importanță „Să nu lăsăm să treacă un singur privilegiu fără ca poporul român să-și spună și el cuvântul asupra tuturor chestiunilor ce interesează viața statului, și îndeosebi să ne lămurim poziția față de toate chestiunile ce privesc viața noastră națională”.

De asemenea, luptătorul național Vasile Goldiș publică (în anul 1900) un mesaj, adresat alegătorilor din Lipova, intitulat *O scrisoare politică*, în care recunoaște că este “din convingere activist” și explică faptul că reluarea activității parlamentare trebuie să constituie „o școală politică a poporului, care să ducă la întărirea luptei noastre politice”. Alături de aceștia s-au implicat în activitatea propagandistică a *Tribunei poporului* conducătorii politici locali Vasile Mangra, Nicolae Oncu, Mihai Veliciu, Ștefan Cicio Pop, Romul Ciorogariu și Ioan Suciu, care au impus Aradul în plan regional, în reluarea activismului politic.

Aradul era așezat într-o mare compactă de români din vestul Transilvaniei, cu o activitate jurnalistică intensă (17 publicații românești ce aveau să apară până în anul 1918), unde exista o economie puternică, un centru nodal de comunicații rutiere și funcționa banca românească „Victoria”, despre care comitele suprem al Aradului raporta primului ministru al Ungariei că ”e o bancă cu o bună cifră de afaceri și multiple legături și sprijină pe orice cale mișcarea națională română”⁶².

Principiile activismului politic diseminate în toate colțurile imperiului unde trăiau români, precum și în România, unde *Tribuna poporului* era citită cu mari speranțe în viitorul țării întregite, au ridicat numărul de cititori la peste 4000 de abonați, în numai doi ani de la apariție. În urma sistării apariției *Tribunei* din Sibiu, *Tribuna poporului* va fi editată cu titulatura *Tribuna*, iar aceste principii sunt preluate de noua publicație, în anul 1904.

În paginile *Tribunei* din Arad și-au făcut cunoscute ideile o întreagă pleiadă de publiciști și oameni de cultură ai vremii, dintre care îi enumerăm pe Ioan Slavici, Septimiu Albini, G. Bogdan-Duică, Ilarie Chendi, Alexandru Lapedatu, Vasile Goldiș, Sever Secula, Ion Costa și Vasile Lucaciu. Redacția publicației a conștientizat că organizarea forțelor naționale este singura modalitate

⁶¹ Nicolae Roșuț, *Societăți culturale arădene până la Unire*, în *Ziridava*, Arad, nr. 5, 1975, p. 221

⁶² Arhivele Naționale-Direcția Județeană Arad, *fond Astra-despărțământul cultural al județului Arad*, 1896, dos. 56, f. 2-3

viabilă de afirmare a românilor în viața politică și și-a continuat lupta politică pe aceleași coordonate, până la 12 martie 1912, când a fuzionat cu *Românul*.

Faima și simpatia de care s-a bucurat până atunci au reușit să ridice (în anul 1913) tirajul *Românului* la 6000 de exemplare, iar al suplimentului pentru mediul rural, *Poporul român*, la 12000. *Românul* apăruse cu un an în urmă, la 1 ianuarie 1911, sub condeiel lui Vasile Goldiș, care anunța cititorii, în numărul de apariție, că ziarul va apăra ființa națională a poporului român, devenind cel mai important mijloc propagandistic al Partidului Național Român. Desfășurându-și activitatea în anii premergători ai primei conflagrații mondiale, care avea să schimbe definitiv soarta românilor de sub dominația austro-ungară, *Românul* a explicat cititorilor săi scopurile luptei naționale, politica guvernamentală antiromânească, chemând românii să se implice în confruntările politice, care aveau să ducă la libertate națională și la înfăptuirea Marii Uniri: „românii vor libertate națională și niciodată nu vor recunoaște nici o supremație asupra lor”⁶³.

Publicația arădeană a militat pentru înfăptuirea unității culturale a tuturor românilor, publicând articole ale personalităților cultural-științifice din România (Nicolae Iorga, A.D. Xenopol, Eugen Lovinescu, Emil Gârleanu, Ion Minulescu, Virgil Madgearu, Al. Brătescu-Voinești, Mihail Sadoveanu, Cincinat Pavelescu), dar și din Transilvania (Octavian Goga, Lucian Blaga, Ioan Agârbiceanu, Alexandru Ciura, Onisifor Ghibu). Octavian Goga introducea în circulație (în anul 1912, în articolul *Războiul din Balcani și durerile noastre*) ideea principiului național al statelor, subliniind că „Pe harta Europei, Austro-Ungaria e o putere cu caracter european și ea a rămas în evoluția istorică un anacronism”.

Cu un curaj deosebit, în *Românul* era exprimată atitudinea României față de război, eforturile duse pentru intrarea sa în luptă, precum și serialul de reportaje cutremurătoare de pe frontul din Galiția, scrise de către Cassian Munteanu, intitulat *Atacul (Martirul cătanelor)*, în care prezenta tratamentul înjositor și discriminatoriu care era aplicat pe front ostașilor de origine română din armata imperială austro-ungară. Această serie de articole, dar și orientarea combativă și cutezătoare a publicației arădene, a deranjat foarte mult autoritățile, astfel că, prin Ordinul nr. 32.858 al Ministerului de Interne, s-a dispus sistarea apariției ziarului, începând cu data de 10 martie 1916.

Deși activitatea sa a încetat, atât *Românul*, cât și publicațiile bănățene și crișene amintite mai sus și-au îndeplinit rolul de importante formatoare de opinie, mijloace de realizare a unității cultural-naționale și mobilizatoare a energiilor românești, în derularea luptei politice ce s-a concretizat în înfăptuirea idelului de veacuri a românilor de o parte și de alta a arcului Carpaților. Este important de subliniat că, la 8 noiembrie 1918, *Românul* a renăscut tot sub pana lui Vasile Goldiș, iar în primul său număr avea să evoce, cu un sentiment profund de împlinire sufletească, în articolul intitulat *Înviere*, faptul că „după veacuri de

⁶³ Vasile Popeangă și Nicolae Roșuț, „*Românul*” din Arad în lupta pentru desăvârșirea statului național român, în *Ziridava*, III-IV, Arad, 1974, p. 162

iobăgie, apăsare și umilință ajuns-a și neamul românesc din leagănul obârșiei sale a dispune liber de soarta și viitorul său. Imperativul evoluției istorice zdrobit-au lanțurile ce țineau încătușate trupurile și sufletele noastre și manifestarea atributelor noastre etnice ca neam liber în concertul popoarelor libere”⁶⁴.

---

⁶⁴ *Românul*, 1918, nr. 1, p. 1

Radu ROMÎNAȘU

SOLIDARITATEA PARLAMENTULUI ROMÂN CU MIȘCAREA MEMORANDISTĂ (1892-1895)

În perioada dualismului austro-ungar, un moment decisiv al mișcării naționale românești din Transilvania a fost reprezentat de mișcarea memorandistă, desfășurată între anii 1892-1895. Hotărârea de „a compune un memorandum explicativ”, care să cuprindă principalele revendicări naționale ale românilor transilvăneni, beneficiind de o publicitate extinsă, fusese înscrisă în rezoluția adoptată la conferința de constituire a Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria, din anul 1881¹.

Această idee nu a fost nouă. Acțiunea fusese inaugurată cu un secol înainte, prin *Supplex Libellus Valachorum*, cel mai important act politic al românilor din Transilvania secolului al XVIII-lea². În anul 1881, elaborarea unui memorandum s-a înscris pentru prima dată ca punct programatic al partidului românilor din Austro-Ungaria. Monarhiei i s-a atribuit un alt rol decât în trecut. Ea a fost privită nu atât ca înaltul for care putea soluționa eficient contradicția frapantă dintre națiunile dominante și cele asuprite, ci, mai mult, ca instituția prin intermediul căreia glasul românilor s-ar putea face auzit în Europa. Trecând pe la Viena, în drum spre opinia publică europeană, apelul a căpătat o intensitate sporită, evidențiindu-se legalitatea intervenției.

Memorandumul a fost prezentat la Viena în luna mai a anului 1892 de o delegație numeroasă de peste 300 de membri, în frunte cu conducătorii Partidului Național Român. Împăratul nu a primit pe mandatarii românilor din Transilvania și a trimis *Memorandumul* guvernului Ungariei, la Budapesta, de unde a fost expedit prin poștă la Turda, pe adresa lui Ioan Rațiu.

Peste doi ani, în 1894, s-a desfășurat la Cluj răsunătorul proces al memorandiștilor³ intentat conducătorilor Partidului Național Român. El s-a finalizat cu sentințe aspre de închisoare și amenzi. Dintre condamnați, unii și-au ispășit pedeapsa în temnițele de la Vaț și Seghedin, alții au reușit să se refugieze în România. O amnistie acordată în toamna anului 1895 a determinat eliberarea celor închiși, în urma unor presiuni diplomatice.

¹ T.V. Păcățean, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Tiparul Tipografiei Arhidiecezale, Sibiu, 1913, p. 32

² David Prodan, *Supplex Libellus Vlachorum. Di istoria formării națiunii române*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 11

³ Ștefan Pascu, *Din răsunătorul proces memorandist în masele populare* (în continuare: *Din răsunătorul proces...*), Sibiu, 1944, p. 103; M. Danciu, *Din frământările maselor populare în timpul procesului memorandist*, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*, Seria Historia, 1959, p. 107-122

În tot acest timp, ecoul mișcării memorandiste s-a propagat în cercuri tot mai largi. Acesta a cuprins întreaga Transilvanie și a prilejuit o solidaritate evidentă a românilor din statul independent cu cauza transilvănenilor⁴. Situația a impus dezbaterile problemei în parlamentul Ungariei și în cel al Austriei⁵. Față de această situație și având în vedere și largul răsunet pe plan european de care s-a bucurat aceasta, se poate ridica îndreptățit întrebarea: care a fost atitudinea statului român, a guvernului și a Parlamentului României față de mișcarea memorandistă?

Se pot individualiza două coordonate politice: una de natură internă, care era reprezentată de un guvern alcătuit dintr-o majoritate conservatoare și alta de natură externă – tratatul secret de alianță încheiat de România cu monarhia bicefală în anul 1883. Ridicată la ordinea zilei de mișcarea memorandistă, „chestiunea transilvană” a depășit faza intereselor contradictorii ale politicianilor conservatori și liberali sau orientarea externă a cercurilor guvernamentale și a apărut în incinta Parlamentului, unde a determinat intervenții ample și numeroase, în cursul cărora ea a fost analizată atât de pe poziția acțiunii susținerii luptei pentru drepturi naționale ale românilor transilvăneni, cât și prin optica orizontului mai larg al idealului major: desăvârșirea unității naționale, prin unirea Transilvaniei cu România.

În decembrie 1891 s-a constituit guvernul condus de Lascăr Catargiu din conservatori-„liberali” și „junimiști”. El s-a menținut la conducere până în octombrie 1895, având o singură remaniere a ministerului de război în anul 1894⁶. Alegerile ce au avut loc în februarie 1892 au asigurat majoritatea parlamentară guvernului. Opoziția era formată, în cea mai mare parte, din membri ai Partidului Național Liberal, împreună cu democrat-radicalii și cu unii deputați și senatori, care s-au declarat „independenți”, aproximativ 50 de locuri⁷, dintr-un total de 183 de deputați⁸ și 11 senatori aleși⁹.

În intervalul 26 martie-1 iunie 1892, când în Transilvania s-a desfășurat ampla acțiune pentru semnarea *Memorandumului* și prezentarea lui la Viena, Parlamentul român era în sesiune, care și-a finalizat lucrările la 8 iunie 1892, când încă nu se cunoștea rezultatul demersului politic întreprins de transilvăneni. La deschiderea celei de a doua sesiuni a guvernării Catargiu-Carp, în noiembrie 1892, conținutul *Memorandumului* era cunoscut, textul său fiind publicat în ziarul *Tribuna*¹⁰. De altfel, textul importantului document politic a fost multiplicat în zeci de mii de

⁴ Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 252-260; V. Netea, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, Fundația Regele Mihai I, 1947, p. 341-370

⁵ D. Braharu, *Chestiunea românească în Italia în timpul Memorandumului*, Sibiu, 1942, p. 63-75; *Tribuna*, 1892, nr. 152, p. 606

⁶ D. Costescu, *Fazele ministeriale în România 1862-1936*, ediția a II-a, București, 1936, p. 93-97

⁷ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României, 1866-1900*, București, 1925, p. 298

⁸ Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare: DAD), sesiune extraordinară, 1892, nr. 9, din 28 februarie, p. 31-42

⁹ Dezbaterile Senatului (în continuare: DS), sesiune extraordinară 1892, nr. 10, din 29 februarie, p. 21-28

¹⁰ *Tribuna*, 1892, nr. 116-122

exemplare, care au fost răspândite în Austro-Ungaria, România și în alte țări europene¹¹.

În ședințele și adunările publice care au avut loc în parlamentul român, problema a fost mult analizată și comentată. În general, deputații și senatorii și-au exprimat adeziunea la acțiunea memorandistă¹². O primă intervenție a aparținut deputatului C.I. Stoicescu din opoziția liberală, care a luat cuvântul adresând o interpelare ministrului de externe¹³. Intervenția apare mai mult ca o ripostă la cele declarate în fața delegației ungare de contele Kálnoky, ministru de externe al Austro-Ungariei. Interpelat despre mișcarea de solidarizare ce lua amploare în România, acesta a răspuns că a intervenit pe lângă Guvernul României „și nu fără succes”, pentru a pune capăt manifestărilor¹⁴. Dacă acolo s-a pus chestiunea astfel - arăta C.I. Stoicescu -, e firesc ca și oamenii politici români să aducă această chestiune, spre dezbateri, și înaintea parlamentului: „cred că și noi suntem autorizați mai cu temei să întrebăm pe ministrul român dacă nu simte trebuința de a face o intervenție în favoarea acestor nenorociți...”. Răspunzând interpelării, Alexandru Lahovary și-a prezentat punctul de vedere, pe care-l dezvoltase și într-un interviu publicat de un ziar unguresc. El arăta că Guvernul nu se gândește la iredentism, că publicul român se interesează de soarta conaționalilor săi și „atâta vreme cât acest interes nu trece peste limitele legale, el este și foarte natural”¹⁵. De asemenea, omul politic era hotărât împotriva angajării Guvernului într-o acțiune deschisă, socotind că orice demers ar fi un act important, dar și riscant totodată. Sesiunea parlamentară 1892-1893 s-a finalizat prin acest dialog singular pe tema Transilvaniei, între opoziție și Guvern.

Dezbaterile tumultuoase s-au desfășurat în următoarea sesiune. Ieșirea din expectativă s-a făcut sub impulsul major al mai multor împrejurări.

În vara anului 1893, acțiunea autorităților ungare îndreptată împotriva Memorandului, arăta clar intenția guvernului de la Budapesta de a aduce în fața justiției pe liderii mișcării naționale românești din Transilvania¹⁶. Departele de a intra în defensivă, membrii Partidului Național Român au fost hotărâți să continue lupta. La conferința partidului, care s-a desfășurat la Sibiu, în zilele de 23-24 iulie 1893, *Memorandul* a fost recunoscut ca actul politic reprezentativ al tuturor românilor din Transilvania.

În oraș, au avut loc mai multe adunări publice, la care au participat peste 3000 de persoane, în care acestea și-au declarat adeziunea față de toate acțiunile și faptele politice întreprinse de Comitetul Național al Partidului Național Român¹⁷.

¹¹ *Lupta*, 1893 nr. 734, ; *Munca*, din 8 și 21 iunie 1892; *Democrația socială*, 1892, nr. 25, *Universul* din 24 iunie 1892

¹² V. Netea, *op. cit.*, p. 209-210, 335-339

¹³ DAD 1892/1893, nr. 10, din 3 decembrie 1892, p. 63-65

¹⁴ *Tribuna*, 1892, nr. 223, p. 889

¹⁵ DAD 1892/1893, nr. 8, din 1 decembrie 1892, p. 45

¹⁶ *Tribuna*, 1893, nr. 108, p. 429

¹⁷ Ștefan Pascu, *Din răsunătorul proces...*, p. 254

La conferință au fost invitați și fruntași ai vieții politice din România, reprezentanți ai universităților, membrii ai Ligii Culturale, corespondenți de presă.

Manifestări de solidarizare cu cauza românilor transilvăneni s-au desfășurat și în România. În general, ele au fost organizate de Liga Culturală și au înscris în acțiunile lor un protest hotărât împotriva tentativelor de împiedicare a convocării Conferinței, prin intervenția autorităților de stat ungare. Adeziunea opiniei publice din România s-a exprimat evident prin alte numeroase întruniri publice, în presă, în numeroase scrisori, telegrame și adrese de salut expediate spre Sibiu¹⁸.

Cadrul acțiunilor de solidarizare s-a lărgit prin întemeierea unei noi organizații și asociații culturale. În anul 1893 studenții din București au întemeiat Societatea *Unirea*, al cărei scop a fost consolidarea legăturilor spirituale cu românii de dincoace de Carpați¹⁹.

Situația românilor din Austro-Ungaria a fost cunoscută de opinia publică din România și prin intermediul unor ample articole de presă, lucrări de sine stătătoare, scrisori, relatări ale transilvănenilor care au trecut Carpații și s-au stabilit în România. A fost însă frecvent practică și legătura directă, mai ales prin efectuarea unor vizite și călătorii. De exemplu, o delegație a P.S.D.M.R.-ului, în frunte cu Constantin Mille, a vizitat Transilvania, în perioada august-septembrie 1893, ajungând la Brașov, Cluj, Arad și Timișoara. La Conferința de la Sibiu din iulie 1893, au participat și Gogu Cantacuzino, redactor al oficiosului liberal *Voința Națională* și deputatul Ionaș Grădișteanu, iar senatorul V.A. Urechia a prezidat la Predeal - câteva zile mai târziu -, în prezența membrilor Ligii Culturale și a unui public numeros din zonele adiacente, o festivitate cu caracter politic-național, în care steagul României a fost înălțat ca simbol al desăvârșirii unității statale²⁰.

Reprezentanții vieții politice din România s-au angajat astfel tot mai mult în problemele cu care se confruntau românii din Transilvania. Devin frecvente și schimburile de opinii, în cadrul unor întâlniri cu caracter particular, la solicitarea reprezentanților români din monarhia bicefală. În vara și în toamna anului 1892 au fost la București în acest scop Ioan Rațiu, Iuliu Coroianu și Vasile Lucaci. Ei s-au întâlnit cu unii membri ai Ligii Culturale, cu deputați și senatori, între care Grigorie Brătianu, Petre Grădișteanu, Ionaș Grădișteanu, C.C.Arion, C.C. Doebrescu, C.C. Dissescu și Gheorghe Vernescu. Legăturile politice dintre românii din Transilvania și cei din Regat s-au consolidat după ce statul dualist a inaugurat acțiunea judiciară împotriva memorandiștilor.

La începutul anului 1894, ministrul de externe Alexandru Lahobary, a primit într-o întrevedere particulară pe Vasile Mangra, trimis la București cu misiune specială de Ioan Rațiu. De altfel, în luna noiembrie, Ioan Rațiu a venit personal în capitala țării. Aici s-a întâlnit cu șefii celor două partide de guvernământ (conservatori și național-liberali), dezbătând din nou problema

¹⁸ *Gazeta Transilvaniei*, 1893, nr. 133 din 18 / 30 iunie; *Tribuna*, 1893, nr. 121, p. 481

¹⁹ V. A. Urechia, *Societatea, scopul ei sfânt*, în *Tribuna*, 1893, nr. 3, p. 214

²⁰ *Tribuna*, 1893, nr. 154, p. 609

procesului care părea iminent. Membrii Partidului Conservator (Lascăr Catargi, P.P.Carp, Tache Ionescu - pe atunci miniștri), de asemenea, primarul capitalei Nicolae Filipescu, au fost de părere că memorandiștii trebuie să se prezinte la proces, așa cum de altfel era convins și președintele Partidului Național Român²¹. Deputații și senatorii, membrii Guvernului au avut, prin urmare, o opinie formată la deschiderea sesiunii 1893-1894, mulți dintre ei având o atitudine intransigentă în problema Transilvaniei.

Astfel, chestiunea românilor de peste Carpați cunoscută la nivel național și european a fost prezentă și în dezbaterile forului politic legislativ al României. Participanții la dezbateri au analizat mișcarea memorandistă sub aspectele ei multilaterale. S-au relevat cauzele social-politice și naționale care au generat nemulțumirea românilor transilvăneni, aspectul istoric și juridic al mișcării protestatare etc. Când procesul memorandist a ajuns într-o fază terminală, de la tribuna Parlamentului României s-a demonstrat caracterul legal al acțiunii întreprinse de români. D.A. Sturdza, adept convins al orientării externe a țării alături de Tripla Alianță, nu a ezitat să sublinieze legitimitatea demersului românilor din Transilvania, care au prezentat împăratului o plângere asupra nedreptăților îndurate după momentul 1867.

Acțiunea întreprinsă a fost legală, dreptul de petiționare fiind constituțional și e surprinzător - constata el - că în Ungaria parlamentară „tipărirea unei asemenea petițiuni se pune sub acuzare de înaltă trădare”²².

Membrii parlamentului au pledat pentru o participare atât rațională, cât și afectivă față de problema abordată. Gheorghe Panu era de părere că la românii de peste graniță trebuie „să ne gândim nu numai politicește, ci și cu inima”²³.

La rândul său, P.S. Aurelian a declarat că este o obligație morală a nu rămâne nepăsători, când în Transilvania o populație de trei milioane de români este amenințată în existența sa națională, în familia sa, în Biserica și școala sa, în tot ce are mai scump²⁴. Reprezentantul P.S.D.M.R.-ului V.G. Morțun s-a raliat aceluiași punct de vedere, subliniind - în numele socialiștilor - „datoria românilor din regat de a trimite încurajare poporului martir de dincolo”²⁵ (subl.ns.-R.R.). În urma acestor intervenții, în Cameră și în Senat s-a format un curent de opinie potrivit căruia tăcerea României (în chestiunea memorandistă) ar fi cu atât mai condamnată cu cât opinia publică democratică din numeroase țări europene și-a spus cuvântul, arătându-și simpatia față de scopurile luptei românilor din Austro-Ungaria. În acest sens, Nicolae Flea a amintit manifestările de solidaritate cu cauza românească ce au avut loc la Congresul de pace de la Roma din anul 1891²⁶, iar C.I. Stoicescu a menționat cuvintele de simpatie față de mișcarea

²¹ Ion Slavici, *Tribuna și tribuniștii*, București, 1896, p. 48-49

²² DS, 1893/1894, nr. 10, din 4 decembrie 1893, p. 58

²³ DAD, 1893/1894, nr. 13, din 12 decembrie 1893, p. 102

²⁴ DS, 1893/1894, nr. 13, din 12 decembrie 1893, p. 93

²⁵ *Gazeta Transilvaniei*, 1893, nr. 278 din 17/28 decembrie

²⁶ DAD, 1893/1894, nr. 14, din 16 decembrie 1893, p. 113

națională din Transilvania rostite de o serie de lideri politici europeni la Conferința interparlamentară de la Berna²⁷.

Inițiativa dezbaterii problemei transilvane în Parlamentul României a revenit opoziției. În cursul discuțiilor, s-au preconizat și soluțiile prin care s-ar putea lărgi aria solidarizării, un ajutor eficient putând veni prin angajarea Guvernului și Parlamentului. Astfel, s-a solicitat dezmințirea oficială a aserțiunilor făcute de autoritățile statului austro-ungar că mișcarea românilor din Transilvania nu are cauze interne, ci s-a înfăptuit la instigarea oficialităților din România, fiind dictată de scopuri expansioniste²⁸. Deputații și senatorii s-au arătat de acord și cu o posibilă mediere pe cale diplomatică în favoarea fraților de peste munți²⁹. După momentul întemnițării memorandiștilor, a urmat o susținere deschisă a acestora de către Parlamentul român, prin inserarea în adresa de răspuns la mesajul regal a unui paragraf, în care se exprimau sentimentele de simpatie față de frații din Ungaria și speranța că Guvernul României va obține pe cale amiabilă o îmbunătățire a situației lor³⁰.

V. A. Urechia era de părere că intervenția amicală reprezintă o practică ce se admite și se aplică în relațiile dintre state. Pentru confirmare, el a citat lucrarea lui Ferdinand Dreyfus intitulată *L'Arbitrage International*, publicată la Paris în anul 1892, unde se specifica că începând cu anul 1794 avuseseră loc 60 de asemenea intervenții³¹. Sprijinindu-se pe aceste precedente, Urechia socotea posibil ca ministru de externe să stăruie pentru aplanarea disensiunilor între Guvernul Ungariei și „Comitetul” din Sibiu. Totodată, se specifica că nu se solicita ministrului o intervenție necumpănită, ci doar adoptarea unei atitudini normale, aflată în conformitate cu legislația internațională³².

Preocupați să găsească soluții concrete pentru ameliorarea situației românilor din Transilvania, membrii Parlamentului au propus ca reprezentantul discuțiilor prealabile semnării tratatelor să ridice problema fraților din țara vecină, în relațiile cu monarhia dualistă și chiar să condiționeze participarea României de satisfacerea unor deziderate ale românilor de acolo. Această propunere a persistat și în anii următori.

La sfârșitul primului deceniu al secolului al XX-lea, când alianța României cu Austro-Ungaria nu mai era un secret, chiar dacă încheierea ei nu fusese comunicată oficial, senatorul liberal Valerian Ursianu a socotit că ar fi posibil să se obțină de la conducătorii statului austro-ungar o altă politică internă mai concesivă față „de frații noștri de peste Carpați”. Altfel, în opinia sa, nu credea că s-ar putea realiza o prietenie între cele două state³³.

²⁷ Idem, 1892/1893, nr. 10, din 3 decembrie 1892, p. 65

²⁸ DS, 1894/1895, nr. 15, din 15 decembrie 1894, p. 51

²⁹ DAD, 1893/1894, nr. 16, din 19 decembrie 1893, p. 151

³⁰ DS, 1894/1895, nr. 18, din 24 decembrie 1894, p. 104

³¹ Idem, 1894/1895, nr. 15, din 15 decembrie 1894, p. 55

³² Idem, 1893/1894, nr. 14, din 14 decembrie 1893, p. 114

³³ Idem, 1897/1898, nr. 10, din 12 decembrie 1897, p. 72-74

Propunerile de intervenție în favoarea românilor din Transilvania nu au depășit însă în Parlament aria unor acțiuni moderate. Pentru aplicarea lor la o scară normală ar fi fost necesar un raport de egalitate între cele două state. Ori Austro-Ungaria își exercita constant autoritatea de mare putere, obligând România să stea permanent în expectativă, atentă să menajeze susceptibilitățile reprezentanților statului vecin.

În timp ce opoziția s-a declarat deschisă alături de lupta fraților din Transilvania, majoritatea conservatoare s-a menținut într-o neutralitate binevoitoare, așteptând răspunsul Guvernului. Punctul de vedere al acestuia a fost prezentat în mesajul de deschidere a corpurilor legiuitoare, în care s-a specificat faptul că „raporturile noastre cu toate puterile sunt amicale și pe deplin satisfăcătoare”³⁴. Aprecierea era însă în disonanță frapantă cu realitatea, cercurile oficiale încercând să privească legăturile externe unilateral, lăsând la o parte încordarea din sânul opiniei publice românești, determinată de situația grea a românilor de peste Carpați. Intervențiile opoziției au solicitat un răspuns tranșant în această chestiune, de aceea membrii Guvernului s-au aflat într-o situație dificilă.

Legăturile României cu statele Triplei Alianțe fuseseră de curând consolidate, „*Tratatul de amicitie și alianță cu Austro-Ungaria*” fiind semnat în vara anului 1892 la Sinaia de reprezentanții celor două țări, iar în luna noiembrie, un tratat cu același conținut a fost semnat la București de reprezentanții României, Austro-Ungariei și Germaniei³⁵.

Solidar cu ceilalți membri ai Guvernului s-a manifestat și Take Ionescu. Tânărul titular al resorturilor instrucțiunii publice și al cultelor, s-a evidențiat în viața politică „printr-o rară aptitudine de asimilare” și o „deosebită inteligență și sârguință”, în opinia lui Titu Maiorescu³⁶.

Acesta își începe discursul arătând că socotește inoportună ridicarea problemei Transilvaniei în Parlament. Într-o expunere vastă și documentată, omul politic a făcut elogiul luptei de rezistență dusă de națiunea română pentru păstrarea caracterului său etnic, a limbii și a religiei sale. Datorită acestor fermități – arăta el – românii au învins peste tot influențele străine – influența slavă și greacă – iar în Transilvania au dejucat scopurile urmărite de ocupanți, convertind în interesul lor presiunile exercitate de aceștia. Astfel, s-au folosit de propaganda calvină pentru a tipări primele cărți românești, și de unirea religioasă cu Biserica Romei, înfăptuită sub propaganda de catolicizare dusă de stăpânirea austriacă, pentru a-și deschide drumul spre instrucție. Trimiși la școlile din Roma, ei s-au întors apostoli, dar – opina acesta – folosind un joc de cuvinte – nu apostoli ai romanismului, ci apostoli ai românismului. Profesiunea de credință pe care Take Ionescu o afirmă deschis este a mândriei naționale, în care vede cel mai

³⁴ DAD, 1893/1894, nr. 1, din 17 noiembrie 1893, p. 1

³⁵ *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă (1892-1896)*, Arhivele Statului din România, București, 1995, p. 9-10

³⁶ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 290

important generator al naționalității. După această expunere cu un caracter general, el s-a oprit la afirmațiile făcute de opoziție și în primul rând de D.A. Sturdza. Exprimând crezul său că monarhia habsburgică este „necesară și veșnică”, ceea ce însemna consfințirea statu-quo-ului teritorial, D.A. Sturdza dezvăluie punctul vulnerabil care îl va ține permanent în inferioritate atât față de conservatori, cât și față de proprii săi partizani politici. Take Ionescu a surprins poziția echivocă în care se afla președintele Partidului Național Liberal și îl combate arătând că nu e de acord ca un om de stat să declare că „aspirațiunile neamului românesc vor merge în vecii vecilor”³⁷. El cultivă astfel încrederea că viitorul este deschis unor înfăptuiri care se întrevădeau atunci ca idealuri.

În următoarea sesiune parlamentară, făcând un pas înainte de pe linia probabilităților spre certitudine, Take Ionescu a declarat ca posibilă desăvârșirea în viitor a unității statale românești³⁸.

Atitudinea singulară a tânărului ministru conservator a fost surprinsă de contemporani, între alții de Titu Maiorescu. Acesta o acceptă cu condescendență, socotind pe Take Ionescu „mai mult o notă interesantă decât o notă discordantă în ministerul Lascăr Catargiu”³⁹.

Apropiat punctului de vedere al Guvernului se afirmă C.C. Arion, care declară în numele conservatorilor „solidaritatea românilor din statul liber cu toți românii din toate părțile”. Este de acord însă cu politica excesiv prudentă preconizată de cercurile oficiale, justificând că ea se duce din grijă pentru statul român „indispensabil neamului românesc”⁴⁰. Socotește binevenite manifestațiile publice de simpatie, dar circumscrie aria solidarizării la aceste forme admise de constituția țării⁴¹.

Totuși modul în care Guvernul și-a justificat rezerva excesivă nu a fost socotită ca satisfăcătoare de numeroși membri ai majorității. S-a înregistrat astfel un fenomen puțin obișnuit, dar deosebit de semnificativ, și anume acela în care deputați și senatori guvernamentali s-au declarat într-o anumită problemă (în cazul de față „chestiunea națională”), în dezacord cu guvernul, situându-se astfel pe aceeași platformă cu opoziția.

Manifestările de solidarizare au atins apogeul în timpul desfășurării procesului memorandist și după rostirea sentinței de condamnare a liderilor politici transilvăneni. În ziua de 24 aprilie/6 mai 1894 – ajunul începerii procesului – s-a desfășurat la București o mare întrunire, menită să atragă atenția Curții cu Juri de la Cluj că acuzații nu sunt singuri. La aceasta au participat delegați din 33 de localități, cuprinzând aria geografică a întregii țări și având reprezentată o largă bază socială:

³⁷ DAD 1893/1894, nr. 17, din 22 decembrie 1893, p. 169

³⁸ Idem, 1894/1895, nr. 15, din 24 decembrie 1894, p. 277

³⁹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 290

⁴⁰ DAD 1893/1894, nr. 15, din 17 decembrie 1893, p. 130-131 și nr. 16, din 19 decembrie 1893, p. 137-138

⁴¹ DAD 1894/1895, nr. 10, din 11 decembrie 1894, p. 171

muncitori, meșteșugari, țărani, intelectuali, studenți, elemente ale burgheziei⁴². S-a răspândit, cu acest prilej, ziarul-manifest intitulat simbolic *Golgota*⁴³, într-un tiraj de 20.000 de exemplare⁴⁴. După încheierea procesului, într-un nou miting desfășurat în zilele de 2-4 iunie, s-a exprimat protestul împotriva asprei sentințe de condamnare. Un nou *Manifest-apel* a fost semnat de 423.837 de persoane⁴⁵.

La sediul Ligii Culturale au sosit peste 100 de scrisori de îmbărbătare din țară și din străinătate. Unele dintre ele, semnate de oameni politici, profesori universitari, scriitori, ziariști străini – s-au publicat sub îngrijirea lui V.A. Urechia⁴⁶, toate reprezentând o dovadă grăitoare că problema românească se afla în atenția opiniei publice europene.

De altfel, deputații și senatorii au luat parte activă la manifestările publice de solidarizare. Între oratori care s-au evidențiat din această perspectivă îi amintim pe Ionaș Grădișteanu și Barbu Ștefănescu Delavrancea⁴⁷.

Deschizându-se sesiunea parlamentară 1894/1895, solidarizarea cu memorandiștii se afirmă pregnant în Cameră și în Senat. Ionaș Grădișteanu, care se constituise apărător în procesul desfășurat la Cluj, a făcut o expunere succintă a evenimentelor petrecute în ultima jumătate de an în Transilvania.

Acesta a calificat procesul drept „atentat unic în analele istoriei”, deoarece „pentru întâia oară s-a văzut un popor întreg tras la bara justiției” (subl.ns.-R.R.), deși revendicările sale erau firești și legale. Omul politic român a avut cuvinte de admirație la adresa lui Ioan Rațiu și a considerat că declarația⁴⁸ făcută de el în timpul procesului „va rămânea în istorie un adevărat monument de demnitate și de eroism”. Văzând în proces dovada înăsprii neașteptate a chestiunii naționale, Grădișteanu a propus să se elimine din Adresa de răspuns la Mesajul regal pasajul în care se declară că relațiile României sunt cordiale cu toate statele⁴⁹. De asemenea, se prezintă în Parlament caracterul aspru al sentinței date de tribunalul din Cluj: 14 fruntași ai românilor de peste munți condamnați la un total de 28 ani și 8 luni închisoare și prigoana dezlănțuită împotriva ziarului *Tribuna*, căruia i-au fost intentate zece procese⁵⁰.

La rândul său, C.C. Arion a expus o serie de informații interesante despre activitatea și atitudinea lui Rațiu și Lucaciu în conducerea mișcării

⁴² Idem, 1894/1895, nr. 14, din 23 decembrie 1894, p. 273

⁴³ *Golgota*, 1894, nr. unic

⁴⁴ *Dreptatea*, 1894, nr. 29 din 25 aprilie / 7 mai

⁴⁵ Ștefan Pascu, *Marea Adunare națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968 p. 194

⁴⁶ V. A. Urechia, *Voci latine*, București, 1894, p. 35

⁴⁷ *Familia*, 1894, nr. 16, p. 192

⁴⁸ Este vorba despre celebra frază rostită de Ioan Rațiu în pledoaria finală, din timpul procesului memorandiștilor: „...Ceea ce se discută aici este însăși existența poporului român. Existența unui popor însă nu se discută, ci se afirmă”.

⁴⁹ DAD 1894/1895, nr. 14, din 23 decembrie 1894, p. 233-234

⁵⁰ DS 1894/1895, nr. 17, din 22 decembrie 1894, p. 83

memorandiste⁵¹. Deputatul a subliniat succesul moral raportat de românii din Transilvania atât prin demnitatea de care au dat dovadă fruntașii politici, cât și prin atașamentul cu care au fost înconjurați cei dați în judecată, de miile de țărani veniți la Cluj, „afirmându-se astfel că întreaga națiune românească din Ungaria suferă cu șefii săi”⁵².

Tabloul solidarizării se întregeste și prin intermediul afirmațiilor făcute de Nicolae Flea, care a rostit de la tribuna parlamentară o serie de idei cu privire la caracterul de masă al solidarizării României cu cauza românilor transilvăneni. Acesta declara în 1893: „... Țara întreagă, toate partidele, toți românii, le trimit un cuvânt de încurajare și de simpatie!”⁵³ (subl.ns.-R.R.). G. A. Scortescu, evocând câțiva ani mai târziu momentul 1894, a amintit că „ochii tuturor românilor erau ațintiți spre Carpați”⁵⁴.

În anii ce au urmat mișcării memorandiste, lupta națională s-a confruntat cu o situație dificilă generată de acțiunile guvernului ungar, care a interzis activitatea Partidului Național Român, rândurile comitetului de conducere fiind dispersate. Unii din membri au rămas în Austro-Ungaria, iar alții s-au refugiat în România. Problema tacticii ce trebuia adoptată în lupta de afirmare națională a românilor din Transilvania a dus la formarea a două grupări: una în frunte cu Ioan Rațiu, care s-a menținut pe vechile poziții ale pasivismului, a doua reprezentată de Eugen Brode, care a preconizat activismul politic. Manifestările de solidaritate au continuat însă în Vechiul Regat, fiecare nouă tentativă a guvernului Ungariei îndreptată împotriva românilor din Transilvania fiind condamnată la București de către oficialități și de opinia publică.

Începând cu toamna anului 1895, intervențiile în Parlamentul României și hotărârile ce-i priveau pe românii din Transilvania au avut o contingentă directă cu declarațiile și cu acțiunile politice inițiate de D.A. Sturdza, chemat să formeze guvernul liberal.

Sub influența amplei mișcări de solidarizare cu lupta românilor din Transilvania, D.A. Sturdza a argumentat în Parlament justetea cauzei lor, de pe poziția unuia dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei Transilvaniei și a situației din Austro-Ungaria. Luând în calcul și funcțiile sale politice, activitatea sa ca secretar al Academiei Române, nu este surprinzător faptul că i s-a acordat o mare încredere, contemporanii socotindu-l personalitatea cea mai autorizată să dezbată „chestiunea transilvăneană”⁵⁵. Creditul ce i s-a dat se va dovedi însă în scurt timp lipsit de garanție. D.A. Sturdza a fost omul politic care a semnat în 1883, ca ministru de externe, tratatul secret de alianță a României cu Austro-Ungaria și a rămas în continuare adeptul reorientării externe a României spre Tripla Alianță.

⁵¹ DAD 1894/1895, nr. 8, din 4 decembrie 1894, p. 134

⁵² *Ibidem*, nr. 10, din 11 decembrie 1894, p. 169

⁵³ DAD 1893/1894, nr. 14, din 16 decembrie 1893, p. 115

⁵⁴ Idem, 1900/1901, nr. 7, din 12 decembrie 1900, p. 82

⁵⁵ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 308

Având aceste convingeri, el nu a putut cere pentru românii din Transilvania decât concesi, în cadrul monarhiei dualiste, pe care o socotea necesară și indestructibilă în sistemul relațiilor diplomatice europene.

În programul Partidului Național Român din 1881 s-a revendicat însă autonomia Transilvaniei, a cărei instituire ar fi însemnat un pas spre disoluția sistemului dualist. D.A. Sturdza nu a ezitat totuși să negocieze cu acest deziderat de bază al românilor din Austro-Ungaria și a declarat - depășindu-și mandatul - că românii din Transilvania ar renunța la a solicita autonomia, dacă guvernul Ungariei ar garanta aplicarea legii naționalităților din anul 1868⁵⁶. Lahobary mai voalat, Carp mai direct, au exprimat și ei rezerve în ceea ce privește legitimitatea unor revendicări înscrise în programul Partidului Național Român și în Memorandum⁵⁷.

Într-un discurs rostit la Iași, la scurtă vreme după ocuparea funcției de prim-ministru, D.A. Sturdza a retractat solidarizarea cu românii de peste munți, arătând că Guvernul se va abține de a se amesteca în problema românilor din Transilvania, aceasta ținând de resortul politicii interne a statului vecin⁵⁸.

Însă statul dualist a exercitat presiuni constante, pentru a zădărnici orice sprijin ce l-ar fi putut da România transilvănenilor. Modul în care s-a făcut în anul 1895 retractarea de către primul-ministru liberal poate confirma aserțiunile potrivit cărora textul discursului a fost supus lecturii în prealabil ministrului Welsersheimb al Austro-Ungariei, prezent la București⁵⁹.

Doi membri ai Parlamentului, Ionaș Grădișteanu „independent” și Gheorghe Panu „radical” s-au solidarizat deschis cu cauza românilor transilvăneni, încă din timpul mișcării memorandiste. De pe aceeași poziție ei au apărut și acum idealul enunțat atunci, condamnând politica oportunistă a șefului Partidului Național Liberal. Primul a lansat o șarjă plină de sarcasm la adresa lui D.A. Sturdza, care a urcat treptele puterii plecat și umil, „...căci cel dintâi act de guvernământ al domnului Sturdza a fost scuzele de la Iași dictate de ministrul plenipotențial al Austro-Ungariei la București și a urmat apoi o politică ce ducea la dobândirea legitimilor drepturi cerute de români, ci la înăbușirea chestiunii naționale”⁶⁰. Gheorghe Panu, la rândul său, a amintit încrederea cu care a fost primită venirea la putere a liberalilor, toți oamenii politici crezând că sunt în fața demarării unei acțiuni concrete pentru rezolvarea chestiunii naționale: „realizarea unui mare vis urmărit atâta timp”. La scurtă vreme însă a urmat dezamăgirea. După declarația de la Iași - relata în continuare Gheorghe Panu - unele gazetele ungurești l-au prezentat pe omul politic român ca pe un om „pocăit”, care și-a renegat trecutul și care a luat angajamente în sensul intereselor ungare⁶¹.

⁵⁶ DS 1893/1894, nr. 10, din 4 decembrie 1893, p. 57

⁵⁷ DAD 1893/1894, nr. 18, din 23 decembrie 1893, p. 182; DS 1893/1894, nr. 13, din 12 decembrie 1893, p. 106

⁵⁸ D.A. Sturdza, *Discurs rostit la 13 octombrie 1895 la Iași*, București, 1895, p. 32

⁵⁹ DAD 1898/1899, nr. 53, din 27 aprilie 1899, p. 1060; T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 332-334

⁶⁰ Idem, 1897/1898, nr. 17, din 24 decembrie 1897, p. 126

⁶¹ DS 1897/1898, nr. 62, din 8 mai 1898, p. 747

Deputații și senatorii au depășit acest moment și s-au aliniat pe o platformă comună cu a opoziției, desolidarizându-se de acțiunile primului- ministru. Personalități marcante din Partidul Liberal s-au constituit într-o nouă grupare dezidentă, având și un organ de presă propriu intitulat *Drapelul*, de unde și denumirea de „drapeliști”.

În ședința din 15-17 martie 1898 a Camerei, E. Costinescu a declarat: „respingem cu indignare orice solidaritate cu domnul Sturdza în chestiunea națională”⁶². Vasile Lascăr, alt lider al Partidului Național Liberal, făcând o critică aspră a politicii lui D.A. Sturdza, a specificat faptul că ea nu angajează pe ceilalți membri ai partidului, pe care șeful organizației nici nu i-a consultat, socotind că problemele de politică externă „le știe numai domnia sa”. Același om politic a fost indignat de faptul că la acuzațiile aduse de opoziție, potrivit cărora național-liberalii au făcut din chestiunea transilvăneană armă pentru a ajunge la putere, D. A. Sturdza a tăcut, deși ar fi trebuit să găsească „un cuvânt cel puțin de mângâiere pentru frații noștri care să le arate că dacă nu putem să-i ajutăm, nu suntem în stare să-i trădăm”. „Îmi face impresia – preciza în continuare Vasile Lascăr - că socotește problema națională ca un mormânt peste care a crescut deja iarbă verde”⁶³.

Liberalii „drapeliști”(G. A. Scorțescu, C. Esarcu, Gheorghe Poenaru Bordea)⁶⁴, au condamnat, la rândul lor, atitudinea primului-ministru față de lupta românilor din Transilvania. Nicolae Fleva arăta că Sturdza a ridicat în anul 1893/1894 problema Transilvaniei în Parlament fără să se consulte cu membrii consiliului executiv, iar când a făcut retractarea de la Iași nu a prezentat intenția sa nici măcar Consiliului de Miniștri⁶⁵. Fiind în opoziție, la sfârșitul anului 1903, Grigore Cantacuzino a făcut o trecere în revistă a atitudinii și faptelor lui Sturdza în problema Transilvaniei, formulând următoarea concluzie: „istoria nepărtinitoare va înregistra fără îndurerare sfârșirea idealului național de către domnul președinte al Consiliului și va judeca cu asprime purtarea sa nemiloasă către neamul său”⁶⁶. Partidul Național Liberal a resimțit puternic această lovitură. Dacă dintre dizidenți unii vor reveni în partid, alții se vor rupe definitiv. Nicolae Fleva, după o lungă activitate în aripa democratică a Partidului Național Liberal, va trece în partidul advers, fiind într-o contradicție iremediabilă cu politica lui D.A. Sturdza⁶⁷. Barbu Ștefănescu Delavrancea l-a urmat pe același drum. Campania de izolare a primului-ministru a fost socotită de militanții din Transilvania, în frunte cu Ioan Rațiu, ca o atitudine politică necesară.

Ionaș Grădișteanu a citit în Camera Deputaților articolul *Demnitatea națională*, publicat în *Tribuna* sibiană, în care se specifica faptul că lupta se duce

⁶² DAD 1897/1898, nr. 45, din 1 aprilie 1898, p. 720

⁶³ *Ibidem*, p. 709-711

⁶⁴ DAD 1898/1899, nr. 14, din 9 decembrie 1898, p. 94

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 53, din 27 aprilie 1899, p. 1061-1062

⁶⁶ DS 1903/1904, nr. 11, din 18 decembrie 1903, p. 62

⁶⁷ DAD 1895/1896, nr. 43, din 15 martie 1896, p. 500

pentru a salva onoarea națională, iar autorul își exprima satisfacția că „frații din România își cunosc datoria”⁶⁸. Față de această atitudine, D. A. Sturdza nu a avut argumente convingătoare pentru a se apăra.

G.L. Aslan, care făcea parte din gruparea liberal „drapelistă”, a constatat la sfârșitul anului 1898, că primul-ministru în loc să răspundă la acuzațiile grave care i se aduc se dedă la atacuri personale și pe lângă aceasta invocă frecvent faptul că se bucură de încrederea regelui⁶⁹. Nemulțumirile s-au acumulat treptat, ajungându-se în luna martie 1899 atât în Cameră, cât și în Senat, să se aplice obstrucționismul politic⁷⁰. Numeroși deputați și senatori au semnat declarații, prin care își arătau dezaprobarea față de prim-ministrul României.

În cursul acestor intervenții a ieșit în evidență că idealul de eliberare și unire a românilor transilvăneni trebuie ferit de marasmul politicianist, de interesele politice individualiste și de grup. Pentru o acțiune unitară față de „chestiunea transilvăneană” era nevoie de depășirea acestor fricțiuni, care nu aduceau nimic viabil pentru mișcarea națională din Transilvania.

În Parlamentul României au avut loc 52 de intervenții legate de soarta românilor din Transilvania, la care au participat 29 de persoane (deputați, senatori și miniștri). Cifrele au fost mai ridicate între anii 1895-1899, când au luat cuvântul 453 de membri ai Parlamentului, în 99 de intervenții la tribuna parlamentară legate de „chestiunea transilvană”.

În general, s-a realizat o deplină solidarizare a membrilor Parlamentului României cu cauza dreaptă a luptei românilor din Transilvania. Acest fapt a contribuit la potențarea forțelor românilor transilvăneni în confruntările lor cu autoritățile dualiste pentru drepturi firești. Deputații, senatorii și guvernanții, dincolo de fricțiunile politice, s-au implicat atât cât s-a putut din punct de vedere politic și diplomatic, în rezolvarea problemei românilor din Transilvania, în perioada dificilă dintre anii 1892-1910.

⁶⁸ Idem, 1898/1899, nr. 57, din 7 mai 1899, p. 1202

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 13, din 6 decembrie 1898, p. 89

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 53, din 27 aprilie 1899, p. 1053

REPERE ISTORIOGRAFICE ALE ARHITECTURII 1900 ÎN CRIȘANA

Etapa 1867-1920, corespunzând modificărilor hărții politice a Europei Centrale, transforma teritoriul locuit de români în cel situat în afara arcului carpatin, Vechiul Regat, și provinciile din Transilvania și Banat, teritorii percepute de istorici și de teoreticienii de artă ca un spațiu cultural de sinteză și în care elita locală a privit către vest, pentru a fi inclusă în programul ambițios de europeanizare. Provinciile Crișana și Banat făceau parte din Imperiul austro-ungar, cu legături spre lumea artistică a Vienei și Budapestei. Sursele *Art Nouveau*-ului, transferul stilistic și realizările originale, s-au împletit, în acest spațiu, odată cu afirmarea aspirațiilor de identitate națională, etnică și regională. Imaginea schimbării aduce o trăsătură comună între contextele locale, prin stilismul promovat de *Art Nouveau*, *Secession*, *Jugendstil*, *Stil Floreal*, dar și identități în realizările individuale ale arhitecților și meșterilor, care au apelat la motivele de inspirație din formele arhitecturii autohtone. Aceste identități au realizat diversitatea formelor arhitecturale, prin care centre urbane ale așezărilor Crișanei și Banatului, și nu numai, au dat personalitate fiecărui oraș.

Interesul pentru curentul stilistic al începutului de secol al XX-lea, cu variantele sale de manifestare în arealul țării, devine tema unor studii de arhitectură și artă publicate în limba română începând cu mijlocul secolului al XX-lea. Aceste studii și-au adus aportul la elucidarea unor capitole ale *Stilul-ui 1900* european și național, în care pot fi găsite și informații ce pot lega mai bine apariția sa de fenomenul social.

Cum a pătruns, care au fost sursele, influențele, tradițiile locale ce au determinat varietățile stilistice, sunt teme și analize pe care arhitectul Paul Constantin le examinează în 1972, în lucrarea *Arta 1900 în România*. O carte de debut, tratând stilul preponderent *Secession* din Transilvania și Banat, și *Neoromânesc* din Vechiul Regat, și ale cărei capitole - *Arta 1900 și încercările de stil național în arhitectură, decorație și arte aplicate, Varietăți stilistice în arhitectura 1900* - au reprezentat o punte pentru elaborarea de studii de arhitectură și artă, chiar dacă unele informații referitoare la autorii și anii clădirilor realizate nu sunt întotdeauna exacte, datorită inexistenței unor lucrări monografice, destinate fiecărui edificiu important. Imagini ale celor mai reprezentative monumente *Secession* din orașele Transilvaniei, printre care se numără și cele din Oradea, susțin relația formă-ornament aplicat, ca fiind determinată de tradițiile autohtone. Sunt menționați arhitecții care au proiectat în Oradea și lucrările

realizate de ei: Jakab Dezső, Komor Marcell, Rimanóczy Kalman, Mende Váler, Sztarill Ferenc, Vágó József și Vágó Laszlo.

Sursele stilismului 1900, care veneau dinspre Viena-Budapesta, prin „circulația mobilelor, a diferitelor obiecte sau țesături fabricate în Austro-Ungaria, prin reviste, ilustrate și cărți sau chiar prin afișe și prospecte comerciale”¹, s-au resimțit în domeniul artistic, al arhitecturii și artelor decorative aplicate. Comanditarii clădirilor ce urmau să se ridice, mobilând orașul, erau în majoritate evrei în aceste așezări, iar influența stilului Lechner-ian s-a manifestat de la aspectul străzii la volumetria, la decorativul aplicat construcțiilor, până la interioarele spațiilor. Autorul realizează analize arhitecturale ale clădirilor din orașul Oradea și observă că predomină limbajul curbiliniu, sinusoidal, de factura școlii lui Lechner de la Budapesta, existând și realizări arhitecturale aparținând formulei geometrice a stilului ca surse ale stilismului vienez.

Una din constatările făcute asupra imobilelor, din orașul Oradea, proiectate de arhitecții Jakab Dezső și Komor Marcell, este aceea că ornamentul realizează o simbioză cu forma și „modifică adevăratul ritm al traveilor ce corespunde structurii interioare, plăsmuind o altă tramă și schimbă forma reală a gurilor, sau în general profilul tectonic”². Același parteneriat, prolific în zona platoului transilvănean prin lucrările proiectate în orașul Târgu Mureș, realizează la Oradea cel mai mare complex de locuințe cu dotări, spații comerciale, cinematograful, hotel și birouri, prin ansamblul *Vulturul Negru*, complex amplasat într-o zonă de interes civic din urbe. Și aici, Paul Constantin stabilește sursa de inspirație, modelul complexului cu deschidere pe trei străzi, aceea a Palatului Gresham din orașul Budapesta, proiectat de arhitectul Quittner Zsigmond, având caracterul organicist al formei și simbolistic al ornamentului, de factura școlii lui Lechner. Fațada spre actuala Piață a Unirii „relevă cel mai bine stilistica secesionistă; viziune sculpturală, cu volume tăiate din masă, forme de esență irațională, simboliste”. Cele două corpuri sunt asimetrice, legate între ele cu pasajul. La volumul de masă apare „terasa de la etajul al doilea, ca o uriașă scoică și cea de dedesubt, cu acoperișul sinusoidal, ce par tăiate în material moale cu o stanță ascuțită”. Fațada spre strada Independenței oferă și elemente de facturi eclectice, prin „cele patru coloane angajate, înalte pe două niveluri, (...), alcătuind un ordin colosal eclectic. (...) Accesul la teatru este marcat prin portalul cu câte două coloane angajate, la fel accesul în pasaj printr-un mare arc sinusoidal”³. Acest palat avea să primească, în cartea sa, o tratare arhitecturală de excepție din punctul de vedere al relației formă-ornament, fiind bază pentru studiile scrise ulterior.

Paul Constantin a deschis apetitul pentru studiul fenomenului *Art Nouveau*, de la ceea ce a însemnat el, prin simbolistica sa, pornind de la tratarea

¹Paul Constantin, *Arta 1900 în România*, Editura Meridiane, București, 1972, p. 90 (în continuare: Paul Constantin, *Arta 1900 ...*.)

² *Ibidem*, p. 96

³ *Ibidem*, p. 97, 100, 102

exterioară a obiectului de arhitectură, până la relația interior-exterior, prin artele decorative aplicate. Fără îndoială că, datorită lui, complexul *Vulturul Negru* a devenit, pentru localnici, un simbol și un mod de reprezentare în peisajul urban din partea de vest a țării.

Arhitectului Rimanóczy Kálmán junior i se acordă o atenție deosebită, el fiind autorul a numeroase clădiri din Oradea în *Stil 1900* și *Eclectic*. Găsim informații despre studiile arhitectului, care obține diploma în 1892, la Berlin, fapt pentru care creațiile sale de după 1900 poartă amprenta stilismului german⁴. Cele două palate aflate pe artera pietonală a orașului, *Palatul Apollo* și *Palatul Moskovits*, sunt realizate printr-o exprimare clară a relației dintre funcțiune și formă.

Un alt creator, de viziune simbolistă, este inginerul Sztarill Ferenc, autorul clădirilor din zona Pieței Ferdinand, *Hotel Astoria* și *Casa Poynar*. Influența realizărilor lui Jakab Dézsó și Komor Marcell se face simțită în tratarea formei sinusoidale a aticurilor, cornişelor, chenarelor și la plasarea plăcuțelor policrome de ceramică. Istoricul de artă Paul Constantin evidențiază împrumuturile romanico-gotice în formele specifice ale *Hotelului Astoria*, prin abundența gurilor trilobate și a colțului marcat cu o turlă, acoperită cu un coif ascuțit, dar și a împrumuturilor de tip neobaroc la turla de pe colțul *Palatului Poynar*⁵, demonstrând, prin prezentarea aspectului formal al clădirii, încă odată varietatea conținutului paletei decorative a stilului 1900.

Cel de al doilea val, al formulei geometrice a stilului prezent în orașul de pe Crișul Repede, este identificat în clădirile realizate de cei doi frați arhitecți, urbanști și decoratori, Vágó József și László⁶. Stilul lor, în clădirea *Casa Vágó*, este influențat de cel al maestrului vienez Otto Wagner, dar și de cel al arhitectului Josef Maria Olbrich, printr-un traseu mai mult rectangular, stăpânit de proporții și decorații puține.

De la publicarea cărții lui Paul Constantin, curentul *Secession*-ului orădean devine un capitol de referință pentru istorici, arhitecți, muzeografi, artiști plastici, ziariști, fapt pentru care numărul studiilor și articolelor care se referă la acesta sporește considerabil. Muzeul Țării Crișurilor editează, în 1974, *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*⁷, după modelul de tratare a primei publicații cu această temă, aducând unele date corecte referitoare la anii de execuție a clădirilor din Oradea.

O tratare monografică mai completă asupra evoluției orașului Oradea din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre apare în 1995, sub titlul *Istoria orașului Oradea*. Monografia cuprinde date socio-demografice, economice,

⁴ Tânărul Rimanóczy își definitivează stagiatura la Budapesta, în atelierul arhitectului Czigler Győző, după care se întoarce în Oradea, începând proiectele de arhitectură.

⁵ Paul Constantin, *Arta 1900...*, p. 123, 124

⁶ Cei doi arhitecți au fost și autorii unor clădiri și piețe urbane la Budapesta, iar Vágó József câștigă în 1926 premiul I pentru proiectul Palatului Societății Națiunilor de la Geneva.

⁷ ***, *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*, 1974, Oradea, p. 224, 225

politice, culturale și artistice din perioada cea mai veche a așezărilor umane pe terenurile de azi, formarea și evoluția municipiului Oradea. Legat de momentul 1900, capitolul *Epoca Industrială* (1850-1919) tratează problema istorică a constituirii administrației unice, a autonomiei economico-administrativă, apariția și dezvoltarea fenomenului industrial, a fenomenului bancar și modernizarea urbei prin noile lucrări edilitare de sfârșit de secol al XIX-lea. Referitor la aspectul orașului, pentru centrul istoric orădean, găsim în această carte informații care completează datele cunoscute despre unele din monumentele de arhitectură din Oradea, fiind amintite și cele aparținând curentului european de la anul 1900, precum : *Palatul Vulturul Negru, Sediul Camerei de Comerț și Industrie, Casa Füchsl, Casa Okány-Schwartz, Magazinul Deutsch, Casa Dr. Nemeș, Casa Ertler, Casa Roth Școala de jandarmi, Baroul de avocați* ⁸, edificii a căror prezentare arhitecturală are la bază lucrarea istoricului de arhitectură Paul Constantin.

Serii de detalii simbolistice aplicate, feronerii, stucaturi, s-au publicat sub forma unor albume. Albumul *Feroneria 1900 în Oradea*, cu un număr de 119 ilustrații alb-negru, evidențiază folosirea materialului maleabil, metalul, ca accesoriu al clădirilor. „Palatele sunt bogat ornamentate cu feroneria funcțional decorativă specifică arhitecturii de fațadă”⁹.

Din ciclul modalităților de expresie este și albumul *Oradea 1900*, editat în 1998, de Muzeul Țării Crișurilor¹⁰, cu imagini de detalii ale decorativului aplicat, completate cu autorii și cu numele proiectelor realizate în Oradea. Există, în acest album, câteva confuzii legate de autorii unor clădiri, ceea ce înseamnă că, la data editării, informațiile cu privire la acești autori nu au fost bine determinate.

Arhitectura nu poate fi separată de istoria societății, de evoluția ei de la atestarea primelor așezări umane de tip târguri, la marile ansambluri locuite, cu finalitate în dezvoltarea urbanistică a acestora. În anul 2001 a apărut, sub coordonarea Muzeului Țării Crișurilor, albumul *Oradea*, cu o prezentare grafică de excepție, având ca imagine cupola pasajului *Vulturul Negru*. Albumul conține, pe lângă imagini color ale orașului, date despre istoria veche, iar momentului 1900 i se acordă un spațiu larg. Găsim date ale conviețuirii în 1850 a românilor, maghiarilor, germanilor, evreilor, care, din dorința de a conferi orașului un statut european, au luat decizia, prin reprezentanții municipalității, de a *întocmi un plan urbanistic*, cu străzi mobilate cu clădiri în spiritul epocii¹¹. Monumentele secesioniste sunt enumerate, cu anii executării și autorii lor.

O carte document, care oferă imagini, oameni, fapte, secvențe din trecutul cotidian al Oradiei, a apărut în anul 2003, și este intitulată *Memoria Caselor*. Ea a fost elaborată de istoricul Liviu Borcea, autor care este și unul dintre coordonatorii

⁸ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun (coordonatori), *Istoria orașului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1995, p. 259, 260, 261

⁹ Rodica Hârcă, *Feroneria 1900. Oradea*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1996, p. 2 - 3

¹⁰ Idem, *Oradea 1900*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1998, p. 5, 7, 9, 12, 14

¹¹ Aurel Chiriac (coordonator), *Oradea (album)*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 2001, p. 31

Istoriei orașului Oradea. Oradea, un oraș care, întotdeauna, a avut vocația europeană, un oraș plurietic, se prezintă în această carte, prin suma istoriilor caselor sale, însoțite de prezentări grafice de excepție, case care, cumulate, sunt istoria urbei. Monografia relevă, în capitolul *Oradea. Repere istorice*, relația oraș-fond construit, în care găsim creații aparținând curentelor artistice europene *Baroc*, *Eclectic* și cele al *Art Nouveau*-ului, realizarea construcțiilor fiind legată de fenomenul socio-cultural istoric din așezarea Crișanei. Sfârșitul de secol al XIX-lea a adus un salt în dezvoltarea tehnologiilor, dezvoltarea industriei, a economiei, prin descoperirea curentului electric, realizarea sistemelor de lucrări edilitare, menite să aducă confort și creșterea gradului de civilizație, evenimente care au atras forță de muncă din mediile rurale. Anul 1860 a fost anul constituirii orașului Oradea Mare, prin unificarea celor patru târguri existente aici. Despre Olosig, a cărui etimologie este de origine italiană, aflăm că a fost “unul din cele mai importante orașe ale Oradiei”, fapt relatat de călătorul turc Evlia Celebi, în anul 1660¹², alături de celelalte târguri : Oradea-Subcetate, Oradea-Orașul Nou și Velența .

În contextul evenimentelor politico-culturale sunt prezentate edificiile ridicate la sfârșit de secol al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, clădiri realizate în spiritul curentelor artistice ale vremii, *Art Nouveau*, *Eclectic*, *Baroc*, care au configurat aspectul urban european al orașului. Alături de clădirile cu importanță administrativ-judecătorească, de învățământ, edificii bancare, teatrul, biserici, spitale, locuințe aparținând unor fruntași ai urbei, sunt prezentate (în lumina unor evenimente istorice) și menționați corect autorii clădirilor aparținând *Artei 1900*. Acestea sunt : *Arborele Verde*, *Palatul Vulturul Negru*, *Camera de Comerț și Industrie*, *Palatul Poynar*, *Casa de Economii a Comitatului Bihor*, *Hotel Astoria*, *Hotel Parc*, *Hotel Transilvania*, *Magazinul Deutsch*, *Palatul Apollo*, *Palatul Ullmann*.

Istorie și arhitectură se îmbină în clădirea *Arborele Verde*, care prezintă o rezolvare stilistică în formula curbilinie a stilului internațional 1900, păstrată azi în dreptul frontonului de la accesul în *Pasajul Vulturul Negru*. Inițial aceasta a fost cârciumă, după care a devenit restaurant, deci un local preferat de românii din oraș, un loc de întâlnire a lor în sala mare a acestuia. De numele hanului sunt legate programele culturale românești, interpretări de piese muzicale, ca și cel al corului “Hilaria”, spectacole de comedie, baluri, evenimente culturale-politice, primul eveniment fiind înființarea “*Reuniunii Politice a Românilor din Comitatul Bihor*”, la 1 iulie 1871¹³.

Despre *Palatul Poynar*, la care se referă istoricul de artă Paul Constantin, se afirmă că aparține stilistic influențelor creatorilor Jakab Dezső și Komor

¹² Descrierea lui Evlia Celebi menționează că Olosig-ul era înconjurat de șapte bastioane, realizate din pământ și lemn, cu două porți, *Poarta Mare* și *Poarta Senkiöi*, și care au fost distruse odată cu căderea sub ocupația habsburgică, fiind anterioare construirii Cetății de piatră și cărămidă păstrate azi.

¹³ Liviu Borcea, *Memoria caselor*, Editura Arca, Oradea, 2003, p. 23 (în continuare: Liviu Borcea, *Memoria caselor*)

Marcell. El a fost proiectat de inginerul Sztarill Ferenc. Aflăm din această carte faptul că Poynar Kalman, beneficiarul palatului, a fost avocat în Aleșd, iar tatăl său a fost fiul lui Maria, din ramura familiei Poynar, și al lui Nicolae Zigre, „eminent om politic orădean”¹⁴.

Istoria amplasării hotelului *Transilvania* a fost legată de conturarea pieței culturale din fața teatrului și alinierea sa la clădirea învecinată cu hotelul *Astoria*. Lucrările de construcție s-au desfășurat în anii 1903-1904, pe amplasamentul fostei „case Knapp”¹⁵. Realizatorul proiectului de hotel „Pannonia”, arhitectul Guttmann József, a abordat două variante stilistice ale vremii, o fațadă eclectică cu un interior decorativ, de un veritabil stilism 1900. Se amintește despre atracția cafenelei de aici, localul fiind vizitat de o serie de personalități politice de-a lungul timpului¹⁶.

Aspectul fațadei magazinului *Deutsch*, o reprezentare simbolistică a lumii vegetale, realizată din tencuială, a fost subiect de referință începând cu cele ale autorului Paul Constantin. Mult controversată în privința autorului proiectului, fiind amintit Sztarill Ferenc, această clădire a fost proprietatea lui Deutsch K.I., patron al fabricii de sticlă din Pădurea Neagră, pe care a cumpărat-o în anul 1909¹⁷, după care se menționează demolarea clădirii existente și ridicarea actualei clădiri, cu mari suprafețe vitrate, un aspect ce face trimitere la motivația sa funcțională.

Clădirea, ce avea să devină o reprezentare simbol al *Art Nouveau*-ului orădean, este ansamblul *Vulturul Negru*, un complex cu hotel, magazine, localuri, cinematograf și locuințe. Istoricul Liviu Borcea aduce cea mai documentată informație istorică despre clădirea ce se afla pe acest amplasament, încă din anul 1714, dimensiunea ei fiind mereu amplificată în timp, prima refacere aparținând lui Balda János, viitorul primar al orașului. Ulterior, după incendiul din anul 1836, noua clădire impozantă s-a extins prin supraetajare. Aici erau, sub denumirea *Vulturul*, organizate în complex, berăria, hanul, prăvălia orașului și primăria, care și-a avut sediul până în anul 1860¹⁸.

Cartea lui Liviu Borcea ne oferă date despre cheltuielile făcute, etapele de construcție pentru acest grandios ansamblu al palatului : „Era atunci și a rămas până azi cel mai mare și mai reprezentativ complex arhitectural în stil secesion din Transilvania”¹⁹. Evenimente culturale românești au avut loc în sala cafenelei *Corona* din complexul *Vulturul Negru*, aici a cântat tariful Dicu Priculici din Beiuș, a avut loc concertul susținut de corul *Hilaria*, compozitorul Tiberiu Brediceanu și-a dirijat compoziția originală *La șezătoare*, cu participarea în

¹⁴ *Ibidem*, p. 53

¹⁵ *Ibidem*, p. 96

¹⁶ În anul 1978 a avut loc o întâlnire a șefilor de stat ai României și Ungariei, Nicolae Ceaușescu și Kadar János, care au luat masa în restaurantul acestui hotel.

¹⁷ Liviu Borcea, *Memoria caselor*, p. 106

¹⁸ *Ibidem*, p. 133, 134, 135

¹⁹ *Ibidem*, p. 136

componența programelor culturale ale unor personalități ale vieții culturale orădene. Aceste informații completează tabloul fenomenului urbanistic, arhitectural și cultural al societății de la 1900 de aici, dornică să se afilieze vieții spirituale a Europei.

O carte (în limba maghiară) care tratează curentul *Secession* în Oradea a apărut în 1998, sub titlul *Monumentele arhitectonice ale Oradei. De la Baroc la Secession*, ea fiind semnată de ziaristul Péter I. Zoltan. Clădiri reprezentative, începând cu cele cu rol administrativ, de învățământ, bancare, sunt prezentate de autorul pasionat de frumusețea trecutului arhitectural al orașului natal, în care au coexistat stilurile sfârșitului de secol al XIX-lea. Despre edificii aparținând curentului *Art Nouveau*, în editorialul *Jurnal Bihorean* au fost publicate de autor, începând cu anul 2002, extrase din această lucrare, sub formă serială. Publicând aceste articole, autorul a avut meritul deschiderii interesului pentru cunoașterea fenomenului stilistic de la 1900 și pentru păstrarea valorilor de patrimoniu artistic și arhitectural al orașului.

Ulterior, în anul 2003, autorul a publicat cartea, *Trei secole de arhitectură orădeană*, iar în anul 2005 cartea în limba maghiară, *Trecutul de 900 de ani al Oradei și moștenirea construită (Nagyvárad 900 évés múltja és épített öröksége)*, rod al cercetării întreprinse și care reprezintă, prin culegerea materialelor deja publicate și întregite, cu acele clădiri ce poartă haina stilurilor *Art Nouveau*, *Eclectic* și *Baroc*.

Fenomenul artistic de la anul 1900 este tema lucrărilor tânărului cercetător Mircea Pașca, care, între anii 2005-2007, a publicat, sub formă serială, articole dedicate unor arhitecți și clădiri orădene, în revista de cultură *Cele Trei Crișuri*, iar în anul 2007 a publicat cartea *Palatul Vulturul Negru*, contribuind prin documentarea înfăptuită la cunoașterea exactă a unor date de execuție, completate cu reproduceri ale proiectelor autorizate, încă păstrate. Chiar dacă preferința stilismului arhitectului orădean Rimanóczy Kálmán junior a fost spre eclectism, autorul evidențiază construcții realizate în spiritul 1900, în orașul natal. Susținută prin fațadă și secțiune, clădirea actualului Dispensar T.B.C., fost *Sediul Asociației Economice* a județului Bihor, realizată în anul 1906²⁰, este prezentată de autor cu descrierea spațiilor celor două programe de arhitectură, cea de locuire și administrativ-economică.

În alt număr al publicației de cultură, cercetătorul Mircea Pașca se referă la activitatea și lucrările arhitecților Jakab Dezső, Komor Marcell și Mende Valér. Despre *Clădirea Camerei de Comerț și Industrie*, proiectată de cei doi colaboratori, Jakab Dezső, Komor Marcell, se menționează că autorizația de construcție datează din 17 august 1906, execuția fiind realizată de antreprenorul

²⁰ Mircea Pașca, *Trei clădiri de interes public realizate la Oradea de către Rimanóczy Kálmán junior*, în *Cele Trei Crișuri*, 2005, nr. 1-3, p. 92

Reisinger Jozsef²¹. Cu prezentarea alb-negru a proiectului original autorizat, autorul constată diferențe față de proiectul autorizat la decorarea celor două fațade realizate.

Din realizările arhitectului Mende Valér este evidențiată clădirea *Casa Fodor Izsó*, executată de Incze Lajos. Informații utile aflăm despre acest proiect realizat la Budapesta, cu autorizația de construcție înregistrată în 20 aprilie 1910²². Ca arhitect, Mende și-a finalizat studiile la Budapesta și face parte dintre acei creatori care, în proiectele lor, au căutat sursele de inspirație din arhitectura tradițională românească.

În cazul proiectului Palatului Stern se precizează că această clădire a avut autorizația de construcție nr. 7538/1904, proiect care nu a fost realizat, fiind depusă o nouă documentație, ce a avut autorizația de construcție nr. 8593/1904 din 4 august 1904, iar construcția a fost executată de antreprenorii Rimanóczy Kálmán jr. și Rendes Vilmos²³. Prezentarea proiectului inițial din anul 1904, prin imaginea planului de arhivă, evidențiază modificările de compartimentare funcțională și aspect formal al acestui palat, ai cărui autori au fost cei doi arhitecți de formația școlii budapestane, adepții stilului Lechner-ian, atât de prolifici în realizările lor, Jakab Dezső și Komor Marcell, cărora autorul le menționează și întreaga activitate desfășurată pe teritoriul imperiului.

Îi regăsim pe cei doi mari creatori ai stilismului 1900, tipic transilvănean, în ediția cărții publicate de același autor, în anul 2007, obiectul cercetării constituindu-l *Palatul Vulturul Negru*, o temă mult abordată în publicațiile anterioare, motivația fiind dată de locația și dimensiunile acestui ansamblu arhitectonic. Structurată pe capitole, aflăm despre proprietarii acestui mare imobil, Adorján Emil și Kurländer Ede, evrei originari din orașul Oradea, că făceau parte din marile familii cu puteri financiare. Adorján Emil era avocat, doctor în drept și politică, om de cultură, unul din edilii orașului și președinte al mai multor consilii de administrație din urbe. Și-a legat numele de *Palatul Vulturul Negru* și de a casei de filme "Filme Dorian", punând bazele câtorva cinematografe din Oradea. Kurländer Ede provenea dintr-o familie de mari comercianți evrei, a fost doctor în drept, gazetar, și unul din edilii orașului Oradea. Cei doi au pus bazele societății pe acțiuni *Vulturul Negru* și *Arborele Verde*, hotel și redută, la care au mai aderat în timp și alți acționari (fiind de pildă amintit acționar, în anul 1923, dr. Alexandru Schiler), cei doi rămânând cei mai importanți acționari ai societății²⁴.

Studiile și articolele apărute demonstrează interesul real pentru fenomenul stilistic al *Art Nouveau*-ului din orașele aparținând zonei Crișana, Oradea și Salonta. Este de remarcat contribuția autorilor lor pentru conștientizarea valorilor

²¹ Idem, *Exemple ale arhitecturii 1900 la Oradea: Jakab Dezső, Komor Marcell și Mende Valér*, în *Cele Trei Crișuri*, 2005, nr. 4-7, p. 84

²² *Ibidem*, p. 87

²³ Idem, *Palatul Stern din Oradea*, în *Cele Trei Crișuri*, 2006, nr. 5-6, p. 88 - 89

²⁴ Idem, *Palatul Vulturul Negru*, Editura Tipo MC, Oradea, 2007, p. 12, 13, 14

de patrimoniu arhitectural și artistic pe care le dețin așezările, care sunt indisolubil legate de evenimentele istorice, politice și culturale ale țării.

Prin aceste contribuții istoriografice avem un tablou aproape complet al informațiilor, apoi cum a apărut acest curent artistic în părțile de vest ale țării, care au fost autorii, beneficiarii clădirilor și motivația alegerii curentului european, numit în context larg *Art Nouveau*, ca mijloc de încadrare în rândurile orașelor europene, metropole în care au fost înălțate acele construcții care sunt, astăzi, considerate monumente de arhitectură.

Lilian ZAMFIROIU

ROMÂNIA LA CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS (1919-1920). ATITUDINEA DELEGAȚILOR ITALIENI FAȚĂ DE PROBLEMELE REFERITOARE LA ROMÂNIA

Dacă în timpul primului război mondial, România și Italia s-au aflat de aceeași parte a baricadei, ele lucrând împotriva unui adversar comun, după încheierea operațiunilor militare și începerea tratativelor de pace, cele două țări au fost plasate în situații diferite. Cu toate că s-au găsit între puterile învingătoare, totuși, a existat o deosebire esențială în ceea ce privește statutul celor două țări la forumul păcii de la Paris. Reprezentanții Italiei au făcut parte din organismele decizionale (Consiliul Suprem și Consiliul celor zece). De asemenea, Italia a intrat în categoria statelor cu „interese generale”, pe când România în cea a țărilor „cu interese limitate”. Marile puteri care au organizat și au luat hotărâri la Conferința de pace de la Paris au contribuit la configurarea unei asemenea stări de lucruri, când state aliate, precum România, au fost marginalizate. Tratamentul aplicat României, care făcuse enorme sacrificii umane și materiale (atât în interesul său, cât și în cel al Antantei) – câștigând strălucitele victorii de la Mărăși, Mărășești și Oituz, a constituit pentru români un puternic șoc, la care nu se așteptau. Aliații din 1916 au dovedit o nejustificată ostilitate față de România. „Politicienii francezi și britanici au interpretat pacea separată a României cu puterile aliate ca o abrogare a tratatului din 1916 și s-au considerat ca atare exonerati de orice responsabilitate de a-și ține promisiunile pe care le făcuseră pentru a dobândi intrarea României în război”¹.

Ajungând la Paris, în 13 ianuarie 1919, primul ministru al României, Ionel I.C. Brătianu, a fost realmente surprins de un asemenea punct de vedere și, drept urmare, a depus eforturi insistente pentru a convinge în legătură cu faptul că „tratatul din 1916 cu Antanta rămăsese valabil și că, în consecință, România era îndreptățită să primească tot ceea ce i s-a promisese și să fie tratată ca partener aliat cu drepturi depline”². Un alt obiectiv important al prezenței sale la Paris, în calitate de președinte al delegației României, a fost acela de a obține recunoașterea, din partea aliaților, a unirii Basarabiei cu România, aspect care nu figurase în convenția politică din anul 1916, dar care se configurase, la începutul anului 1918, prin voința democratică și plebiscitară a populației românești dintre Prut și Nistru, care forma o majoritate incontestabilă. Comportamentul său demn și intransigent s-a lovit de rezistența unor personalități care au jucat un rol decisiv în timpul desfășurării lucrărilor Conferinței de pace, care – după opinia lui Pierre

¹ Keith Hitchens, *România, 1866-1947*, Ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1998, p. 283

² *Ibidem*

Renouvin – „nu avea altceva de făcut decât să înregistreze rezultatele obținute”³ de popoarele care s-au eliberat de sub dominația fostei monarhii austro-ungare, al cărei „ceas...a trecut”⁴. De fapt, această structură politică multinațională „n-a fost decât un conglomerat artificial de neamuri diferite și în unele cazuri ostile”⁵. În realitate, „învingătorii nu au dezmembrat (la Conferința de pace de la Paris.-n.n.) Austro-Ungaria, *această dezmembrare s-a produs sub presiunea factorilor interni* (subl.ns.L.Z.), pe care evenimentele externe au făcut-o irezistibilă”⁶. Conferința de pace avea, așadar, menirea de a recunoaște o stare de lucruri, adică formarea sau desăvârșirea unor state pe ruinele imperiilor multinaționale. Pentru români, acest „parlament al lumii” de la Paris prezenta, cu deosebire, importanță „prin chipul în care se va pune, discuta și hotărî interesele României, sporită de mai înainte prin libera exprimare pentru unire a voinței românilor din Basarabia, Bucovina, a celor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească în hotărârile luate la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia”⁷.

Cei Patru Mari (Franța, Anglia, SUA și Italia), împreună cu Japonia, au constituit Consiliul Suprem, care a adoptat deciziile finale. Acestea „și-au exprimat clar poziția față de România, permițându-i să participe la conferință doar cu cei doi reprezentanți ai ei...Consiliul îi consulta pe acești reprezentanți (și pe cei ai altor aliați mai mici) doar atunci când erau luate în considerare probleme de interes direct pentru țările lor și câteodată nici măcar atunci...Marile Puteri...i-au exclus pe reprezentanții României din două comisii și anume din acelea care se ocupau de granițele teritoriale și de minorități, probleme pe care Brătianu și majoritatea românilor le considerau cruciale pentru viitorul țării”⁸ lor. Consiliul Suprem a instituit, așadar, controlul asupra negocierilor de pace, împrejurare despre care Robert Lansing scria următoarele în memoriile sale (apărute în 1921): „Această putere arbitrară extraordinară a Consiliului celor Patru a provocat stupeoare și plângeri tuturor celorlalți delegați, precum și critica presei și opiniei publice din celelalte țări”⁹. La fel de grav a fost și modul în care au avut acces statele mici la documentele majore ale Congresului, cum au fost proiectele tratatelor de pace, pe care acestea nici nu le-au putut examina (în timp util), fiind puse în fața faptului împlinit. Delegația României a trecut prin toate aceste experiențe traumatizante. Unul dintre membrii importanți ai delegației franceze,

³ Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales*, vol. I, Paris, 1958, p.

⁴ Ch. Seymour (ed.), *The Intimate Papers of Colonel House*, vol. 3, Boston și New York, 1928, p. 332-337

⁵ Roland E.L. Vaughan Williams, *The Hungarian Question in the British Parliament. Speeches, Questions and Answers in the House of Lords and the House of Commons from 1919-1921*, K.C. London, Grant Richard, 1933, p. 348

⁶ Hubert Beuve Méry, *Réflexion politiques (1932-1952)*, Editions du Seuil, Paris, 1952, p. 14

⁷ *Viitorul* (din 13 ianuarie 1919) (Apud Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 661)

⁸ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 283

⁹ Robert Lansing, *The Peace Negotiations : A personal Narrative*, Houghton Mifflin Co., Boston, 1921, p. 218-219

André Tardieu, a recunoscut, ulterior, ce dificultăți au fost create delegației României, și ce mare nedreptate i se făcea României: „Am dus lupte dure pentru a face să i se recunoască lui Brătianu și României calitatea de aliat. Eu aveam împotriva mea pe Clémenceau, care nu-i ierta armistițiul său, pe Wilson, care declara că nu ține cont de tratatul nostru de alianță din 1916, pe toți juriștii pentru care pacea din 7 mai 1918 cu Germania despuise România de calitatea sa de aliat. Până acum mi-am pierdut timpul pentru a le arăta că această pace nu este imputabilă nici din punct de vedere moral, nici din punct de vedere politic, marii aliați neaprobând-o, nici din punct de vedere juridic, regele nesancționând-o și remobilizând de la primul contact cu armatele sale de la Salonic. În concluzie, în numele dreptății se comite o mare nedreptate, vrând să se pedepsească România pentru nefericirile sale de care sunt responsabili aliații săi, noi înșine (francezii-n.n.), pentru că nu ne-am ținut angajamentele la Salonic, apoi în mod deosebit Rusia”¹⁰.

Din păcate, guvernul italian – care, până atunci, a fost constant în a sprijini România – a subscris la punctele de vedere ale francezilor în legătură cu locul pe care să-l ocupe țara noastră în timpul desfășurării Conferinței de pace de la Paris. La 1 ianuarie 1919, diplomații italieni și-au exprimat acordul ca România să fie admisă la Conferința de pace, dar în aceeași calitate și în aceleași condiții ca și celelalte „state secundare aliate și beligerante”¹¹. Reprezentantul diplomatic la București al Italiei semnase convențiile politice și militare cu România în vara anului 1916 și, cu toate acestea, în contextul conferinței de pace această decizie importantă, la care s-au adăugat imensele sacrificii umane și materiale ale românilor, a fost uitată¹². În fața unei asemenea situații, delegația română – constituită din primul ministru Ionel I.C. Brătianu (șeful acesteia), N. Mișu (ambasador la Londra, locțiitor Alexandru Vaida Voevod, Constantin Crișan, Neagoe Flondor, Ioan Pelivan, Constantin Coandă, Constantin Diamandi, Victor Antonescu și George Danielopol – a fost lăsată să se confrunte cu Consiliul Suprem Interaliat, mai ales că acesta a constatat că: „unele chestiuni care interesau în cel mai înalt grad România s-au discutat și soluționat (de către cei patru - n.n.) fără participarea sa”¹³.

Primul tratat semnat de delegația României (I.C.Brătianu și generalul C. Coandă), la 28 iunie 1919 – în sala Oglinzilor de la Versailles – a fost cel cu

¹⁰ Comte de Saint Aulaire, *Confession d'une vieux diplomate*, Paris, Ed. Flammarion, 1953, p. 484-485

¹¹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 665

¹² Este, totodată, necesară mențiunea că dintre cei care au fost de acord cu Tratatul din 4/17 august 1916, la București, numai Vittorio Emanuele Orlando, primul ministru italian, a recunoscut faptul că “România a fost forțată să semneze pacea separată” la Bufta-București (Valeriu Fl. Dobrinescu., *op. cit.*, p. 72). Expunerea făcută de I.I.C. Brătianu, în cadrul Consiliului Suprem, cu privire la cauzele care au determinat România să încheie convenții cu Puterile Centrale, ministrul italian al Afacerilor Străine, Giorgio Sidney Sonnino, l-a aprobat cu voce tare: „Just, just” (Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1988, p. 350).

¹³ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.* p. 667

Germania. Deși România avea pretenții relative la obligația Germaniei de a-i plăti reparații (pentru daunele pe care i le-a produs), totuși textele tratatului o „puneau în stare de inferioritate față de ceilalți aliați”¹⁴. Este de notat doar faptul că Germania a renunțat la tratatul de la București din 7 mai 1917.

Același procedeu l-au folosit Marile Puteri și în cazul tratatului de pace cu Austria, pe care l-au ținut în secret până în ultimul moment, pentru a dispune de destinul micilor state fără consimțământul acestora. A fost nevoie de reacția unor delegații (română, polonă, sârbă, cehoslovacă și greacă), pentru a obține un rezumat al tratatului de pace care, printre altele, conținea prevederi ce vizau viața economică și politică a României. Primul ministru al României a protestat împotriva acestora la 3 iunie 1919, printr-o telegramă trimisă factorilor de decizie, în care avertiza asupra faptului că în acest tratat sunt „conștiințe” care jignesc „independența politică și compromit grav libertatea economică” a României. El distinge asemenea prevederi, cu mențiunea că: „a moștenit o țară independentă și chiar pentru a-i consolida granițele nu-i putem jertfi neatrănarea”¹⁵. Mai multe clauze ale proiectului de tratat lezau drepturile și suveranitatea statului român:

1. în articolul 60 era statuat dreptul „principalelor puteri aliate și asociate” de a lua acele măsuri – cu privire la minoritățile etnice din România – „pe care le vor crede necesare”;
2. timp de 5 ani România trebuia să fie de acord cu liberul tranzit, fără nici un fel de vamă, al tuturor mărfurilor, mijloacelor de transport și cetățenilor puterilor aliate și asociate;
3. României i se impunea plata datoriei de stat pentru fostele regiuni care au aparținut monarhiei austro-ungare.

Cu un justificat spirit temerar, delegația română a protestat – în ședința plenară a Conferinței de pace din 31 mai 1919 – împotriva „acelor prevederi care aduceau prejudicii suveranității și independenței naționale a statului român”¹⁶, propunând totodată și câteva amendamente necesare, care ar fi înlăturat caracterul discriminatoriu și inacceptabil al acestora. „România, avertiza I.I.C. Brătianu consideră că drepturile statelor sunt aceleași pentru toate și, ca atare ea nu ar putea suporta un regim special de care alte state suverane nu ar fi atinse”¹⁷. După mai multe controverse, granița dintre România și Polonia „s-a stabilit de-a lungul Ceremușului”¹⁸, fiind recunoscută, astfel, revenirea Bucovinei la România și valabilitatea deciziei istorice de la 28 noiembrie 1918, de unire a acesteia cu patria-mamă. A fost singurul câștig real pentru România, în urma tratatului de pace cu Austria. Înainte de a părăsi, decepționat, Parisul, primul-ministru român a dat publicității un amplu memoriu, intitulat *România în fața Congresului de pace*,

¹⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), *Colecția de microfilme din Franța*, rola 175, c. 180

¹⁵ Apud Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 672

¹⁶ *Ibidem*, p. 675

¹⁷ *The Paris Peace Conference*, vol IV, Paris, 1939, p. 748/749

¹⁸ *Unirea Bucovinei cu România*, București, Editura Bucovina, 1940, p. 40-41

în cuprinsul căruia a evocat, cu exemplară rigoare și responsabilitate, experiențele României la Conferința de Pace de la Paris, conchizând că „România nu putea adera la cele două tratate care i se prezentau”¹⁹. Tratatul cu Austria a fost semnat în 10 septembrie 1919, la Saint-Germain, delegațiile României și Iugoslaviei fiind absente. Consiliul Suprem a făcut un schimb de note cu guvernul român, care n-a avut rezultatele scontate și, în final, i-a adresat – la 12 noiembrie 1919, un ultimatum conceput în „termeni foarte energici”. I se pretindea României ca să accepte „fără discuție, fără rezerve și fără condiții” decizia Consiliului Suprem de a semna tratatul cu Austria și tratatul minorităților. Concomitent, au fost efectuate unele modificări în tratatul minorităților, în preambulul acestuia urmând să fie inclusă o mențiune expresă, aceea că „nu era impus, ci discutat și convenit”²⁰. Toate aceste modificări și reformulări (îndeosebi cele referitoare la Bucovina) au îngăduit delegatului României, generalul Coandă, să semneze, la 10 decembrie 1919, Tratatul cu Austria, care recunoștea legitimitatea unirii Bucovinei cu România, fiind astfel anulat actul arbitrar din anul 1774.

Cel mai mare interes pe care l-a manifestat delegația română la Conferința de pace a vizat modul de stabilire a graniței de vest a țării, care a fost trasată, într-o primă formă, în tratatul de alianță dintre România și Franța, Anglia, Rusia și Italia, în august 1916. Linia frontierei de stat dintre România și Ungaria a fost hotărâtă de *Comisia teritorială* a Conferinței de pace, compusă²¹ din: André Tardieu (președinte) și următorii membri: Y.G. De Marton (Italia), dr. Charles Seymour (SUA), Sir Eyre Crowe (Anglia), Laroche de Martonne (Franța), contele Vannutelly-Rez (Italia) și dr. Clive Day (SUA). Doi din cei șapte membri ai comisiei erau italieni.

Delegația ungară la Conferința de la Paris, și mai ales contele Apponyai, a încercat să schimbe, în favoarea Ungariei, granița stabilită, furnizând o cantitate impresionantă de informații care, însă, n-au avut o prea mare putere de convingere, așa că au fost refuzate de către Consiliul Suprem toate contrapropunerile cu privire la Transilvania și, desigur, la frontiera dintre cele două state. Autorii tratatului de pace, semnat la Trianon (în 4 iunie 1920), au confirmat hotărârea plebiscitară de la Alba-Iulia, din 1 decembrie 1918, de unire a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România. De asemenea, el a ratificat legea de unire votată în Camera Deputaților și Senat (26 august), ceea ce a marcat finalul unor eforturi de durată printr-o soluție politică definitivă, care consacra dreptul poporului român asupra acestor teritorii. Este de reținut, în acest context, răspunsul dat de președintele Millerand la insistențele delegației ungare în a revendica Transilvania, pe baza unui așa-zis „drept istoric” (de sorginte medievală), care devenise anacronic: „O stare de lucruri chiar milenară – sublinia omul politic francez-, nu are temeii să dăinuiască mai departe când s-a constatat că

¹⁹ A.N.I.C., *Colecția de microfilme Franța*, rola 175, c. 177-196

²⁰ Apud Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 684

²¹ Eliza Campus, *Din politica externă a României*, p. 195

e contrarie dreptății”²². Nu poate fi ignorată nici împrejurarea că în discuțiile care se purtau în Comisii cu privire la conținutul tratatelor cu Austria și Ungaria, fără îndoială de interes special pentru România, delegații francezi și italieni (majoritatea dintre ei) au sprijinit deschis punctele de vedere românești. Spre exemplu, la 27 septembrie 1919, ministrul de externe italian, Tommaso Titoni, a „susținut călduros România” în conferința de pace, invitând delegația acesteia să adopte o atitudine moderată. Primul-ministru al Italiei a încercat să convingă delegația română să semneze tratatul de la Saint-Germain, afirmând că „de acum înainte”, România va deveni „pivotal politica externă italiană”²³ în partea de răsărit a Europei. Era, în acest sens, anunțată o intenție a diplomației italiene de a privilegia România, în raport cu alte state est-europene și balcanice. A fost, însă, o reacție de moment, pentru că, în timpul discuțiilor referitoare la tratatul cu Ungaria, primul ministru al Italiei, Francesco Nitti, influențat de propaganda ungară, s-a arătat favorabil acesteia, propunând revizuirea unor hotărâri luate la Conferința de pace la 13 iunie 1919, ceea ce îl făcea pe D. Ghika să afirme că numai Franța „ne susține fără șovăire și fără nici o rezervă”²⁴. Aceasta poate fi considerată prima mărturie, care provine de la un înalt oficial italian, în legătură cu o anumită modificare de optică a diplomației italiene față de Ungaria, care va cunoaște expresii clare în perioada interbelică, îndeosebi când funcția de prim-ministru va fi ocupată de Benito Mussolini.

Într-un valoros studiu despre *Relațiunile diplomatice dintre România și Italia*, fostul consul Octavian Beu formula considerații pertinente despre perioada la care ne-am referit: „Am terminat, împreună cu Italia, un război victorios, primul război mondial. Tratatul de pace prin care se fixau noile frontiere ale României purtau semnătura solemnă a Italiei. Când ultimele regimente alcătuite de prizonierii români ardeleni au părăsit solul italian a început un nou capitol al relațiilor noastre cu Italia, în care jocul intereselor noastre nu era întotdeauna în concordanță cu velleitățile politice ale Italiei”²⁵ (subl.ns.- L.Z.).

Un tratat realmente important a fost cel privitor la Basarabia, în legătură cu care primele discuții s-au purtat în 1 și 2 iulie 1919, când a fost prezentat *raportul* Comitetului pentru probleme teritoriale, din care reproducem un pasaj semnificativ: „Comitetul, după ce a luat în considerare aspirațiile generale ale populației din Basarabia și caracterul moldovenesc al acelei regiuni din punct de

²² *History of the Peace Conference*, ed. A.W. Temperley, vol. IV, Oxford, 1921, p. 422-423. Art. 45 al Tratatului de la Trianon prevedea următoarele: „Ungaria renunță, în ce o privește, în favoarea României, la orice drepturi asupra teritoriilor din fosta monarhie austro-ungară, situate dincolo de frontierele Ungariei, așa cum sunt fixate la articolul 27, Partea II (*Frontierele Ungariei*) și recunoscute prin prezentul Tratat sau orice alte tratate încheiate în vederea reglementării actualelor chestiuni – ca făcând parte din România”.

²³ Eliza Campus, *op. cit.*, p. 208

²⁴ *Ibidem*

²⁵ *Ibidem*, p. 225

vedere geografic și etnic, ca și argumentele istorice și economice, se pronunță în favoarea alăturării Basarabiei cu România”²⁶.

La începutul anului următor s-au desfășurat activitățile de definitivare a tratatului cu Basarabia, timp în care s-a remarcat Nicolae Titulescu, care s-a deplasat în Anglia pentru discuții de natură diplomatică în această chestiune. *Protocolul Basarabiei* a fost semnat la 28 octombrie 1920 de către Anglia²⁷, Franța, Italia, Japonia și România. În acest document era recunoscută „suveranitatea României asupra Basarabiei”, fiind totodată asigurată asistență României în „cazul unei încercări rusești de a redobândi Basarabia”²⁸.

Protocolul Basarabiei, cum a fost numit, urma să fie ratificat de semnatori. După Anglia, acest demers politic a fost efectuat de Franța. Mai trebuia să fie ratificat de o singură țară din cele două (Italia și Japonia), pentru ca să intre în vigoare. Italia a tergiversat acest lucru până în anul 1927, pe când Japonia nu l-a făcut niciodată. În raporturile sale cu Italia, problema ratificării protocolului Basarabiei a fost una dintre cele mai importante, ea primind o soluție mult așteptată, la care ne vom referi cu altă ocazie.

²⁶ Arhiva Ministerului român al Afacerilor Externe, *fond Conferința Păcii-Paris, 1946*, vol. 134, f. 54

²⁷ Apud V. Fl. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 87

²⁸ Anglia a pus două condiții, înainte de a semna protocolul: 1. ratificarea, de către România, a Tratatului Minorităților; 2. oferirea de asigurări referitoare la proprietățile și situația cetățenilor englezi din Basarabia (*Ibidem*, p. 88).

PRECEDENTE ALE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI MATEMATIC ROMÂNESC PÂNĂ ÎN ANUL 1945

O prezentare a istoriei matematicii române postbelice nu se poate realiza decât printr-o încadrare a acesteia în contextul general al evoluției matematicii. Drumul pe care l-a urmat matematica românească este ancorat într-un trecut care ne onorează. Traectoria sa a parcurs diverse trepte de evoluție, menținându-se, în pofida tuturor greutăților, la cote valorice înalte, câștigându-și prestigiul în rândul matematicii mondiale.

Istoria matematicii române constituie o parte integrantă a istoriei culturii noastre, a formării spiritului modern, european, înăuntrul societății românești, a trezirii la activitate proprie a acelor înclinări naturale ale modului nostru de a gândi, care dormitau netulburate de imbolduri și relații active cu lumea din afară, fiind totodată împiedicate să se manifeste de condiții istorice și sociale neprielnice. La mijlocul secolului al XX-lea matematica românească înregistrase un nivel și un dinamism care ne dă dreptul să vorbim, fără exagerare, de un fenomen matematic românesc.

Putem discuta cu adevărat despre învățământul matematic românesc abia după organizarea primelor forme de stat în țara noastră. Până atunci, uneori chiar și după aceea, condițiile economice sociale și politice au fost defavorabile unei dezvoltări culturale în ritmul și de amploarea în care acest fenomen a avut loc în unele țări ale Europei.

Dacă vorbim despre începuturile învățământului matematic românesc, unii cercetători¹ apreciază că prima încercare de a crea o școală în care să se predea matematica a fost „*Schola latina de la Cotnari*”, înființată în 1562, de Ion Vodă Despot, el însuși autor a patru volume de artă militară și fost profesor de matematică la Academia din Rostock (Germania). Această școală a fost condusă de învățatul umanist Ioan Sommer. În „*Schola latina*”, școală cu destinație limitată și cu învățarea limbii latine, nu s-au predat decât cifrele romane, numărarea, adunarea și scăderea.

Înțelegând importanța pe care o are școala ca factor de progres în viața socială și politică, precum și sub presiunea unor nevoi concrete ale vieții de stat în dezvoltare, domnitorii țării au înființat două academii, una la Iași, în 1640², și

¹ Ștefan Bârsănescu, „*Schola latina*” de la Cotnari, Litografia și Tipografia Învățământului, București, 1957

² Idem, *Academia domnească din Iași, 1714- 1821*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1962

cealaltă la București, în 1679 sau 1694³. Acest ucru a fost posibil în această perioadă și datorită unor condiții speciale, mai ales politice, determinate de creșterea influenței otomane în țările balcanice și de refugiul în Țările Românești, Valahia și Moldova, a cărturarilor greci, dar și de pătrunderea, ca negustori și conducători politici și administrativi, a grecilor.

Academia din Iași a fost înființată de Vasile Lupu, iar cea de la București de către Șerban Cantacuzino, în urma insistențelor stolnicului Constantin Cantacuzino, frate al domnitorului. Dacă pentru Academia domnească de la București se poate susține că avea un grad universitar încă de la înființare, deoarece - încă de la început - a fost organizată ca o facultate de filosofie și litere, nu același lucru se putea afirma și despre cea de la Iași. Aceasta ajunge la un grad universitar în anul 1755, odată cu introducerea filosofiei generale.

În academiile domnești, în formația lor cea mai avansată- după reforma lui Alexandru Ipsilanti, din 1776, pentru București și după reforma lui Grigore Al. Ghica din 1766, pentru Iași - se predau: limba și literatura elină și limba neogreacă, inclusiv gramaticile lor; limba latină, istoria și „geografia istorică”, retorica și politica, filosofia (psihologia și metafizica), teologia, limba franceză și limba italiană. Ulterior, s-au mai adăugat și cursuri de matematică și fizică, și chiar cursuri de inginerie hotarnică. Cursurile de matematică și fizică erau cunoscute sub numele de „epistimuri” sau „epistimii”. Din matematică se predau: aritmetică practică și raționată, algebra, teoria și practica logaritmilor, trigonometria plană și sferică, astronomia și aplicațiile matematicilor în arta militară (artilerie).

În 1777, Manase Eliad predă matematicile la Academia din București după cărțile lui Vito Caravelli, făcând cursuri la un nivel ridicat. Tot în această perioadă academia este înzestrată cu instrumente și aparate de astronomie, fizică și chimie.

La sfârșitul secolului al XVIII- lea și începutul secolului al XIX- lea, lupta unor mari cărturari din țările românești împotriva regimului de oprimare turco-fanariot, dezvoltarea economico-socială a țării și legăturile culturale dintre cele trei țări românești au dus la apariția manifestărilor patriotice pe față, pentru folosirea limbii române ca limbă de predare în școlile românești de toate gradele. În această perioadă s-au remarcat două mari personalități care merită a fi amintite pentru activitatea și opera lor, în special prin prisma aportului lor la învățământul matematic românesc. Este vorba despre Gheorghe Lazăr (în Țara Românească) și Gheorghe Asachi (în Moldova).

Gheorghe Lazăr s-a născut în Ardeal, la Avrig, în anul 1779 (5 iunie) și a murit tot acolo, în 17 septembrie 1823. După ce în anul 1809, miotropolitul sârb Ștefan Stratimirovici refuză să îl hirotonească ca preot ortodox, Gheorghe Lazăr devine, pentru o scurtă perioadă de timp, profesor al Institutului teologic din

³ În anul 1694, pe timpul lui Constantin Brâncoveanu, această academie funcționa, fiindcă în acest an domnitorul stabilește, printr-un hrisov, modul de plată al lefurilor profesorilor academiei .

Sibiu, iar mai apoi, se refugiază în București. Aici se face cunoscut ca inginer hotarnic sau geometru (cum i se zicea în Transilvania). Ca inginer, măsurându-i o moșie, Gheorghe Lazăr a făcut cunoștință cu boierul Constantin Bălăceanu (1764-1831), care era și efor al școlilor din Muntenia. Cu el a discutat Gheorghe Lazăr un plan școlar mare, o întemeiere în București a unui liceu în felul celor din Cluj, unde învățase ingineria. Astfel, în august 1818 se deschide Școala de inginerie hotarnică, pe locul unde fusese Academia domnească, la Sfântul Sava. Ea era o adevărată „Academie de științe”, cum a numit-o el însuși, cuprinzând trei trepte ale învățământului: primar (elementar), secundar (mediu) și universitar (superior).

Ca profesor de matematici, Gheorghe Lazăr a predat aritmetica, geometria și trigonometria. Ulterior a cedat fostului său elev, Ion Heliade Rădulescu, aritmetica și geometria, el rămânând să predea trigonometria. În urma preocupărilor sale, ne-au rămas două manuscrise⁴, unul de aritmetică și celălalt de trigonometrie: *Aritmetica matematicască alcătuită acum întâiu în limba r(o)mânească prin Giorgie Lazăr întru folosu școlarilor să(i) den școala den Sfintul Savva*, și *Trigonometria cea dreaptă alcătuită acum întâiu în limba română prin Giorgie Lazăr întru folosu școlarilor să(i) den școala den Sfintul Savva București 1821*. În trigonometria lui Lazăr întâlnim cuvinte care s-au păstrat până azi: *latură, triunghi, sin, cosin, catetă, ipotenuză, paralel, logaritm* etc.

În anul 1822, marele dascăl s-a îmbolnăvit. La dorința sa, fratele său Oanea l-a luat din București, în căruța sa și l-a dus acasă, unde a murit după vreo două luni de la sosire.

Personalitate complexă, îndrumător și animator al vieții artistice și culturale, organizator al școlilor naționale din Moldova, unul din pionierii picturii românești și inițiatorul învățământului artistic în școlile moldovenești, Gheorghe Asachi s-a născut la 1 martie 1788, în târgușorul Herța, din ținutul Dorohoi. A studiat la universitatea din Lvov, în cadrul facultății de filozofie, logica, matematica, istoria naturală, fizica, metafizica și etica, urmând și un curs special de arhitectură între anii 1802-1804. După obținerea diplomei de inginer și arhitect, Gheorghe Asachi se întoarce în țară, la Iași (1805), unde pune în practică cunoștințele sale de arhitectură la construirea unor case particulare. În același an se îndreaptă spre Viena, unde studiază, timp de 3 ani, astronomia, matematicile superioare și pictura. În august 1808, Gheorghe Asachi pleacă să-și completeze studiile la Roma. Întors în țară, deschide în anul 1813 prima școală de inginerie în limba română. Aici este numit profesor de matematici cu aplicații în geodezie și arhitectură.

Imediat după ce Gheorghe Asachi a obținut aprobarea pentru deschiderea școlii sale de inginerie, se gândește la redactarea cursurilor de aritmetică, geometrie, trigonometrie și algebră. Acestea sunt traduceri *ad litteram* după manualele matematicianului francez Etienne Bézout. Pentru algebră, cât și pentru geometrie, Gheorghe Asachi nu a avut nici un model românesc care să îi arate ce

⁴ Biblioteca Academiei Române, Mss. 2787 și 2788

terminologie să întrebuințeze. Și, totuși, sunt cuvinte rămase până în ziua de azi: *linie, plan, suprafață, unghi, triunghi, dreptunghi, geometrie, algebră* etc.

Moartea, survenită la 12 noiembrie 1869, a pus capăt unei prodigioase activități închinată progresului culturii românești. Corpul neînsuflețit a fost înmormântat la biserica *Patruzeci de sfinți* din Iași, iar mai târziu i s-a ridicat un monument de marmură albă, cu o inscripție care subliniază tocmai activitatea sa cea mai prodigioasă: "*Primului învățător Gheorghe Asachi, Școalele românești recunoscătoare*".

Ambele academii domnești au durat până în anul 1821, când turcii, dându-și seama că în ele se făcea propagandă împotriva imperiului lor, le-au desființat. La aceasta a contribuit, în mare măsură, și redeșteptarea națională imprimată de cele două școli de inginerie: cea a lui Gheorghe Lazăr la București și cea a lui Gheorghe Asachi la Iași.

Prima contribuție românească în domeniul matematicilor superioare este cea a lui Dimitrie Asachi, în anul 1841. Acesta a publicat, la München, o broșură cu titlul *Ueber die Umkehrung der Reihen* (Asupra inversiunii seriilor).

În Transilvania, în această perioadă s-au afirmat Farkas Bolyai și fiul său Ianoș. Născut la 9 februarie 1775, într-o comună din apropierea Sibiului, Farkas Bolyai a crezut în demonstrarea postulatului al V-lea al lui Euclid, la fel ca alți matematicieni precum Saccheri și Legendre. Preocupat de această problemă, el a scris o lucrare, în anul 1804, intitulată *Teoria paralelelor din Göttingen*, pe care o trimite bunului său prieten Friedrich Gauss. Străduințele sale de a demonstra postulatul lui Euclid foloseau însă raționamente greșite. Farkas Bolyai are meritul de a încerca să pună bazele aritmeticii în sensul cerințelor axiomaticii moderne. În lucrarea *Începutul aritmeticii* a stabilit o teorie a numerelor raționale și iraționale.

Ceea ce nu a reușit Farkas Bolyai să demonstreze, a reușit fiul său, 20 de ani mai târziu. După ce a terminat Academia militară de ingineri de geniu de la Viena, Ianoș Bolyai primește un post la Timișoara. Aici scrie singura sa lucrare, intitulată *Știința absolut adevărată a spațiului, independentă de temeinicia sau falsitatea axiomei nr. XI a lui Euclid*. Această lucrare a apărut în anul 1832, necunoscând opera apărută, cu câțiva ani înainte a matematicianului rus Nikolai Lobacevski. Bolyai și Lobacevski, fiecare în parte, neștiind unul de realizările celuilalt, au demonstrat că postulatul V nu este o teoremă și că, înlocuindu-l în sistemul de ipoteze al lui Euclid, cu negația sa, se elaborează o nouă teorie matematică, o nouă geometrie, o primă geometrie neeuclidiană, diferită în multe de cea euclidiană. Victoria punctului de vedere axiomatic în construcția arhitecturală a Universului Matematic, însoțită de libertatea în alegerea sistemelor de axiome, vor dovedi, în secolul XX, prin extraordinare creații matematice, importanța ideii iconoclaste, de început, a celor doi matematicieni, Ianos Bolyai și Nikolai Lobacevski.

O dată cu înființarea universităților din Iași, în anul 1860, și din București, în anul 1864, învățământul nostru matematic progresează. Paralel cu studiul la aceste universități, mulți studenți învață la universități de peste hotare, în special

la Sorbona: Neculai Culianu, Dimitrie Petrescu, Miltiade Tzony, Iacob Lahovary, Constantin Climescu, Gheorghe Kirilov. Treptat, apar primii doctori în matematici: Paul Tanco la Gratz, în anul 1872; Ion Bozăceanu, la Universitatea liberă din Bruxelles, în anul 1873 și Ștefan Hepites la Universitatea liberă din Bruxelles în anul 1873. Aceștia trei și-au obținut doctoratul, dând doar examene. După ei apar primii doctori în matematici, cu teze susținute: Spiru Haret la Sorbona, în ianuarie 1878, David Emmanuel la Sorbona, în iulie 1879, Constantin Gogu la Sorbona în februarie 1882, Nicolae Coculescu la Sorbona, în 1895 și George Iuga la Strasbourg, în 1896.

Personalitatea reformatoare a acestei perioade rămâne totuși Spiru Haret. Născut la 15 februarie 1851, și-a făcut studiile la Dorohoi, Iași și București. În anul 1862 devine elev bursier al renumitului liceu „Sfântul Sava”. Precocitatea științifică poate fi probată de cele două manuale pe care le publică încă de pe băncile liceului, unul de algebră și altul de trigonometrie. Cel de-al doilea va fi revizuit, publicat în 1873 și republicat în anul următor, devenind manual de liceu timp de mai bine de o jumătate de veac⁵. Va redacta, în anul 1874, un *Curs de geometrie elementară*, pentru clasa a IV-a primară și clasa I secundară.

După susținerea bacalaureatului, în anul 1869, Spiru Haret se înscrie la Facultatea de Științe a Universității din București, fiind în această perioadă și profesor de matematică la Seminarul Nifon din București. În urma unui concurs, deschis de Titu Maiorescu, primește un "stipendiu de 3000 lei anual pentru a studia în acest timp științele matematice teoretice la Facultatea de Științe din Paris"⁶.

În 1875, Spiru Haret își trece, la Paris, licența în matematică, în 1876 o alta, în fizică, pentru ca, la 18 ianuarie 1878, să prezinte teza de doctorat *Asupra invariabilității axelor mari ale orbitelor planetare*, ducând mai departe și corectând cercetările lui Laplace, Lagrange și Poisson asupra varietății axelor orbitelor planetare. Lucrarea a fost susținută în fața unei comisii prezidate de renumitul profesor V.A. Puiseux și va fi publicată în Tomul XVIII al Memoriilor Observatorului din Paris. Se știa deja că planetele își perturbă reciproc orbitele pe care se deplasează, orbite care se abat astfel de la forma de elipsă, "legiferată" de Kepler. Această influență se manifestă prin masa lor, care intervine în ecuațiile matematice ce descriu acest fenomen complex. Spiru Haret demonstrează că orbitele descrise de planete nu sunt atât de stabile pe cât se credea, ci suferă o oarecare variație în timp (variații seculare). Nu poate fi, deci, vorba de o stabilitate absolută în sistemele planetare. Cercetările lui Spiru Haret au fost continuate de Henri Poincaré (1854-1912), care a apreciat descoperirea făcută de acesta ca fiind "o mare uimire". Mult mai târziu, în 1976, cu ocazia împlinirii a 125 de ani de la nașterea sa, un crater de pe harta Lunii a primit numele lui Spiru Haret, în semn de

⁵ *Elemente de trigonometrie*, servind ca manual pentru liceu până în anul 1924.

⁶ Spiru Haret, *Amintiri din viața de școală*, în *Gazeta Matematică*, 1906, nr. 8, p.38

recunoștință pentru remarcabilele merite de pionier al astronomiei. Era primul român care anunța valoarea, confirmată mai apoi, a școlii românești de matematică.

Întors în țară în 1878, Haret este numit profesor de mecanică rațională la Universitatea din București, până în 1910, când se retrage la pensie, cedând locul lui Dimitrie Pompeiu (1873-1954). A mai fost și profesor de matematică la Școala de poduri și șosele. Evident că ar fi dorit, ca și ceilalți doctoranzi în mecanica cerească, să poată găsi în țară o instituție unde să-și continue cercetările de astronomie începute în Franța, dar așa ceva nu exista la acea oră.

În anul 1910, Spiru Haret a publicat *Mecanica socială*, la Paris și București, utilizând, pentru prima oară, matematica în explicarea și înțelegerea unor fenomene sociale. Marile realizări ale sale nu sunt numai în știință. El și-a părăsit aproape în totalitate creația de specialitate, care ar fi putut fi atât de bogată, după începuturile remarcabile avute, pentru a se pune „la dispoziția evoluției mediului social căruia aparține”. Pe lângă profesor, Spiru Haret a fost inspector general al învățământului, secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice, și de trei ori ministru al acestuia, având o activitate remarcabilă pentru ridicarea nivelului învățământului românesc. El se va impune și ca un reformator al învățământului⁷. Pe lângă activitatea de legiferare și organizare a învățământului, a dus în special o acțiune de ridicare a condiției profesionale a învățătorilor și profesorilor, de ameliorare a situației lor morale și materiale. A clădit aproape 2000 de localuri de școli, a înființat 1700 de posturi de învățători, a ridicat numărul elevilor înscriși în școlile elementare de la 300.000 la 600.000, a făcut să crească numărul știutorilor de carte din vechea Românie de la 22% la 39%. Iată realizări care ne fac să înțelegem de ce Spiru Haret a fost supranumit "Omul Școlii", ceea ce, după părerea lui Gheorghe Țițeica, constituia "cel mai glorios titlu ce i s-a putut da".

Spiru Haret s-a stins din viață în ziua de 17 decembrie 1912, la vârsta de 61 de ani, chinuit de cancer. Prin vasta sa acțiune de organizare a învățământului, a apărut generațiilor următoare drept cel mai autentic continuator al operei marilor înaintași *Gheorghe Lazăr* și *Ion Heliade Rădulescu*.

David Emmanuel este considerat întemeietor al școlii matematice moderne în țara noastră. Născut la București, ca fiu al unui meseriaș tâmplar, a urmat liceul în capitală, întreținându-se din meditații. Cu banii strânși, tot din meditații, a plecat la Paris, unde și-a susținut, mai întâi, licența în matematică, în anul 1876, iar un an mai târziu în fizică. La Paris își dă licența în științele matematice, iar mai apoi în fizică. Își susține teza de doctorat în matematică cu titlul *Etude des integrales abéliennes de troisieme espece*, în fața unei comisii alcătuite din Puiseux (ca președinte) Briot și Bouquet (ca membri). Teza lui David Emmanuel tratează despre integralele abeliene pe care le-a rezolvat complet Riemann. Pe când Petre

⁷ Este vorba de reforma învățământului secundar și superior din anul 1898, când s-a despărțit liceul în real, modern și clasic.

Sergescu era la Paris, discutând într-o bună zi cu marele analist Edouard Goursat de la Sorbona, despre matematicienii români și amintindu-i de Emmanuel, Goursat i-a replicat: “ A! Știi! Cel care a făcut acum 40 de ani frumoasa lucrare despre integralele abeliene din speța a treia”.

Deși i se oferise să rămână în străinătate, într-o funcție universitară, și-a început prodigioasa carieră didactică, predând la diferite școli civile și militare. La Facultatea de Științe din București a fost profesor de algebră superioară și teoria funcțiilor aproape jumătate de veac (1882—1928), dovedind calități didactice excepționale și elaborând un curs de o clasică limpezime și de o sistematizare superioară: *Leccióni de teoria funcțiilor* (2 volume, 1924 și 1927). La Universitatea din București i-a avut studenți pe Gheorghe Țițeica, Traian Lalescu și Simion Stoilow.

David Emmanuel a fost ales președinte de onoare al Primului Congres al matematicienilor români (Cluj, 1929) și membru de onoare al Academiei Române (1936). Cu toate acestea, lista de lucrări a acestui „mare și rodnic înfăptuitor”, cum îl numea matematicianul Simion Stoilow, nu este lungă (14 scrieri), doar două dintre ele — teza sa de doctorat și amintitul curs — prezentînd o valoare deosebită. Aceasta deoarece, odată revenit în patrie de la studii, David Emmanuel și-a sacrificat propria carieră de creație, pentru a se consacra trup și suflet muncii de dascăl, modernizării învățământului matematic superior în România, formării de cercetători în specialitatea sa, activînd în cadrul a numeroase instituții de învățămînt și predând cursuri exemplare, îmbogățite și perfecționate an de an. Pe drept cuvînt scria academicianul Gheorghe Mihoc că David Emmanuel este „întemeietorul școlii matematice moderne din țara noastră”.

A decedat în București, la vârsta de 87 de ani, în 4 februarie 1941. David Emmanuel a rămas în istoria matematicii ca unul dintre cei care, profesînd matematica la nivel înalt timp de 48 de ani, a realizat premise pentru apariția școlii matematice românești.

Al treilea doctor în matematici, cu teza susținută, a fost Constantin Gogu. S-a născut la 30 mai 1854, în orașul Câmpulung Muscel, unde a făcut și școala primară. Restul studiilor le continuă la București, fiind în fiecare an premiant. În toamna anului 1877 obține o bursă pentru Paris, unde se înscrie la Facultatea de Științe de la Sorbona.

Teza de doctorat a susținut-o pe data de 7 februarie 1882, avînd ca subiect studiul inegalităților de lungă perioadă în mișcarea Lunii, datorită atracției perturbatoare a planetei Marte.

Reîntors în țară, Constantin Gogu a fost numit, în același an, profesor de geometrie analitică a Facultății de Științe a Universității din București. El este întemeietorul societății „Amicii științelor matematice” (1894) și primul președinte al „Societății române de științe”. A fost, de asemenea, un mare susținător și printre cei care au încurajat apariția *Gazetei matematice* încă din primul an de existență.

Aflat în plină maturitate a creației, Constantin Gogu a fost răpus timpuriu de boală, la vârsta de 42 de ani.

O simplă coincidență face ca, din primii patru doctori în matematică, care și-au susținut teza la Sorbona, trei să fi tratat subiecte din domeniul mecanicii cerești.

Născut la Craiova, Nicolae Coculescu urmează liceul în orașul natal, devenind, în 1889, licențiat în matematică al Universității din București, apoi al celei din Paris (1891). Urmează o perioadă de specializare la Observatorul astronomic din capitala Franței, unde rămâne până în 1895, desfășurând, în tot acest timp, o remarcabilă activitate științifică. El participă astfel la observarea, în Senegal, a eclipsei de Soare din 1893, publicând studii valoroase și obținând fotografii remarcabile. În anul 1895 devine doctor la Sorbona, cu o teză de mecanică cerească, reușind să analizeze și să determine, cu o metodă proprie, efectele perturbatoare pe care le exercită o planetă asupra altei planete (rezultat citat de mari savanți, printre care Henri Poincaré).

Revenind imediat după aceasta în țară, Nicolae Coculescu este profesor de astronomie și mecanică cerească la Universitatea din București, din 1895 și până în 1937, un timp fiind și decan al Facultății de Științe (1928-1932). Un important merit științific al lui N. Coculescu constă în întemeierea, după 12 ani de insistențe, în 1908, a Observatorului astronomic din București, și în dotarea sa cu instrumentele necesare, cum este marele cerc meridian (1926). Aceste instrumente, de înaltă precizie, au permis Observatorului astronomic din București să organizeze studii sistematice asupra planetelor, Soarelui și cometelor, precum și să participe la o serie de acțiuni științifice internaționale, cum ar fi determinări mondiale de longitudini, întocmirea unui catalog al micilor planete, iar mult mai târziu, după moartea savantului, observarea sateliților artificiali ai Pământului.

La 5 noiembrie 1952, Nicolae Coculescu a decedat la București. În urma sa nu au rămas foarte multe cărți scrise, însă se poate spune că unii astronomi, precum Gheorghe Demetrescu, Constantin Popovici sau C.Pârvulescu, datoresc acestuia o parte din formarea lor.

Printre matematicienii transilvăneni, care s-au remarcat în această perioadă, este și Paul Tanco. S-a născut la 24 iulie 1843, în Monor, județul Bistrița-Năsăud, ca fiu de țăran român. Școala primară a făcut-o în Monor, gimnaziul la Bistrița și cursul superior de liceu la Blaj, unde și-a luat examenul de maturitate în iulie 1866. Pe urmă, a fost trimis cu o bursă a "Fondului grăniceresc" la Universitatea din Viena și apoi la Graz. La 14 decembrie 1872, a fost promovat doctor în filozofie, fiind primul ardelean care obține acest titlu. Din păcate, nu există nici o dovadă din care să rezulte că ar fi obținut doctoratul cu o teză de dizertație.

Reîntors în Transilvania, după terminarea studiilor din Graz, Paul Tanco a fost numit, la 31 august 1873, profesor de matematică și fizică la Gimnaziul superior din Năsăud, care fusese înființat în octombrie 1863. Mai târziu, în 1874 a ajuns și director al acestui gimnaziu. Aici a funcționat continuu până la scoaterea sa la pensie, care a avut loc la sfârșitul anului școlar 1902-1903. După pensionare

a mai rămas ca profesor “provizoriu” numai un an (1903-1904), la același gimnaziu.

Paul Tanco a decedat la 11 septembrie 1916, în Năsăud.

De la Paul Tanco nu ne-au rămas lucrări originale de valoare științifică. A publicat șapte studii de matematică elementare, astronomie, cosmografie, fizică și filozofie și o culegere de *Probleme algebrice*. Cinci studii sunt publicate în anuarul liceului din Năsăud, iar două în revista *Recreații științifice* din Iași.

Astfel, putem spune că a doua jumătate a secolului al XIX-lea este perioada de pregătire și organizare științifică, apărând primii doctori în matematici de la Sorbona. O dată cu începutul secolului al XX-lea se prefigurează epoca de creație matematică propriu-zisă, în care se formează o *școală matematică românească*, cunoscută ca atare peste hotare. Se poate constata că, într-un timp relativ scurt, au apărut creatori ca Dimitrie Pompeiu, Gheorghe Țițeica și Traian Lalescu. Cei trei au fost conducători incontestabili pentru școala matematică românească din acea perioadă, fiind consacrați ca matematicieni de valoare și peste hotare. Toți trei au fost citați în multe tratate de specialitate, iar în anumite domenii matematice au fost deschizători de drumuri. Pentru epoca în care au trăit, Gheorghe Țițeica a fost un mare geometru, Dimitrie Pompeiu un remarcabil analist, iar Traian Lalescu a excelat în multe domenii: analiză matematică, algebră, geometrie.

Dimitrie Pompeiu este unul dintre primii matematicieni români de importanță internațională, care au dat un puternic impuls activității creatoare în țara noastră. Acesta a fost recunoscut de matematicianul de valoare T. Levi-Civita, ca fiind cel mai bun cunoscător, la începutul secolului nostru, al teoriei funcțiilor uniforme, cărora le dăduse -prin teorema lui Morera - o definiție nouă.

Născut la 22 septembrie 1873, în comuna Broscăuți (jud. Dorohoi), a urmat școala primară și gimnaziul în Dorohoi, apoi școala normală de institutori la București. În perioada 1893-1898 a funcționat ca institutor la Galați și apoi la Ploiești. În anul 1896 a fost propus de Andrei Ioachimescu și admis ca membru al societății “Amicii științelor matematice”, condusă de Constantin Gogu. Doi ani mai târziu, în 1898, obține un concediu plătit și pleacă la Paris, unde își termină studiile secundare și își ia bacalaureatul francez, cel din țară nefiindu-i recunoscut. În toamna anului 1899 s-a înscris la Sorbona, iar în vara următoare a obținut primele două certificate (din cele trei cerute pentru obținerea diplomei de licențiat), și anume: certificatul (adică examenul trecut) de calcul diferențial și integral (dat cu Edouard Goursat) și mecanică rațională (cu Paul Appell). Imediat, în toamna anului 1900 s-a înscris pentru alte două certificate: analiza superioară (teoria funcțiilor), cu Emile Picard și mecanica fizică experimentală cu Gabriel Koenigs. Pompeiu și-a ales analiza superioară pentru primul examen, atras fiind de faima lui Picard, dar și stimulat de preocupările sale din domeniul teoriei funcțiilor, iar pentru cel de-al doilea, în afară de talentul lui Koenigs, îl indemnă mai ales dorința vie de a descifra lucruri legate de experimentare. De altfel, Pompeiu a avut tot timpul o adevărată afinitate pentru aplicațiile practice ale

matematicii. Când pregătea aceste examene, Pompeiu a aprofundat teoria mulțimilor și teoria funcțiilor de o variabilă reală și mai ales de o variabilă complexă, concepând, totodată, și o nouă teorie a mecanismelor (ultima i-a folosit ca al doilea subiect pentru teza de doctorat). După trei ani (1900-1903) de studii în laboratorul lui Koenigs și după aprofundarea chestiunilor noi din domeniul analizei superioare, Pompeiu a trecut și aceste două examene, iar în 1903 a obținut licența în matematică la Sorbona.

La 31 martie 1905, Dimitrie Pompeiu își susține teza de doctorat cu titlul *Asupra continuității funcțiilor de o variabilă complexă*, în fața unei comisii de examinare compusă din H. Poincaré (ca președinte), iar Koenigs și Goursat ca examinatori. Aceasta a fost publicată, în același an, la Paris și în analele Facultății de Științe din Toulouse. Celebritatea internațională și-a câștigat-o chiar cu teza de doctorat, dedicată studiului singularităților funcțiilor analitice. În această teză, el demonstrează existența unor funcții analitice, având mulțimea singulară de măsură pozitivă și fiind continue pe această mulțime. Acest fapt matematic era cu totul surprinzător, mai ales că tot în acel an un alt matematician cunoscut, Ludovic Zoretti, într-o teză de doctorat, a pretins că a demonstrat că mulțimea singularităților unei funcții analitice este discontinuă pe această mulțime, rezultat care era în acord cu o impresie larg răspândită, dar care s-a dovedit a fi greșită.

În toamna anului 1905, după obținerea titlului de doctor, Dimitrie Pompeiu se întoarce în țară și activează ca și conferențiar de calcul diferențial și integral în cadrul Catedrei de analiză matematică de la Universitatea din Iași. Din anul 1907 devine profesor de mecanică la aceeași universitate. După cinci ani, se mută la Universitatea din București, ca succesor al lui Spiru Haret, la catedra de mecanică rațională. Din anul 1930, când David Emmanuel s-a pensionat, Dimitrie Pompeiu se mută la catedra de teoria funcțiilor.

Datorită prestigiului de care se bucura, după primul război mondial, a fost investit cu o misiune delicată, și anume aceea de a organiza învățământul matematic la Universitatea din Cluj. Orientându-se după modelul celebrului seminar de la College de France, crează Seminarul Matematic de la Cluj. Tot la inițiativa lui Dimitrie Pompeiu, în anul 1929 apare la Cluj revista *Mathematica*, care, treptat, își atrage colaboratori de peste hotare, câștigând o valoare internațională.

Faima lui de matematician a depășit cu mult granițele țării. Atunci când fostul său student, Nicolae Teodorescu, ajuns ulterior academician, și-a susținut teza de doctorat la Paris (1931), cu studiul aprofundat al noțiunii de derivată areolară, descoperită de Dimitrie Pompeiu în 1913, acesta a fost invitat să prezideze comisia de examen a fostului său elev.

Fară îndoială că domeniul preferat de cercetare, în care Dimitrie Pompeiu s-a evidențiat pe plan internațional, este analiza matematică, în special analiza complexă, dar el are rezultate deosebite și în alte domenii, ca de exemplu, în mecanică. El este inițiatorul teoriei funcțiilor poligene, care constituie o extindere naturală a funcțiilor analitice. În acest domeniu a introdus noțiunea de derivată

areolară și a extins celebra formulă a lui Cauchy, prin formula cunoscută ca formula lui Cauchy- Pompeiu.

Într-o scurtă lucrare publicată în anul 1929, Dimitrie Pompeiu demonstrează că, dacă integrala dublă a unei funcții continue în plan are aceeași valoare pe orice pătrat de latură dată, atunci funcția se reduce la o constantă. Această simplă observație a generat una dintre cele mai interesante probleme ale analizei matematice, cunoscută ca „problema lui Pompeiu”. O altă simplă observație, care a condus la numeroase cercetări, este cea privind teorema creșterilor finite.

Matematicianul S. Stoilow constată faptul că, de-a lungul deceniilor, Dimitrie Pompeiu, „a semănat. idei și imagini, originale și sugestive, metode ingenioase și formule elegante”.

Opera matematică a lui Dimitrie Pompeiu este conținută în cele aproximativ 150 de lucrări publicate.

Considerat, pe drept cuvânt, drept unul din creatorii școlii moderne de matematică din România, Pompeiu a fost caracterizat de un alt mare matematician român, Octav Onicescu, astfel: „Pompeiu a făcut matematică toată viața sa, cu propriile sale instrumente și cu propriile sale viziuni. În opera sa scrisă și în cursurile sale, și mai cu seamă în convorbirile acordate celor apropiați, acest sentiment de inedit, de original, era dominant. Fiecare obiect al convorbirii cu Pompeiu căpăta o asemenea ținută, încât dădea partenerului său senzația că participă la un act de știință creator. A crea această euforie, această obligație de gândire după marile reguli ale științei, a fost misiunea principală pe care și-a împlinit-o Dimitrie Pompeiu”⁸.

Ca o recunoștere a meritelor sale deosebite, Dimitrie Pompeiu devine membru al Academiei Române în anul 1934. El a fost decorat cu „Steaua Republicii Populare Române” și „Ordinul muncii”, iar Universitatea din Varșovia l-a numit *doctor honoris causa*.

Dimitrie Pompeiu a decedat la București, în 7 octombrie 1954, la vârsta de 81 de ani. El este singurul dintre cei trei inițiatori ai școlii matematice române, cu o viață mai lungă.

Numele lui Gheorghe Țițeica a intrat, pentru totdeauna, în patrimoniul cultural și științific al țării noastre, devenind cunoscut în întreaga lume și evocând figura celui care avea să fie cel mai mare geometru al nostru, creatorul școlii românești de geometrie diferențială.

Gheorghe Țițeica s-a născut la Turnu Severin, ca fiu al lui Radu Țițeica, mecanic de vapor, originar din județul Buzău. A urmat școala primară la Turnu Severin și liceul din Craiova, avînd ca profesor de matematică pe G. P. Constantinescu, tatăl savantului Gogu Constantinescu, creatorul sonicității. A avut premiul I în toate clasele, distingându-se însă, în mod deosebit, la matematici, prin aptitudinile sale excepționale. Din acest motiv, a avut și bursă, bani din care reușea

⁸ Octav Onicescu, Dimitrie Pompeiu, în *Mathematica*, Timișoara, 1943, , vol. XIX, p. 57

să își cumpere cărți de matematică. În noiembrie 1891 a apărut la Craiova, în cadrul liceului, sub îndrumarea "tânărului și entuziastului" profesor G. T. Buzoianu, *Revista școlii*. Gheorghe Țițeica a desfășurat, pe toată durata apariției revistei, o activitate laborioasă, unanim apreciată. A fost conducătorul rubricii de matematică și autor al unor interesante studii de critică literară și de filosofie.

După ce a absolvit liceul, Gheorghe Țițeica vine în București. El obține o bursă prin concurs la Școala Normală Superioară. În același timp, se înscrie și la Facultatea de Științe, Secția de Matematică unde, cu aceeași sârguință, va urma cursurile unor profesori ca: David Emmanuel, Spiru Haret, C. Gogu, Dimitrie Petrescu și generalul Iacob Lahovary. În iunie 1895, Gheorghe Țițeica și-a luat diploma de licențiat în matematici, iar în toamna aceluiași an a fost numit ca profesor suplinitor de matematici la Seminarul teologic "Nifon" din București.

Apreciat pentru pregătirea temeinică și calitățile sale de cercetător, a fost sfătuit și îndemnat, de către profesori și prieteni, să plece la Paris, pentru a-și desăvârși studiile. Din economiile făcute cu greu, din salariul de profesor, Gheorghe Țițeica ajunge la cea mai vestită universitate din lume de atunci, Școala Normală Superioară din Paris, ca bursier intern, în anul 1897. Aici îi are colegi de an pe vestiții matematicieni Henri Lebesgue și Paul Montel. În primul an de studiu și-a refăcut licența, fiind clasificat primul. În tot timpul șederii sale la Paris a studiat neîncetat, împărțindu-și aproape exclusiv timpul între cursuri și biblioteci. El socotea ca fiind o datorie morală să se întoarcă cât mai repede în țară, ceea ce a și făcut în anul 1899, imediat după susținerea tezei de doctorat. Henri Lebesgue afirma despre el: „Eram încântat să-l regăsesc, plin de vioiciune, fericit să-mi vorbească despre căminul său, radiind, cu privirea sa luminoasă și discretă, aceeași magnifică sănătate morală... Înțelegeam că în el se reuneau continuu preocuparea datoriei de împlinit și o euforie izvorâtă din conștiința datoriei împlinite”⁹.

Impresionat, în special, de lecțiile prezentate de Darboux, Țițeica se dedică cu pasiune geometriei, obținând rezultate remarcabile încă din timpul studiilor. „Țițeica era geometru, pentru că modul său organic de a gândi obiectele matematice era acela geometric”¹⁰.

Astfel, din acea perioadă el începe să prezinte note științifice care sânt acceptate și publicate de Academia de Științe din Paris, fiind ulterior incluse în teza sa de doctorat. La 30 iunie 1899, în fața unei comisii prezidate de Gaston Darboux, Gheorghe Țițeica își susține teza de doctorat, cu titlul *Asupra congruențelor ciclice și asupra sistemelor triplu conjugate*.

Chiar în seara zilei în care și-a susținut teza, Gheorghe Țițeica a revenit în țară, unde s-a angajat într-o activitate dedicată matematicii. La sfârșitul aceluiași

⁹ Floarea Nicolescu, Liviu Nicolescu, *Gheorghe Titeica - Romanian scientist of international recognition*, în *Balkan Journal of Geometry and Its Applications*, 2005, p.6-10

¹⁰ O. Onicescu, *Gheorghe Țițeica*, în *Bulletin Mathématique de la Societe Roumaine de Science et Technique*, XLI, 1939

an, i se încredințează un curs de calcul diferențial și integral la Universitatea din București, iar în anul următor, la numai 27 de ani, devine profesor agregat la catedra de geometrie analitică și trigonometrie sferică.

Înainte de el, Țițeica și alți matematicieni români publicaseră lucrări remarcabile în periodicele din occident, dar, întorși în țară, ei n-au mai continuat aceste lucrări, de obicei doctoratul fiind sfârșitul preocupărilor științifice. Gheorghe Țițeica a rupt această tradiție, continuându-și lucrările și în țară, ajungând unul din cei mai mari geometri ai lumii. Dintre lucrările sale remarcabile se pot aminti: *Geometria diferențială proiectivă a rețelelor* (1924) și *Introducere în geometria diferențială proiectivă a curbilor* (1931). El este un deschizător de drumuri în geometria diferențială. Mare om de știință, Gheorghe Țițeica a îmbogățit domeniul geometriei cu noi obiecte de studiu și a pus bazele cercetării geometrice moderne în România. În știință au rămas „suprafețele S Țițeica”, precum și curbele și rețelele care îi poartă numele. Este considerat, pe plan mondial, unul dintre fondatorii geometriei centroafine. Datorită acestor lucrări extraordinare, a fost invitat să participe la numeroase congrese internaționale: în Toronto (1924), Zürich (1932), Oslo (1936), unde a fost ales președinte al secției de geometrie. A predat la universitățile din Paris, Bruxelles și Roma. Despre conferințele sale ținute la Sorbona, matematicienii Paul Montel și Arnaud Denjoy au menționat, la primul Congres al matematicienilor români ținut la Turnu Severin în 1929, că „Universitatea franceză se simte foarte onorată că numără, printre profesorii săi, pe savanții români, Țițeica și Pompeiu”. A fost decorat de trei regi ai României: Carol I, Ferdinand I și Mihai I, dar și de regele Franței, fapt ce demonstrează încă o dată amprenta puternică lăsată în istoria matematicii.

Gheorghe Țițeica a fost, în mai multe rânduri, președinte al "Societății matematice din România", al "Societății române de știință" și al "Asociației pentru înaintarea și răspândirea științelor". El a îndeplinit și funcția de vicepreședinte al "Societății politehnice din România" și membru în Consiliul superior al Instrucțiunii publice. A fost numit vicepreședinte al Academiei Române în anul 1928, iar în 1929 a devenit Secretarul General al acestei instituții.

Correspondența sa cu oamenii de știință nu se rezuma doar la Europa și Canada, în 1930 fiind ales membru corespondent al Academiei de Științe Maryland din Statele Unite ale Americii. De asemenea, a fost membru al Societății de Științe din Liege și Varșovia. În anul 1934, a primit distincția de *Doctor Honoris Causa* al Universității din Varșovia.

Gheorghe Țițeica a fost și un mare pedagog. Cursurile și discursurile sale erau extrem de iubite de studenți, dar și de oamenii de știință. El își ținea întotdeauna cursul la nivelul de înțelegere al studenților și puneă atâta suflet în predare, atâta convingere în tot ceea ce expunea, încât lecția lui te cucerea de la început, te determina să-l urmărești cu viu interes până la sfârșit și să pleci de la curs cu lecția învățată. Dan Barbilian, care a fost unul dintre elevii favoriți ai săi a formulat câteva considerații interesante: „Am avut curiozitatea să gust, într-o atitudine de așteptare, lecțiile profesorului Țițeica. Le-am cunoscut ca niște clare

bătălii. Sub fața aceasta, mai ales, le iubesc. Însemnătatea acestor lecții nu-ți îngăduie însă o prea lungă pasivitate. Scoți repede hârtia, creionul și intri în bătaie. Atunci simți lângă tine o mână sigură de neîntrecut combatant. Aci îndepartează fierul cu care inerția somnolenții vroia să te întunece, dincolo arată o potecă sigură în spatele taberei de întuneric; îți încheie armura slăbită de lovituri și, din izbândă în izbândă, te conduce în cortul bogățiilor lui Darius¹¹”. Alt student al său, Petre Sergescu, își amintește: „Nu întârzia niciodată, niciun minut la intrarea în clasă și niciun minut la ieșire. Cursul era împărțit în mod armonic; uneori lua o dezvoltare pe care nici n-o bănuiam; spre a se încheia, în splendoare, tocmai în clipa când suna clopoțelul“.

Gheorghe Țițeica, la fel ca și alți savanți români, a depus și o susținută muncă de răspîndire a cunoștințelor științifice, prin lecții, conferințe și publicații. În anul 1905, împreună cu G. G. Longinescu, înființează revista de cultură științifică *Natura*. Împreună cu Ion Ionescu, Andrei Ioachimescu, și Vasile Cristescu participă la editarea *Gazetei matematice* încă de la înființarea ei, în anul 1895.

El a murit, în plină putere de creație, regretat de toți cei care au avut privilegiul să-l cunoască, la 5 februarie 1938. Opera științifică a lui Gheorghe Țițeica cuprinde circa 400 de lucrări, dintre care 96 sunt memorii științifice, majoritatea lor îmbrățișând domeniul geometriei diferențiale. Octav Onicescu scria la moartea sa: „Știința românească a pierdut pe unul din marii săi preoți, matematica românească pe cel care-i purta bucuros culorile, iluminat de conștiința că o reprezintă, responsabil de succesele sau înfrângerile ei. Muncitor neobosit el însuși, în primele rînduri, entuziast de fiecă cucerire, pasionat pentru orice noutate, profesorul Țițeica era în aceste tovarășii de muncă pe care le constituie Societatea Română de Științe și secțiile ei, cel dintâi, prezent de câte ori adevăratele interese ale științei erau în joc purtând prin nu știu ce delegație mistică, nemărturisită, sentimentul răspunderii acelor interese”¹².

Ca orice știință, matematica se dezvoltă în permanență, dar cunoaște anumite perioade în care această dezvoltare este mai vijelioasă. O astfel de perioadă a fost și sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd apar discipline noi, ca, de exemplu, teoria ecuațiilor integrale. Iar prima monografie din lume, care a fost dedicată acestui domeniu, se datorează matematicianului român Traian Lalescu. Academicianul Grigore Moisil îl considera pe Traian Lalescu unul din cei mai impozanți matematicieni pe care i-a avut țara noastră, unul din făuritorii școlii matematice din România și unul din matematicienii de seamă din lumea întreagă. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, Vito Volterra introdusese în știința matematică ideea de funcțională. În teza sa de doctorat, din 1908, și în multe lucrări ulterioare, Lalescu a adus contribuții foarte importante în acest domeniu, care au găsit o rapidă răspîndire în lumea matematică internațională.

¹¹ Dan Barbilian, *Gheorghe Țițeica*, în *Numerus*, 1939, p. 27

¹² Octav Onicescu, *La mormîntul lui Gheorghe Țițeica*, în *Natura*, 1939, nr. 2, p. 42

Traian Lalescu s-a născut în anul 1882, la București, unde părinții săi, veniți din Banat, se găseau în refugiu. Indiferent de situația materială, el a fost un strălucit elev și premiantul de onoare al tuturor școlilor pe care le-a frecventat. Încă elev fiind, a fost remarcat ca un real talent în matematică, prin contribuția sa la *Gazeta Matematică*. Iată ce spunea profesorul Ion Ionescu, primul redactor al *Gazetei Matematice*: „Dacă aparițiunea și colaborarea altor corespondenți poate fi asemuită cu o stea mai puțin sau mai mult strălucitoare, care se ridică încet de la orizont într-o noapte senină, apariția lui Traian Lalescu se poate asemui cu a unei comete, care lucește, uimește și înspăimântă prin coada ei cea lungă, ca și coada de probleme enumerate ce urma numele lui pe coperta *Gazetei Matematice*”.

Reușește primul, cu nota maximă posibilă, la Școala Națională de Poduri și Șosele din București, și urmează -timp de trei ani- cursurile acestei școli. Situația materială precară l-a determinat să facă apel la sprijinul profesorilor, pentru a-și putea continua școala. Fiind însă atras irezistibil de matematică, se retrage de la cursurile de ingineri și se înscrie la Secția de Matematică a Facultății de Științe a Universității din București, obținând licența în numai doi ani (1903—1905). Aici i-a avut profesori pe Gheorghe Țițeica, Anton Davidoglu, Spiru Haret, Nicolae Coculescu și Ermil Pangrati. Când foștii profesori îl dojenesc că a părăsit cursurile de inginerie, profesie ce l-ar fi putut ajuta material, Traian Lalescu le răspunde că el socotește cinstit „să cauți să te îndepărtezi de o activitate, care nu-ți va putea da mulțumirea deplină și să-ți urmezi adevărata chemare pentru știința căreia vrei să-i dedici toate puterile tale de muncă”.

După ce activează un timp ca profesor în învățământul mediu, pleacă pentru specializare la Paris, ca bursier. În anul 1906, Emil Picard ține un curs la Sorbona despre ecuațiile integrale. Tânărul român este atras de noutatea subiectului, căruia îi consacră tot timpul și toată puterea sa de muncă. După aproape doi ani de studiu, în anul 1908 Traian Lalescu își susține doctoratul la Sorbona, cu teza *Asupra ecuației Volterra* (despre ecuațiile integrale), lucrare publicată în *Journal de Mathématiques pures et appliquées*. Ilustrul matematician Volterra a fost atât de impresionat de lucrarea lui Lalescu, încât a introdus rezultatele acesteia în propria sa lucrare *Lecții asupra ecuațiilor integrale și integro-diferențiale*. Mai târziu, Lalescu și-a diversificat studiile, obținând și o diplomă de inginer de la Școala Superioară de Electricitate din Paris.

În anul 1911 publică prima monografie din lume dedicată ecuațiilor integrale, *Introducere la teoria ecuațiilor integrale*¹³, carte în care expune și rezultatele sale personale. Răsunetul acestei cărți a fost foarte mare, ea devenind principala carte de referință în materie. Monografia, apărută mai întâi la București, este tradusă în anul următor în limba franceză, apărând la Paris, cu o prefață datorată marelui matematician Emil Picard, conținea următoarele mărturisiri despre Traian Lalescu: „Spiritul său curios se interesa de părțile cele mai variate

¹³ A apărut în *Buletinul Societății de Științe*, vol. XIX și XX, iar apoi ca volum separat, București, 1911.

ale matematicii. De multe ori ne plimbam împreună prin grădina Luxemburg discutând unele puncte ale filosofiei științelor”.

Întors în țară, deși se făcuse cunoscut în cercurile științifice din Franța și Germania ca un talentat matematician, este numit profesor în învățământul mediu la Giurgiu și București (1906—1912). Abia mai târziu intră ca asistent la Școala Națională de Poduri și Șosele, funcționând simultan și la Facultatea de Științe din București, unde predă primul curs de ecuații integrale din învățământul superior românesc.

Inteligența sa scăpărătoare era mereu în căutarea noului în știință, urmărind și legarea matematicii de multiple aspecte ale practicii. Tocmai de aceea, după ce urmează în 1915 un curs de electricitate și electrotehnică în țară, la Școala Națională de Poduri și Șosele, audiază și cursurile Școlii Superioare de Electricitate de la Paris (1918—1919), obținând titlul de inginer.

Revenit în țară, ia parte activă la reorganizarea învățământului superior în perioada imediat următoare primului război mondial, ca și la introducerea unor cursuri noi. Astfel, chiar el predă, pe rând, cursuri de algebră superioară, mecanică rațională, geometrie analitică, calcul tensorial, teoria numerelor. La insistența sa, se înființează Școala Politehnică din Timișoara (1920), el fiind primul rector al acestei prestigioase instituții de învățământ superior. Tot la Timișoara înființează *Revista matematică*, care, alături de *Gazeta Matematică*, a contribuit la pregătirea și afirmarea elevilor din învățământul preuniversitar.

În februarie 1916, din inițiativa unui grup de studenți și profesori din capitală, a luat ființă Clubul Universitar București, astăzi Sportul Studentesc. Primul președinte al acestuia a fost Traian Lalescu. Mai târziu, în 1920, lua ființă la Timișoara Societatea Sportivă Politehnica, unul din principalii susținători ai acestei acțiuni fiind, de asemenea, Traian Lalescu.

În anii de după primul război mondial a fost implicat și în politică, fiind de două ori deputat al Banatului. Toată viața a rămas legat sufletește de locurile natale ale tatălui său¹⁴. Îndrăgostit de locuri și de oameni, a scris și o monografie a Banatului în limba franceză, din care răzbate un patriotism local autentic¹⁵.

Deși domeniul de activitate științifică a lui Traian Lalescu s-a situat în domeniile superioare ale matematicii, totuși, datorită poate și colaborării la *Gazeta Matematică*, a rămas atașat și de matematica elementară. În sprijinul predării matematicilor în învățământul superior și mediu, a publicat valoroase lucrări cu caracter didactic: *Calculul algebric* (1924) și *Tratat de geometrie analitică* (1925).

Traian Lalescu a murit la vârsta de numai 47 de ani, în 1929, pe 15 iunie, în București, în urma unei duble pneumonii contractate în toamna lui 1927, căreia nu i-au venit de hac tratamentele de la Nisa și Paris. Atâtea i-au fost zilele, dar viața unui om devotat cunoașterii nu se măsoară în zile, luni, ani. Pornise la drum ca simplu profesor de gimnaziu și inginer, ca să ajungă spre sfârșitul scurtei sale

¹⁴ Este vorba de comuna Cornea de lângă Caransebeș.

¹⁵ Traian Lalescu, *Le problème ethnographique du Banat*, Paris, Imprimerie Paul Dupont, 1919

vieți un savant care a depășit limitele simplei specializări. Cu „un cap care face cât zece moșii“, cum l-a caracterizat Gheorghe Țițeica, viitorul lui socru Traian Lalescu a ajuns, cum era de așteptat, un nume important în matematică. Dinamic, profund original în gândirea sa științifică, profesor care știa să cucerească studenții la cursurile sale, marele matematician-inginer și-a realizat, cum observa Miron Nicolescu, susținuta ambiție de a contribui la realizarea unei „mișcări matematice intense în țara noastră“. „Prin tot ce a făcut, prin valorile morale pe care le-a cultivat, performanțele științifice la care a ajuns, implicarea pătimașă în viața socială și politică a vremurilor sale, Traian Lalescu a impus un stil de viață, a creat modele pentru cei tineri, a lăsat urme, a inițiat, a dăruit..., a iubit”¹⁶.

Dacă unele universități din străinătate au o vechime de aproape 800 de ani, la începutul celui de-al doilea război mondial, cele două universități românești aveau doar peste o jumătate de secol de existență. Când Franța îl dădea pe Descartes sau Fermat, iar Anglia pe Newton, în țările române se puneau bazele învățământului în general și nicidecum al celui matematic. Abia la începutul secolului al XX-lea putem vorbi despre creația matematică propriu-zisă. Cu toate acestea, învățământul matematic românesc a dat personalități de seamă în elita matematicii mondiale.

---

¹⁶ Laura Grünberg- recomandarea cărții *Traian Lalescu – un nume peste ani*, Ed. Curtea Veche, 2008

Corneliu CRĂCIUN

CONTRIBUȚII DE SEMANTICĂ ISTORICĂ: REACȚIUNE ȘI REACȚIONAR ÎN DISCURSUL POLITIC ROMÂNESC

Ca direcții și domenii de cercetare istorică, cu începere din anii '70, s-au conturat istoria discursului și socio-istoria cuvintelor politice, provocate și reprezentate de Régine Robin (*Histoire et linguistique*, 1973) și, mai aproape, de Maurice Tournier (*Des mots en politique. Propos d'étymologie sociale*, 1997). Rezultate ale investigației pe aceste aspecte au fost difuzate prin publicația *Mots (Cuvinte)*. În pofida ambiguităților și ezitărilor cu privire la statutul și credibilitatea acordată metodologiei lingvistice și lexicometrice, se practică analiza discursului și lexicologia istorică. Implicarea lingvisticii în cercetarea istorică devine tot mai frecventă: Maurice Tournier, în articolul *Des mots en histoire (Communiquer, Presse Universitaires de Septentrion, 1990)*, se manifestă în favoarea unei lingvistici a istoricilor, poziție aprobată de Jacques Guilhaumou (*De l'histoire des concepts à l'histoire linguistique des usages conceptuels, Genèses*, volume 38, 2000, p. 105-118). În aceeași zonă a întrepătrunderii dintre istorie și semantică, semnalăm, în publicația *Genèses* (nr. 20/ 1995) și studiul lui G. Noiriel, *Socio-histoire d'un concept. Les usages du mot „nationalité” au XIXe siècle* (p. 4-23). Un studiu de tip similar, în ceea ce privește noțiuni de identificare națională, a realizat și Victor Neumann, prin *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*.¹

În derularea procesului de reformare a cercetării istoriografice contemporane, se reține și numele lui Reinhart Koselleck. Concepțiile sale au fertilizat abordările istorice și din alte țări (istoricul este german); treptat, concepțiile sale au început să fie difuzate și în România, prin eforturile lui Victor Neumann.

Alături de Werner Conze și Otto Brunner, el a condus și a teoretizat principiile care au stat la baza lucrării în șapte volume, la care se adaugă două volume de indice alfabetic, apărute între anii 1972 și 1997: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politisch-socialen Sprache in Deutschland (Concepte istorice fundamentale. Lexicon privind limbajele social-politice în Germania)*. Această lucrare constituie punctul de plecare, expresia și confirmarea unui nou tip de abordare istoriografică: istoria conceptuală (*Begriffsgeschichte*), o disciplină care integrează istoria socială și istoria ideilor. Spre deosebire de istoria discursului (altă posibilitate de abordare a istoriei), R. Koselleck este interesat de concepte și de câmpuri lexicale (ansamblul cuvintelor: substantive, adjective, verbe, unități frazeologice, antonimele lor, care se referă la aceeași temă). Transformările sociale, politice, mentale s-au așezat în forme

lingvistice, al căror înțeles s-a modificat de-a lungul timpului. Perspectiva lui Koselleck asupra istoriei repetă statutul zeului roman Ianus: cu o față spre trecut și cu o față spre viitor; în alți termeni, gestul acesta înseamnă că trecutul istoric contribuie la configurarea prezentului; această înțelegere a istoriei este reprezentată chiar de titlul unei cărți: *Vergangene Zukunft* (*Trecutul viitor*). El pledează pentru o istorie care să se intereseze de structurile lingvistice repetitive, a căror înțelegere asigură cunoașterea și, astfel, istoria devine mai credibilă. Într-un comentariu pe marginea unui text al lui Koselleck, din volumul *Zeitschichten*, Hans Georg Gadamer a insistat asupra necesității de a integra limba în definirea acțiunilor și concepțiilor umane.²

Actualmente, pe terenul cercetărilor de tip istoric, din perspectiva relațiilor istorie – lingvistică, se manifestă două curente: istoria semantică, în jurul lui Reinhart Koselleck, și istoria discursului, în jurul lui John Greville Agard Pocock și Quentin Skinner. În această a doua direcție se integrează și istorici francezi: J. Guilhaumou, Denise Maldidier, R. Robin, *Discours et archive* (1997); J. Guilhaumou este autorul lucrării *Essai de synthèse sur les langages de la Révolution française* (1998).

A întreprinde istoria unor cuvinte înseamnă și a face istorie propriu-zisă; e posibil a releva trecutul dintr-o altă perspectivă decât cele utilizate în mod tradițional; noile viziuni se situează cu primele într-o relație de complementaritate.

E necesar să se facă o distincție între cuvintele abordabile din punctul de vedere al evoluției conținutului semantic, pentru că nu orice cuvânt care prezintă mutații în ceea ce privește sensul este semnificativ pentru procesul de lectură a istoriei (spre exemplu, a glosa pe marginea cuvântului latinesc „nutrimen-inis”, cu înțelesul de hrană, și a cuvântului românesc „nutreț”, cu sensul de „hrană pentru animale”, indicând o îngustare a sensului, este o chestiune de semantică, dar fără a se interfera cu studiul istoriei, e doar un caz, unul dintre atâtea multe, care s-au întâmplat în procesul de devenire a unei limbi în altă limbă). Vom preciza că e nevoie de altă categorie de cuvinte, de acelea care desemnează grupuri, clase, mentalități, instituții, practici, comportamente, pe care, urmărindu-le, se pot reface parcursuri istorice. De astfel de cuvinte esențiale se interesează istoria conceptelor, cuvinte cu încărcătură conceptuală masivă, susceptibile de modificări de sensuri, în care s-au repercutat mișcările din societate, în plan politic, ideologic, social, cultural, economic. Analizând evoluția lor istorică, legătura cu timpul care le-a generat, sunt analizate și relevate procesele și convulsiile istorice. O astfel de abordare identifică avatarurile unor cuvinte ca: progres/ progresist, reacțiune/ reacționar, naționalitate, democrație, libertate, burghez, chiabur, intelectual, bandă/ bandit.

În cele ce urmează ne-am propus să relevăm diferențe de semnificație în cazul cuvintelor reacțiune/ reacționar în două etape istorice depărtate: în jurul anului 1880 și imediat după al doilea război mondial. Vom constata sensurile primare și determinate de politic, fără a ieși din sfera comunicării interumane, și sensurile perfide, ofensive, ale acelorași cuvinte, în circumstanțele începutului de

bolșevizare a țării, exclusiv în cercurile comuniste inițial și, ulterior, în întreaga societate ocupată de comuniști. Aceleași cuvinte nu mai serveau la a comunica, ci la a condamna.

La sfârșitul anului 1878, Mihai Eminescu abordează, printr-un editorial din *Timpul* (20 decembrie), pentru prima dată în ceea ce-l privește, chestiunea acuzației de a fi reacționari, adusă de liberali conservatorilor. Poziția sa – exprimată acum foarte ferm și reluată în alte ocazii cu tot atâta fermitate – era de a declara nelegitimitatea acuzațiilor.

Cuvintele „magice”, cum le caracterizează Eminescu, „reacțiune” și „reacționari”, reprezentând acuzarea frecventă, nu ar putea avea acoperire în realitate, întrucât nu există o propensiune spre trecut; nu există nimic în trecut pe care vreo grupare politică de la acea dată să intenționeze să-l aducă în actualitate. Exemplul invocat al Franței era de natură să acrediteze ideea că o manifestare a reacțiunii în România este exclusă prin însăși natura stărilor din țară: „Noi, inițiatorii și propagatorii acelor libertăți (din Constituție - n. n.), de a căror dezvoltare ne bucurăm astăzi, n-avem nimic de căutat înapoi. În țara noastră nu există legitimații, nici orleaniști, sau imperialiști, sau clericali; nu avem noblețe, nici privilegii de reconstituit. De asemenea, nu avem republică de răsturnat, nici monarhie de restabilit.”³

În esență, atitudinea politică a lui Eminescu, generată de acuzațiile aduse de către liberali, constă în respingerea a tot ce înseamnă republică, a votului universal, a presiunilor masei și în păstrarea Constituției cu monarhie constituțională.

În finalul articolului se produce o mișcare de simulare: „Dacă acei ce zilnic proclamă liberalismul lor au principii mai liberale decât acestea, atunci recunoaștem că sîntem rămași înapoi, dar totodată câtă să mărturisim că, de cîte ori se vor face încercări de a păși peste limitele libertăților și așezămintelor noastre constituționale, noi ne vom face reacționari, în adevăratul și binefăcătorul înțeles al cuvîntului.”⁴

Chiar la începutul anului 1879 (5 ianuarie), M. Eminescu reia chestiunea relației prezumate de identitate dintre Partidul Conservator și reacțiune/reacționar. Cu această ocazie, Eminescu detaliază viziunea sa privind absența bazelor unui partid care să fie declarat reacționar. Lipsind elementele care ar justifica un partid reacționar, nu poate fi acceptată nici caracterizarea unei formațiuni politice drept reacționară.⁵

Nici unul dintre elementele prin care se susține un partid reacționar nu ar exista în România, respectiv: nobilime istorică și ereditară (bazată pe dreptul de moștenire al primului născut), dinastie istorică provenită din rîndul acelei aristocrații, privilegii politice ale acestei clase, cum ar fi un Senat alcătuit în exclusivitate din reprezentanți ai ei. În locul acestor fundamente, există o nobilime ad-hoc, formată nu prin descendență, familii influente care-și impuneau prerogativele, fără ca acestea să aibă o bază juridică, o boierime inconsecventă și imperfectă, ca urmare a instabilității stărilor din țară.

Dovada existenței unei reacțiuni autentice ar fi forța confruntărilor dintre ea și mișcările revoluționare. E ceea ce s-a întâmplat în Olanda și în Anglia, aici prin Cromwell. În schimb, pentru ceea ce se poate desfășura la noi, Eminescu accentuează imaginea unor manifestări care mai degrabă trimit înspre spectacol gratuit și grotesc decât înspre un conflict dramatic: „Ieși cu masalaua pe uliță, strigă „Jos cutare, Sus cutare!”, zi-i revoluție și te-ai mîntuit. Apoi deie-mi-se voie, asta nu-i revoluție, ci comedie.”⁶ Și în *Conul Leonida față cu reacțiunea*, eliminarea lui Cuza Vodă de la tron și celebrarea publică a trădării au aspectul unei farse imense, cu actori la vedere inconștienți. În spatele acțiunii de abdicare nu există nici un conflict grav, personajele nu au distincție, actele se pierd în învâlmășeală și derizoriu.

O practică semnalată atunci de Mihai Eminescu va face carieră în discursul politic: cumulumul de considerații negative în legătură cu o poziție politică. O atitudine motivabilă în mod logic și acceptabilă, chiar și formularea unor dubitații, care nu țintește obiective de discreditare sau eliminare, deci inofensivă, primește o etiologie negativă; pe seama ei e pus tot ceea ce în opinia publică a timpului provoca adversitate sau șoc, cu știința foarte clară a funcționării contaminării, a transferului de semnificație negativă. Întrebării, nedumeririi sau opoziției provocate de o anumită chestiune – dacă vine din partea adversarului politic - i se transferă negativul cunoscut și respins al altor identificări: „...- atunci știți cum se cheamă acel sărman întrebător? Reacționar, rugină paraponisită, austro-maghiar sau rusofil, vînzător de țară. Noi îi zicem conservator.”⁷; „Dar spune vreunui: „Măi creștine, vezi-ți de treabă! Ce te amesteci la un lucru cînd nu știi seama și rostul lui? (...) Știi ce-ți va răspunde? Că ești reacționar, austro-maghiar, vînzător de țară.”⁸

Opoziția conservatorilor față de intrarea României în războiul împotriva turcilor, care avea justificări determinate de anumite conjuncturi, cărora li se acorda prea mult credit, este explicit înregistrată și a fost invocată la data respectivă ca o probă de antipatriotism. (Realitatea este că atitudinea conservatorilor – inclusiv a lui Mihai Eminescu – față de Războiul din 1877 nu a fost cauzată de antipatriotism, ci de un spirit analitic pregnant. Nici în timpul primului război mondial din 1914-1918, vocile politice românești care cereau solidarizarea noastră cu Puterile Centrale nu au exprimat atitudini antipatriotice, întrucât se știa că printr-o astfel de alianță Ardealul ar fi rămas în afara granițelor României; ele au fost produse de conștiința pericolului pe care l-ar fi reprezentat – pentru România - o Rusie victorioasă.)

Concluzia articolului este că, în România, nu se putea vorbi de o bază a reacțiunii și reacționarilor. Absenta orice element care ar fi justificat o întoarcere spre trecut: „Așadar – unde e reacția și unde reacționarii?

Trăiește vreun descendent al Basarabilor sau al neamului Mușat din Moldova sau – ca să fim compleți – al Asanizilor din regatul româno-bulgar al Emului care să petreacă în țări străine ca ducele de Cumberland, fiul regelui

Hanovrei, iar partizanii lui să frământa țară, căutând a răsturna dinastia și readuce pe cea veche?

Nu!

Este vreo castă aristocratică care și-a pierdut drepturile ei ereditare și istorice, jurisdicția și dreptul exclusiv de-a administra cutare ori cutare județ, și care acum caută a le recîștiga cu orice preț?

Asemenea nu. (...)

Orice încercare de-a reînvia clasele vechi e astăzi zadarnică dintr-o cauză simplă. Alte împrejurări au dat naștere boierimii vechi, împrejurări care nu se repeta nicicînd de două ori în lume.”⁹

Ceea ce mai trebuie să reținem din acest text și care fapt este, în general, ignorat cu obstinație, în aprecierea gândirii politice a lui M. Eminescu este că el, dacă nu se solidarizează cu teza radicală a „formele fără fond”, în schimb decretează ca soluție nu eliminarea lor, pentru că nu aveau conținutul inerent, ci ameliorarea lor, pentru a le aduce în stare de funcționare deplină: „Vom pierde multă vreme încă pentru a umple formele civilizației pe care le-am împrumutat, dar ele trebuie umplute, nu nimicite”.¹⁰

Conul Leonida față cu reacțiunea, farsa într-un act a lui I. L. Caragiale, a apărut în *Convorbiri literare*, în 1880. Așadar, din punctul de vedere al timpului de difuzare se situează în proximitatea intervențiilor lui Mihai Eminescu din gazetă.

„Reacțiunea” e obsesia lui Leonida, bărbat la 60 de ani, pensionar, căsătorit a doua oară, în urma decesului primei soții, și care ține lecții de cultură politică, înainte de culcare, celei de-a doua consoarte, Efimița. Face declarații de adeziune la republicanism, se extaziază la reamintirea acțiunilor lui Garibaldi și a celor 1000 de voluntari ai săi și, din cauza cunoscutelor sale opinii politice, trăiește sentimentul unei continue stări de potențială victimă a „reacțiunii”.

Pentru Leonida, petrecerea de lăsata secului, noaptea, cu focuri de revolver și strigăte, este interpretabilă ca o manifestare agresivă din pricini politice. Într-un demers de a se dumeri cu privire la ceea ce se întâmpla în exterior, într-o stare de precipitare și tulburare, caută ziarul din ziua anterioară, în speranța că va descoperi acolo vreun indiciu în legătură cu strigătele și violențele nocturne. Sursa lor e identificată în „reacțiune”, pensionarul se crede urmărit de reacționari, iar un circumstanțial text de gazetă, conexas la nevoia de a explica un fapt din afara spațiului său de protecție, resimțit ca agresiv orientat înspre el, îl transpune în situația de a fi victimă a ceea ce el numește „reacțiune”: „Reacțiunea a prins iar la limbă. Ca un strigoi în întuneric, ea stă la pândă, ascuțindu-și ghearele și așteptând momentul oportun pentru poftetele ei antinaționale...”, la care Leonida exclamă: „Și pe mine mă știu toți reacționarii că sunt republican, că sunt pentru națiune”.¹¹

Ne întâlnim aici cu două noțiuni amorse: „reacțiune” și „reacționari”, plasate în contexte care le supradimensionează. Din textul publicistic citit nocturn de Leonida și din exclamația lui Leonida identificăm totuși și trăsături certe, care materializează viziunea personajului asupra unui pericol politic: reacțiunea are

„pofte antinaționale”, iar „reacționarii” îl caută cu intenții criminale pe Leonida pentru că l-ar ști a fi „pentru națiune”; toate acestea înseamnă, derulând logica interpretărilor lui Leonida, că ei, reacționarii și reacțiunea, sunt împotriva națiunii.

Reacțiunea se menține în zona ambiguității, a obscurului; în locul elementelor care ar trebui s-o contureze, pentru a-i acorda materialitate, i se aplică o aglomerare de trăsături terifiante: e similară unui strigoi (sugestie de non-apartenență la terestru și la normal), acționează din întuneric (sugerează zona în care proliferază pericolele și se pregătește terorizarea), are gheare (acționează după tactica și perfidia animalelor de pradă), e pregătită de atac (reprezentarea primejdiei perpetue).

În fiecare dintre aparițiile sale, cuvântul „reacționar” are evidente conotații negative. În cazul lui Mihai Eminescu, pledoaria era dirijată înspre a demonstra că nu existau în România condițiile minime pentru a vorbi despre o reacțiune. Dar, fără nici un fel de rezervă, admite apartenența la reacțiune – a sa și a celor pe care-i reprezenta prin ziarul *Timpul* -, într-o semnificație a cuvântului asumată.

Respingerile și acceptările de desemnare prin cuvântul „reacționar” erau posibile, pentru că se înscriau în cadrul unui regim politic în care lupta se dădea pentru obținerea puterii, nu întotdeauna în forme civilizate, dar nu se desfășura, programatic, pentru distrugerea adversarului, ca entitate fizică, politică, ideologică.

În timpul istoriei controlate de comuniști, s-au produs schimbări cu caracter radical și în privința relației dintre puterea politică și limbă. Dacă cuvintele desemnează un obiect, acum se ajunge la substituirea obiectului prin limbaj. Într-o comunicare de tip obișnuit, „reacționar” era o persoană care apărea ca situându-se împotriva progresului societății, era așadar o persoană recognoscibilă social și politic, în baza unor elemente de identificare afișate public. Comunismul a produs modificări structurale și în uzul limbii; cuvântul nu numai desemnează, el suspectează, învinovățește, condamnă, ucide. Era suficient ca o persoană să fie desemnată ca reacționar, pentru ca statutul ei în societate să se schimbe prin inferiorizare, sau prin detenție ori suprimare. Cuvintele nu mai sunt mijloace de comunicare, ele au devenit instrumentele politice ale unei grupări care a dat cuvântului misiuni de supraveghere și execuție ori de simplificare mintală și de inoculare a fricii și a terorii.

În ședința activului de partid al P. C. d. R., din 23-24 sept. 1944, s-a discutat Proiectul de platformă pentru formarea Frontului Național Democrat, proiect care a fost elaborat și impus de Partidul Comunist.

Concluzia - cercetând limbajul -, în ceea ce privește conceptul „reacționar” este că, la o lună după ieșirea la suprafața scenei politice, comuniștii veneau cu un limbaj stabil din punct de vedere ideologic, repetitiv, vehiculau concepte fără să simtă nevoia să le argumenteze și fără să creadă că ar trebui argumentate.

Întrucât războiul nu se încheiase și amintirea ororilor lui era vie, în caracterizarea adversarului politic se sprijineau pe transferul de semnificație negativă a cuvântului „fascist” asupra cuvântului care desemna pe cel care

ajunsesse obiectul atacurilor, adică asupra adversarului. De aceea, alături de asocierea „democrat”- „antihitlerist”, se practica în discursul de partid asocierea „reacționar” - „fascist”. Spre exemplu, în discursul lui Gheorghe Apostol: „...ei caută să concentreze în jurul lor elementele cele mai reacționare fasciste, după cum vedem în P. N. Ț. și P. Liberal, unde le este drumul deschis elementelor reacționare.”¹²

Se constată ca un fenomen caracteristic discursului politic comunist: tendința spre supradimensionare; vorbitorii comunică o realitate – negativă sau pozitivă – și o prezintă ca aflată în expansiune, ilimitată. De aici, preferința pentru protuberanțe, pentru ceea ce ei credeau a fi formele supreme de manifestare. A fi spus reacțiune sau reacționari li se părea a nu fi acoperit încărcătura de potențial negativ pe care-l doreau enunțat. Exemplele vizează același substantiv și, cu această încărcătură semantică, el va preceda celălalt substantiv incriminator. Exemplu: Grigore Preoteasa: „vârfurile reacționare din țara noastră, în frunte actualmente cu Maniu și Brătianu...”¹³; Ion Gheorghe Maurer: „...în jurul unor vârfuri reacționare din partidele burgheze se concentrează tot ce România are reacționar azi.”¹⁴

Cum exista o falsă conștiință a semnificației cuvintelor, conducătorii de partid apelează frecvent la construcții ale superlativului, nerespectând nu numai regulile de logică a comunicării, dar nici logica adevărului istoric. Pentru Ana Pauker, înțelegerea aceasta este deductibilă din aserțiune, România se manifestase mai antisovietic decât Germania: „Ca nici o țară din Europa, de când există România Mare, duce o politică de vrăjmășie împotriva Uniunii Sovietice, o politică din cele mai reacționare.”¹⁵; Gheorghe Gheorghiu-Dej: „...elementele reacționare din vârfurile partidelor burghezo-democratice, în frunte cu Maniu, au partea lor de vină în toate acestea.”¹⁶

Asupra reacțiunii există o perspectivă de tip dinamic: un monstru în continuă agitație, într-o continuă agresiune, care se manifestă ca iminentă, iar declararea ei ca prezentă are rolul de a avertiza despre un potențial rău imens. Ceea ce o caracterizează sunt ubicuitatea și potența, mobilitatea și capacitatea de metamorfoză - ca expresie a unui rău insașiabil. Vorbitorii care afirmă această viziune asupra unei reacțiuni continue și omniprezente sunt Nicolae Ceaușescu: „...în acest Guvern sunt elementele reacționare, care caută să pună piedici în realizarea efortului de război al Armatei Roșii și al nostru.”¹⁷; Constantin Doncea: „Bine a spus cine a spus că trebuie să fim atenți la elementele reacționare din partidele cu care noi suntem în Bloc, că nu dorm.”¹⁸; Magyars (Moghioroș Alexandru): „Dar a rămas în urmă organizația Frontului Național democratic și aceasta trebuie cu orice preț realizat; și noi am văzut că reacțiunea nu doarme.”¹⁹

A urmări mutațiile de sens ale unor cuvinte-cheie (concepte), cum sunt reacțiune/ reacționar este egal cu a face istoria societății românești din momentul intrării acestor cuvinte în limba română și până în prezent (nici în cazul acesta nu poate fi vorba de exhaustivitate). Cuvintele de acest tip asemenea unui seismograf pertinent, indică procesualități și încorporează factori esențiali: gradul de toleranță

a uni regim, de intoleranță a altuia, raporturile de clasă, lupta de clasă, structuri politice, anormalitate și normalitate, idiosincraziile și sensibilitățile unei epoci și ale unui regim politic.

Note:

---

1. Ediția a II-a, revizuită și adăugită, Curtea Veche, București, 2005.
2. Victor Neumann, *Este utilă o altă abordare a istoriei?*, în *Timpul*, VII (2006), nr. 1 (ian.), p. 14-16; *Biografia unui savant: Reinhart Koselleck și „trecutul viitor”*, în *Idei în dialog*, IV (2008), nr. 2 (febr.), p. 48-49.
3. Mihai Eminescu, *Opere politice II*, Editura Timpul, Iași, p. 59.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*.
6. *Ibidem*, p. 60.
7. *Ibidem*.
8. *Ibidem*, p. 61.
9. *Ibidem*, p. 62.
10. *Ibidem*.
11. I. L. Caragiale, *Teatru*. Antologie, prefață, tabel cronologic și aprecieri critice de Liviu Călin, Editura Ion Creangă, București, 1983, p. 78.
12. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, *Stenogramele ședințelor conducerii P. C. R. 23 septembrie 1944 – 26 martie 1945*. Comitetul de redacție: Radu Ciuceanu, Corneliu Mihail Lungu (coordonatori), Florin Constantiniu (responsabil de număr), Sever Catalan, București, 2003, p. 19.
13. *Ibidem*, p. 21.
14. *Ibidem*, p. 24.
15. *Ibidem*, p. 37.
16. *Ibidem*, p.66.
17. *Ibidem*, p. 26.
18. *Ibidem*, p. 33.
19. *Ibidem*, p. 48.

LITERATURĂ

Susan GEROE SIMPSON

PRĂJITURA

Așa cum alții, pentru a evoca moartea celor dragi, aprind o lumânare sau pun flori pe mormânt, pentru a comemora moartea mamei mele, mi-am făcut un obicei din a face ceva ce ei i-ar fi plăcut să facem împreună. Era un dar care-mi făcea plăcere să-l ofer și care sper că mamei i-ar fi plăcut să-l primească.

Timp de douăzeci și cinci de ani, i-am dăruit mamei poezii și povestioare, am plantat copaci și flori în memoria ei. În acest an, am decis să fac ceva diferit – să-i pregătesc o prăjitură specială pe care obișnuia ea s-o prepare când eram copil.

Stând lângă teigheaua din bucătăria mea albastră și albă, m-am uitat peste rețeta de prăjitură de care îmi aduceam atât de bine aminte, și pe care totuși nu am preparat-o niciodată. Lucrul acesta în sine nu era unul neobișnuit, deoarece făceam prăjituri foarte rar.

Toate ingredientele erau înșirate pe teighea unul lângă altul, zâmbind și provocând patiserul începător de vârstă mijlocie.

Lista de ingrediente era descurajantă: „500 g făină, 100 g zahăr, jumătate de decilitru de vin, 250 g unt” pe care l-am transformat în 2 1/2 cuburi de margarină cu cantitate mică de grăsime. Aș fi vrut să caut pe Internet și să scot la imprimantă un tabel cu transformarea unităților de măsură. În cele din urmă, am ales să aproximez în loc să întârzii și am așezat ceremonios cântarul de bucătărie - rareori folosit - lângă ingrediente. Vroiam să le arăt micilor adversari cu rânjete că nu îi voi cruța – dacă nu total, măcar parțial.

Uitându-mă la cântar, am fost încurcată de cele două seturi de linii și numere înscrise pe el. L-am examinat mai atent, iar partea stângă a creierului meu mi-a spus că pe acest instrument minunat erau scrise și gramele și unciile. „Ce descoperire!”, am bolborosit surprinsă, căci aceasta era un semn bun.

Rețeta era dintr-o carte de bucate veche, dar foloseam un nou instrument, un ajutor de bucătărie - un tel scump de bătut ouăle, cu brațe speciale de amestecat aluatul -, care și-a meritat toți banii. „Nu voi mai avea niciodată îndoieli cu privire la investirea în astfel de instrumente”, mi-am spus, punând în opoziție vechea unealtă, rareori folosită de aproape 40 de ani, primită la nunta mea. Revenită pe pământ, am încercat să frământ ingredientele, care, între timp, luaseră forma unei imense găluște de culoare bej, care nu se mai lipea de bol. O altă surpriză – încheietura mâinii mele slăbite se simțea chiar minunat, după ce am terminat de amestecat aluatul de patiserie.

Într-adevăr, nu bucătarul-șef, ci aluatul avea nevoie de odihnă, pentru o oră cel puțin. În ciuda acestui fapt, eram prea nerăbdătoare ca să aștept atâta, iar după

20 de minute am împărțit „bulgărele” în șase bile mai mici, așa cum zice în rețetă. Mușcându-mi buza de jos, am început procesul - inedit pentru mine - dificil, imprevizibil, de a rula aluatul. Nu doar că a trebuit să fiu atentă să nu-l rup, dar a trebuit și să am grijă să nu se lipească de tabla de frământat și să-l modelez în straturi subțiri dreptunghiulare, care să se potrivească cu dimensiunile de 14 x 18 ale tăvii.

Primul strat s-a rulat destul de bine. L-am așezat în tavă și am pus peste el magiun de prune. Apoi a urmat al doilea strat de aluat, peste care am presărat un amestec de nuci măcinate cu zahăr; apoi peste al treilea strat am împrăștiat semințe de mac cu miere. Cu al patrulea strat am avut o mică problemă; avea o altă formă – eliptică – stratul de pe partea stângă depășea tava, iar într-un colț lipsea.

Deși am făcut primii pași spre Tărâmul Panicii, m-am regăsit pe Tărâmul Memoriei, unde am întâlnit-o pe mama mea murmurând încetisor: ceva cum că am pus prea mult amidon în făină și nu i-am păstrat forma, tăind aluatul în plus și punându-l peste o gaură.

- Vezi, Liliana, câteodată trebuie să improvizezi, a spus încet. Nu poți să faci altcumva.

Atunci, ca și în trecut, a adăugat:

- Ar trebui să te uiți la mine când gătesc ceva... nu știi niciodată, poate într-o zi ...

- Niciodată! Mi-am auzit vocea spunând. O să cumpăr de la patiserie, mamă! Mama doar a dat din cap și s-a adâncit din nou în importanta treabă de a rula un alt strat de aluat, în timp ce recita ceva.

- Altădată era un joc de copii să prepar o astfel de prăjitură acasă, unde aveam toate ingredientele potrivite.

- Aici te descurci mult mai bine, mamă, am încurajat-o eu.

- Oh, ce știi tu? Trebuia să fi văzut cum se desfășura gătitul prăjiturii acasă la bunica ta.

Pe măsură ce vocea mamei mele se pierdea în depărtare, imaginea tatălui meu zâmbind se apleca peste masă.

- Da' ce s-a întâmplat cu turnul acesta înclinat din Pisa?, chicoti el, mergând în jurul mesei, ca și cum ar măsura cu ochi de inginer, ciudatul, dar deliciosul tort de ciocolată făcut de soția lui.

- De vină e făina pe care o folosesc aici! Nu știu ce pun în ea. Am folosit aceeași rețetă ca atunci când făceam această frumoasă prăjitură acasă, se plânse mama.

Destinul pateurilor cu brânză nu a fost deloc mai diferit decât în timpul primilor trei ani petrecuți în State. Îndrăgitul Kugelhkopf era cel mai rău! Amestecul său de cacao cu zahăr se scurgea lent, puțin câte puțin, în cuptorul cald, se aduna sub aluat și s-a lipit atât de bine de partea de jos a tăvii rotunde, încât, pentru a-l scoate, aveai două posibilități: fie să-l dezlipești când era cald și atunci te ardeai, fie îndepărtându-l sub formă de firmituri.

Spre deosebire de mama, când era vorba despre arta culinară, eu aveam două mâini stângi și nici o parte dreaptă a creierului. Îmi cunoșteam limitele în ceea ce privește cuptorul și complexe operațiuni în ale bucătăriei. Puteam să fac o salată bună sau să încropesc un simplu fel principal pentru musafirii care se așteptau la mai mult, dar deserturile servite proveneau din patiseriile renumite.

Totuși, pentru a cinsti memoria mamei mele, am continuat să perseverez. Am dat la o parte bucla de pe frunte cu dosul mâinii; se vedea o dâră de făină pe șorțul meu bleumarin. Încă mai priveam la bucata de aluat care atârna. Am tăiat surplusul și, din moment ce stratul era „perfect” doar în colț, am corectat și apoi am adăugat restul la următoarea bilă de aluat. Înainte de a presăra pe acest strat de neuitat amestecul de măr și scorțișoară, mi-am dat seama că am fost pusă față în față cu vechiul meu inamic – o problemă de matematică.

- Oh, nu!, am strigat, - e prea de tot: matematica nu-mi dă pace nici la bucătărie! Cu nasul înapoi în cartea de bucate, am încercat să-mi dau seama de ce în rețetă se pretinde să se taie aluatul în șase părți, și apoi e nevoie doar de patru umpleri. Pentru o clipă m-am simțit pierdută, apoi am observat că au mai rămas două boluri pe tejghea: unul cu mere împrăstiate, celălalt cu jumătate din restul de amestec de nuci măcinate. „Aleluia!” Am presărat pe aluatul în plus amestecul de nuci, zâmbind cu încrederea în sine reînnoită.

Am terminat prăjitura împungând cu furculița stratul de deasupra, așa cum mă lăsa mama să fac în copilărie. Am uns-o cu o cantitate generoasă de ou bătut și apoi am pus-o în cuptorul preîncălzit la aproximativ 177° C. În rețetă nu era menționată temperatura de coacere, dar, oricând foloseam cuptorul, întotdeauna îl preîncălzeam la această temperatură.

În 60 de minute, temporizatorul s-a stins și am văzut efortul dragostei și dăruirii mele – o minunăție aurie – rozalie de prăjitură în straturi. Eram atât de mândră de mine și atât de copleșită de emoție încât ochii mi s-au umezit, iar pe față mi s-a desenat un zâmbet larg. Știam că Mama mă încuraja. Atunci, în timp ce încă mai priveam la prăjitură, mi-a trecut prin minte ideea că, de fapt, ceea ce era destinat să fie un dar pentru mama mea era un dar de la ea pentru mine.

Traducere de Delia CRĂCIUN

POEZIE

Petru COVACI

Prin noianul de semne

prin noianul de semne
ca prin oul de timp
în uitarea de-o clipă
ca-ntr-un fel de olimp

se adună mirenii
ca la ceas de povară
risipiți în fărâma
ce ne dăinuie iară

și în crucea de rouă
mai aproape de noi
fulguiește cuvântul
repetabilei ploi

răscolind întrebarea –
cea dintâi rugăciune
lângă cuibul de aripi
adâncindu-se-n rime

ca zidirea ce arde
într-un templu târziu
respirând a credință
ca un arbore viu

cum se joacă copiii
peste arcuri de timp
cu văzduhuri de cântec
izvorând, izvorând

cum se-ntoarnă lumina

---

unei zile de vară
în altarul de vise
din tăcerea impară

prin noianul de semne
ca prin oul de timp
în uitarea de-o clipă
ca-ntr-un fel de olimp

Satul

satul pare o năframă
aruncată-n veacul mort
se mai plimbă strâmb prin mine
șarpele ce-n mine-l port

nu mai am nici o durere
să m-apese ori să treacă
iată cum sunt fericitul
dus cu targa să bea apă

nu mai am nici o cetate
să mă poarte prin blesteme
le-a luat gaia pe toate
și-a lăsat în loc poeme

scripca tot nu se aude
când se strâmbă a durere
nu-mi ajunge la ureche
cântecul cu miez de fiere

e vacarmul prea aproape
nimeni nu mai poate plânge
și-am să plec curând spre casă
ca să pot aiurea-ajunge

iar când vaerul învie
lumi facile-n crâșma mică

pot să beau vre-o n pahare
să mă-mbăt și să-mi port pică

zice nea ion, scripcarul
lălăind a lălăială
pe un drum ce duce-n drumul
reparat de mântuială

iar pe-o roată de vecie
până-n depărtări solare
ni se pierde la toți umbra
cum zice și nană floare

că se-nghesuie sub cântec

o armată de ninsori
să renască veșnicia
în ghivecele cu flori

satul pare o năframă
aruncată din olimp
cu zei plini de mahnireala
unui sâmbure de timp

Zborul

prin râuri însetate de lumină
curg sevele atâtor năuciri
metaforă în veșnicia clipei
rămână miezul vechilor iubiri

ne vom privi din nou cu gânduri bune
cu vâl curat de proaspete minuni
sub care se deșteaptă galben lutul
să înflorească în coroanele de spini

tu mă privești ciudată ca cenușa
din care lacrimile cântecului cresc

în perna grea de răsuflarea noastră
poemele acuma se rostesc

tresare în cetatea fără umbre
un fulger alb, muiat în vechi izvoare
acolo începutul și sfârșitul
sunt semnele eterne de-ntrebare

pornim înspre cetățile zidirii
spun zeii mincinoși și trădători
în timp ce noi, însingurați și pustnici
voim să crească-n suflete viori

poate un înger palid va striga
cu pieptul plin de cuiburi adormite
se vor trezi cocoșii în amiezi
neliniștiți și încă plini de vise

și nu va fi posibil nici un strop
din ploaia nesfârșirii să ne-ajungă

sub ierbi de-nfiorare vom stârni
o trecere prin trecerea nătângă

apoi din miezul unui alt tărâm
vom repeta istoria profundă
și vom simți trăirile prin somn
cum vor în ochiul minții să se-aprindă

doar apele cuprinse de neliniști
înalță aripi către alte maluri
uitată-n răstigniri să nu mai știi
cum se vor sparge-n urma noastră valuri

(pe-ntinderi sfâșiate de nisipuri
ca-ntr-o sahară tristă și fierbinte
ne arde noaptea cu ninsori ciudate
și-ndiferentă, ziua-ncet ne minte)

zeii buni ai zilelor s-au dus
așa cum trece roua prin câmpie
au mai rămas acasă-n vechiul nuc
doar frunzele îngălbenite de vecie

miroase iar a toamnă și-a delir
a roadă altoită lângă vie
încât de-atâtea seve-n cimitir
pe morți îi bate gândul să învie

să curgă dar convoaie de tăceri
și să rămână ziua neîntinată
în trupul tău să plângă lumânări
cu flacăra în mine revărsată

cum vămile memoriei au nins
frânturile rodirilor solare
vom trece iar, așa cum am trecut
purtând sfioase lumi în buzunare

iar tu vei da rapoarte despre tot
iubito cu raporturi corosive
(de-atâtea vechi neliniști, în coșciug
vor putrezi reacții subversive)

furați-mi inima ca din adâncuri clare

sub care zace farmecul de-a fi
și-n care nerostirile sărută
psaltirea de-a trăi și de-a iubi

speranțele să ardă, năucite
să țină cheful clipei până-n zori
acolo unde pașii plini de viață
aleg dintre culori alte culori

că retrăim în locuințe vechi
aceleași mucegaiuri de otravă
încât îți vine, iată, să-ți dorești

ca toamna să te scalde în otavă

apoi, mai proaspăt, să-ți deschizi un birt
 în raiul nepăsării ce ne curge
 sătul de-a condamna, mereu, cetăți
 să stai, să vezi cum viața mai decurge

trecând peste sălbatice reacții
 (în ceruri urcă ploi de vreme stinsă ?
 doar ruguri de tăcere se-mpreună
 în lacrima peste obraji prelinsă)

și cum din încheștarea primei zile
 sorb în terestre regăsiri pelin
 vin limpezi depărtările solare
 să-mi lase-n inimă doar stropii de rubin

izvoarele se-mpuținară, iată
 doar psalmii sunt esențe vii
 prin care și rostirea și cuvântul
 au devenit un fel de veșnicii

diavoli mărunți, nebuni și retardați
 trec ostășește prin noroiul firii
 li s-au uscat de-atâtea rele-n sânge
 izvoarele și cântecul iubirii

(desigur, pe planetă sunteți mulți
 diavoli mărunți și vi se vede coada
 degeaba o ascundeți, degeaba-o pieptănați :
 vă dau de gol prostia și grămada)

o flacăra ne va iubi prin somn
 în zori vom fi cenușa-amărăciunii
 ca două aripi se va naște zborul
 curat, precum izvoarele luminii

o boare nesfârșită se prelinge
 pe-aripea vie-a sufletului meu

la ora-n care pasărea m-atinge
cu-aripa ei muiată-n Dumnezeu

voi lenevi cu muzele în veacuri
istorii dezlegând pentru simțire
(au mai rămas acasă patru scânduri
și zilele care cerșesc iubire)

atins de vin și de idei frumoase
voi ține un discurs cât mai albastru
voi plânge când răsună muzici
orbit de frăgezimea ta de astru

și nu mă voi opri și va fi seară –
culoare pentru-o noapte fără mit
când vor ajunge harfele să ceară
ca păsările, zborul infinit ...

Da

dacă am opri curgerea să-i spunem
stai, mai stai un pic
până se vor stinge tăciunii
seminței

ar înflori năucirea
lăudând
borna inspirației și
luminația sângelui

să nu îndrăznești, să nu îndrăznești
ar striga însuși călăul
pregătit a se naște
din libațiile noastre cele dintâi

beți de plăcerea de a ne renega
ne vom întreba dacă
am putea convinge nemurirea să-i cânte –

râu galben
din care se naște aripa pătată de zbor

fulgerul, orb, sărută pământul
ce se deschide, gemând
ca să-i primească pe toți visătorii
călători prin lumină

neliniștea-i grea
intrată pân la genunchi în cuvânt
luptându-se, iarăși, cu zeii din clipă
pentru încă o zi
de duminică

măinile, împreunate asemenea scoicii
au strâns picătura de ploaie

umbra peștelui atinge piatra de râu
ce ne însoțește
ca un copac al apei
peste care au plutit, debusolate
primele lebede moarte

da, da, da !
chiar eu însumi ți-am spus :
vino, niciodată clipa aceasta
nu se mai poate întoarce

Plutind

plutind printre muze
cum ar pluti în schelete de timp
șerpilor limbilor moarte
ale ceasului din turla bisericii
construită-n olimp

printre frazele cu sânge consumate
spălate în sângele îmbibat de ninsori

temându-ne să vorbim despre moarte
fericiți
până-n zori

fă, Doamne, ceva pentru Tine
în olița de noapte a primei idei
seamănă-n sufletele noastre puțința
de-a vieții fără grija
mileniului trei

fă Doamne ceva pentru noi
poate un fel de pipi cu gust de
candoare
învață-ne să uităm de uitări
și de tot ce ne doare

ziceam plutind printre muze
până la punctul dinainte știut
oprindu-mă la un capăt de taină
să beau rouă de lacrimi și miere de lut
printre frazele cu sârg consumate
spălate în sângele luminat de ninsori
temându-mă poate de
moartea primilor zori

cum ar pluti în schelete de timp
șerpilor limbilor moarte
ale ceasului din turla bisericii
construită-n olimp

Cântec virtual

așează-te, poete, la rând
învolverând
cartea amânării de sine
să poți accesa măcar o idee
înainte de a te înfrupta din marmelada
blegindu-se

sub o
superbă labă de câine

o tuse inexplicabilă te-a cuprins
și din scuiatul tău, nonconformist
se vor naște moluștele îmbrățișând aerul
saloanelor roșii

devorând cu nesaț nostalgia

tu însă, cu aureola sub braț
ca și cum ai brava
așează-te cu supușenie-n rând
să reintri
ca un erou
în
împărăția tăcută-a poemului
înainte de a
înainte de
înainte
(tot înainte !)

o zână virtuală
îți va culege lumina împrăștiată pe jos

De fapt

dragostea pare o mănăstire
din care toate măicuțele-au plecat
violat
ne vom lovi și noi unii de alții
pe căldura aceasta, istovitoare
să bem
un strop din otrava păstrată pentru
ocazii festive
aruncându-ne cu modestie
viața și manuscrisele
la cel dintâi coș de gunoi

tipi ofiliți de beție
se-mpreunează cu retardatele lor
dame de companie

o cârciumă populată cu
disperații
plătindu-și cu viața până și ultima
comandă
rămâne poemul
închinat celor
care
nici măcar nu știu să citească

Antonio FAUR

REALITĂȚI TRANSILVĂNENE

ÎN RAPORTELE UNOR DIPLOMAȚI FRANCEZI

[1945-1948]

 Editura
Universității
din Oradea

Aspect urbanistic din Beiuș (1907)

ISSN-1221-5716

<https://biblioteca-digitala.ro>